

Zuurkool met spek

Door Titia Rutten-Kooistra en Wietske Rutten

Redactie door Riet Rutten-Vonk

U kunt 'Zuurkool met spek' bestellen bij

Wietske Gradstein-Rutten

12 Centre street, Bedford, N.S., Canada

wietske@ns.sympatico.ca

Copyright © 2003, Titia Rutten-Kooistra, Wietske Gradstein-Rutten
Niets in deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar
gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke
andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van
de auteurs.

Zuurkool met spek

Door

Titia Rutten-Kooistra en Wietske Rutten

Redactie door Riet Rutten-Vonk

Omslagfoto Rob Rutten

Omslagontwerp Gisli Sigtryggsson

'Voorlopig maak ik toch liever een mooie fietstocht'

(Uitspraak van Titia Rutten-Kooistra)

Voorwoord

Hoewel 'Zuurkool met Spek' in grote lijnen het leven beschrijft van Titia Rutten-Kooistra is het geen biografie. Titia is bijvoorbeeld na haar eerste beroerte nooit meer uit het ziekenhuis ontslagen. Ze heeft dus ook geen thuiszorg (nodig) gehad en ze is niet op dinsdag overleden.

Het was meer dat ik me interesseerde voor de tijd waarin ze was opgegroeid. Naar mijn idee was dat een tijd waarin de keiharde verwachting dat men met behulp van de natuurwetenschappen antwoorden zou vinden op alle levensvragen werd vervangen door een warme waardering voor schoonheid, genieten en gezelligheid.

Ik heb eerst geprobeerd die tijd met behulp van haar eigen, gedeeltelijk fictieve verhalen als een fictieve biografie te beschrijven, maar toen ontdekte ik dat het veel gemakkelijker was als ik ook fictieve namen gebruikte. Om toch een idee te krijgen over wie dit boek precies gaat heb ik in deze beperkte oplaag achterin een lijst opgenomen van een aantal van de namen, onder voorbehoud dat de lezer zich moet blijven bedenken dat niet alle gebeurtenissen historisch zijn.

Ik ben erg dankbaar voor de hulp en bijval die ik bij het schrijven heb gekregen van mijn zusje Els, mijn broers Rob en Kees, mijn nichtje Laura en mijn vriendin Anneke Betlem en, bij het drukken van het manuscript, het advies van mijn vrienden Réchel Buitenrust Hetteema, Brian Start en Bob Hartling, en van 'The Writers Federation of Nova Scotia' en 'Anchor Industries'. Mijn grootste dank gaat echter uit naar Riet Rutten-Vonk, die me stap voor stap tot het einde toe heeft geïnspireerd en begeleid en naar mijn dochters Janneke en Roetka Gradstein en mijn schoonzoon Gisli Sigtrygsson, die altijd naar me luisterden als ik weer eens niet verder kon.

*Wietske Rutten,
12 september, 2003*

Margreet

Om zeven uur liep de wekker af, of liever, ging de radio aan. De wekker afzetten was er voor Margreet niet meer bij. Vorige week, toen ze uit het ziekenhuis ontslagen was, had de ergotherapeut haar daar bij de intake al op voorbereid en nu stond haar klokradio dus gewoon op radio. Eigenlijk was dat wel zo plezierig – wakker worden bij de vriendelijke stem van de nieuwslezer. Dat ze niet precies kon verstaan wat hij te zeggen had, deed er voor haar niet zo veel meer toe. Ze had haar eerste hersenbloeding overleefd en van nu af aan moest ze zich blijven vastklampen aan de goede dingen die het leven haar nog te bieden had en zich druk maken over alles wat er mis was met de rest van de wereld hoorde daar wat haar betreft nu niet meer bij.

Twee weken geleden had ze een lichte beroerte gehad en hoewel ze aan de linkerkant grotendeels verlamd was geraakt, was het godzijdank allemaal erg meegevallen. Met alleen maar haar rechterkant kon ze zich nog best redden Maar vandaag was toch wel een heel spannende dag. Het zou haar eerste dag weer helemaal alleen thuis zijn.

Na de opwindende van de ziekenhuisopname en de zorgen over de toekomst, die opeens van vaag en knagend in absoluut en acuut waren veranderd, had ze zich een week of twee intensief bezig gehouden met het maken van plannen. In samenwerking met allerlei zeer hulpvaardige deskundigen en geholpen door haar kinderen, kleinkinderen en vele vrienden had ze oplossingen gezocht, én gevonden, en nu stond ze er weer helemaal alleen voor. Voorlopig, zolang ze nog moeite had met aankleden en traplopen, vooral naar beneden, zou ze nog twee keer per dag hulp krijgen van de thuiszorg. De eerste hulp zou vanmorgen om half acht komen om haar uit bed te helpen. Ze was heel benieuwd.

Titia Rutten-Kooistra, Wietske Rutten

In gedachten ging ze terug naar de dag waarop het allemaal gebeurd was. Zaterdag twee weken geleden. Ze was als een bezetene aan het schrijven geweest. Sinds ze haar nieuwe tekstverwerker had leek het net alsof er iemand een kraan had opengezet. In de afgelopen paar jaar had ze een paar schrijfcursussen gevolgd om eerst, voordat ze met haar memoires begon, behoorlijk te leren schrijven en nu was ze daar met die tekstverwerker toch echt serieus mee begonnen, Ze had wekenlang tot diep in de nacht doorgewerkt.

Op die bewuste zaterdag kreeg ze zomaar ineens verschrikkelijke hoofdpijn; ze voelde zich helemaal verslappen. Ze schrok zich wild want ze wist precies wat er aan de hand was – een hersenbloeding of misschien zelfs iets ergers. Ze belde onmiddellijk haar buurvrouw Nora, iets wat ze nog nooit eerder had gedaan, omdat ze het eigenlijk niet zo met haar kon vinden. Maar Nora kwam direct en belde meteen de EHBO.

Daarna moest ze flauwgevallen zijn, want het volgende dat ze zich kon herinneren was het dak van de ambulance, twee broeders die naast haar zaten en een infuus in haar arm. Een golf van angst sloeg door haar heen. Hoe erg was het? Zou ze het overleven?

'Erica?' vroeg ze angstig aan het plafond. Erica was haar oudste dochter.

'O, mevrouw is wakker', zei de ene broeder met een vriendelijke stem. 'Is Erica uw dochter mevrouw?'

Margreet keek ze angstig aan en knikte, maar de broeders stelden haar gerust. Ze vertelden haar dat ze haar dochter pas in het ziekenhuis zou zien, maar dat de buurvrouw al telefonisch met haar gesproken had, nog voordat ze mevrouw in de ambulance hadden.

Ze waren heel vriendelijk, die broeders, maar Margreet had moeite haar paniek te verbergen. Zou ze nog iets kunnen zeggen? Ze vatte moed, haalde diep adem en zei zo luchtig mogelijk,

'Zo, dat was het dan. Het valt geloof ik nogal mee'.

Dat kwam er gelukkig zomaar, zonder enige moeite uit. Ze lachte een beetje schaapachtig om haar eigen bezorgdheid, maar toen de broeders haar vroegen of ze haar ledematen nog kon bewegen, sloeg de angst haar weer om het hart. Ze stak haar rechterarm hoog in de lucht. Het infuus zat haar een beetje in de weg, maar ze kneep haar hand tot een vuist en strekte toen haar vingers zo ver mogelijk uit. Dat ging gelukkig buitengewoon goed, maar haar linkerarm bleef

gewoon waar hij was. Ze spande zich tot het uiterste in, hield ook haar adem in, maar er gebeurde niets.

'Mijn arm doet het niet meer', ze voelde de tranen achter haar ogen prikken.

'En uw voeten en uw benen?'

Gelukkig. Die werkten goed. Ze trok haar knieën op en legde ze opzij weer neer.

'Ja, dat ligt ook wel zo lekker.'

Met haar rechterhand hield ze zich onder de brancard vast en trok zichzelf min of meer op haar zij. Behalve haar linkerarm leek alles zich dus goed te kunnen bewegen. De broeders vroegen welke dag van de week het was en welke datum en of ze ongeveer wist hoe laat het was.

'O, nou, laat eens kijken. Het is zaterdag, het is oktober 1992 en ik wilde vandaag nog de eerste versie afmaken van een stukje over koningin Emma en over hoe mijn vader en ik haar op een zondag zijn tegengekomen.'

De broeders knorden een beetje met haar mee, tot ze hen vroeg,

'Wat denkt u dat ik heb?'

'Nou, mevrouw, dat moet u niet aan ons vragen. Over zulke dingen kunnen wij niets zeggen hoor.'

Op dat moment vond ze dat een beetje vreemd. Een kind kon toch zien dat het een hersenbloeding was, maar later, toen ze eenmaal een tijdje in het ziekenhuis had gelegen had ze wat meer begrip gekregen voor wie wat mocht zeggen. Het had allemaal te maken met aansprakelijkheid, wat ze natuurlijk best wel wist, maar waar ze toch eerst nog aan moest wennen.

Ze had een week in het ziekenhuis gelegen en eerst kwam Erica en toen waren al haar andere kinderen, kleinkinderen en vrienden – tenminste degenen die in Nederland waren – haar komen opzoeken. Dat was allemaal eigenlijk erg feestelijk geweest en ze had er ook best wel van genoten, maar elke keer als ze wakker werd van een dutje, of 's morgens, probeerde ze of ze haar arm misschien weer kon bewegen en als dat haar dan niet lukte sloeg de paniek haar weer om het hart. Het ging niet en hoe moest dat nou verder? Zich omdraaien in bed ging ook nauwelijks. Eerst maakte ze zich ernstig zorgen, maar na een dag of wat raakte ze eraan gewend. Ze vond uit dat ze er zelf kennelijk niet veel meer over in te brengen had. Iedereen had de

meest uiteenlopende suggesties en de zusters vertelden haar dat alles op zijn pootjes terecht zou komen. De thuiszorg maakte juist in die tijd een grootscheepse reorganisatie door en er zou al gauw hulp voor haar geregeld kunnen worden. Nee, ze hoefde beslist niet naar een bejaardentehuis en ze zou ook haar kinderen niet hoeven lastig te vallen. Haar 'toekomst-na-de-hersensbloeding' zag er iedere dag een beetje rooskleuriger uit.

Margreet had zich haar hele leven lang ernstig zorgen gemaakt over die toekomst – over hoe het moest als ze ooit verlamd zou raken. Hoe afhankelijk ze zou worden van de kinderen. Haar kinderen hadden haar daar vaak mee geplaagd: 'bij moeder is het niet "cogito ergo sum"', zeiden ze dan, 'maar "cogito ergo anxia sum"'.

Margreet had daar indertijd wel om moeten lachen, maar nu werd het haar pas echt duidelijk dat je, als je eenmaal in de handen van de deskundigen terechtgekomen was, je inderdaad geen zorgen meer hoefde te maken. De opvang was ongelofelijk competent en geruststellend geweest.

Nog in het ziekenhuis had ze bezoek gekregen van een alleraardigste jonge vrouw die haar situatie had geëvalueerd. Ja, ze kon thuiszorg krijgen en het kon vrijwel meteen beginnen, maar wel pas na de intake bij haar thuis en dus waarschijnlijk pas na het volgende weekend. Als alles goed ging stond de eerste wijkverpleegster waarschijnlijk al op die dinsdagavond bij haar op de stoep.

Aan het begin van de week was ze uit het ziekenhuis ontslagen en tot gisteravond hadden haar kinderen en kleinkinderen zich om de beurt, en soms met twee of drie tegelijk, in de vele kleine slaapkamertjes in haar huis geïnstalleerd en hadden ze van alles en nog wat voor haar bedacht en geknutseld om haar het leven zo gemakkelijk mogelijk te maken. Wat heerlijk toch dat ze zo'n groot gezin had, en reuze gezellig ook nog. Zaterdag en zondag was er voortdurend bezoek geweest, maar haar jongste dochter Bettie en haar kleindochter Marleen hadden maandag en dinsdag ieder een dag vrij genomen van respectievelijk werk en school en het huis piekfijn schoon gemaakt, en nu kon ze zich er dus op verheugen om weer rustig alleen te zijn. Over een klein half uurtje zou haar eerste hulp komen, of liever gezegd haar tweede, want gisteravond, toen Bettie er nog was, was er zoals beloofd al een ongelofelijk gezellige wijkverpleegster geweest. Ans heette ze en Margreet en Bettie hadden het

meteen uitstekend met haar kunnen vinden. Nadat ze samen een kopje thee hadden gedronken, hadden ze met zijn drieën besloten hoe alles het beste gedaan kon worden. Dat was toch zo gezellig geweest!

Er was iets op het nieuws over de Smeroe, de vulkaan op Java waar zij en Peter ooit ook nog eens waren geweest. Er was kennelijk iemand om het leven gekomen. *Het is daar dus nog steeds echt gevaarlijk*, dacht ze, *Ik snap niet dat ze die krater niet een beetje beter hebben beveiligd*. Ze deed haar ogen open en keek naar de oude ingelijste zwartwitfoto boven de tv en video aan het voeteneind van haar bed. Een tentje bij een meer, met een prachtig V-vormig dal op de achtergrond 'Kijk, dat is nou naar geologische begrippen een echt jong rivierdal,' had Peter, de geoloog en van jongsaftaan altijd een echte professor, destijds tegen haar gezegd. Dat was op weg naar de hellingen van de Smeroe geweest

Merkwaardig, dacht ze, *het is net alsof ik nu nog in die tent lig. Ondanks dat ik wéét dat ik bijna 55 jaar ouder ben, vijf kinderen en negen kleinkinderen heb en een oorlog heb meegemaakt, voel ik me nu net als toen. Geen verschil. Ik kon me toen ook niet goed bewegen, maar dat was omdat ik het zo verschrikkelijk koud had en ik had toen ook zo'n onrustig gevoel in me, maar dat was vanwege de zware tocht van de volgende dag, waar ik vanwege mijn zwangerschap erg tegen op zag. Nu maak ik me ernstige zorgen vanwege die hersenbloeding natuurlijk, maar ook omdat ik volgende week een verhaal moet houden bij dat diner. Nog wel over koken of eten, iets waar ik nou al helemáál niets van af weet!*

Margreet had zich al in het ziekenhuis gerealiseerd dat ze dat diner niet zou kunnen ontlopen. Ze zou ruim op tijd weer thuis zijn. *Toch een gek gevoel dat mijn hele leven zomaar zoek is. Zou ik er ook vijftig jaar jonger uit zien als ik nu in de spiegel kijk? Dat zou leuk zijn*, bedacht ze zich.

Ze probeerde zich om te draaien, maar dat ging niet met die lamme zij. De ergotherapeut had haar daar nog voor gewaarschuwd en ze besloot precies te doen wat zij gezegd had. Rustig naar de radio blijven liggen luisteren totdat de thuiszorg kwam om haar uit bed te helpen.

Dat verhaal zat haar nou echt dwars. Ter gelegenheid van de 50ste verjaardag van een culinair begaafde vriendin en collega-vertaalster werd er van de gasten verwacht dat ze een speechje zouden houden of

Titia Rutten-Kooistra, Wietske Rutten

een liedje zouden zingen met een culinair thema. *Ik houd niet eens van koken*, dacht ze. Maar ze mocht Ria erg graag en het was ook dankzij haar dat ze een groot deel van haar vertaalwerk had gekregen, dus was het haar eer te na om nu niet met iets geestigs op de proppen te komen. *Maar wat?*

Al piekerend over het verhaal vergat ze het wonderlijke gevoel dat ze zich nog net zo voelde als toen ze 55 jaar geleden met haar man in Indonesië zat. De radio had het nu over voetballen en ze lag nog wat te mijmeren over haar hulp – *'hulp' is beter dan wijkverpleegster. Ze komt toch alleen maar om me te helpen?* – en of het wel mooi weer zou zijn. Dat kon ze door de dikke donkere gordijnen heen niet zien. En toen wist ze opeens waar ze het over zou hebben in dat verhaal, gewoon over laag-bij-de-grondse zuurkool met spek. Natuurlijk. Ze had er zelfs al een stukje voor klaar, bij een eerdere gelegenheid voor een schrijfcursus geschreven. Een stukje over de weelderige plantengroei op Java en de expeditie die zij en haar man in 1937 ondernomen hadden, naar de Smeroe, waarbij ze tot hun grote verrassing vergast waren op een heerlijke maaltijd zuurkool met spek.

Ze vertelde het verhaal later bij het aankleden aan haar hulp. 'Wat denk je? Zou dat kunnen met al die mensen die met uitheemse recepten aankomen en voor wie gewoon laag-bij-de-grondse zuurkool te min is?' Maar haar hulp vond het zuurkoolverhaal ontzettend mooi.

'Dat u dat allemaal zo hebt meegemaakt mevrouw, dat vind ik nou juist zo prachtig.'

Zodra Margreet beneden zat – *eigenlijk onzin dat er iemand bij moet zijn als ik de trap afloop. Alsof ik op mijn arm loop!* – en ontbeten had, nam ze een beetje onwennig plaats achter haar schrijftafel. *Een heerlijk gevoel om hier weer te zitten.*

Haar schrijftafel stond heel strategisch achter de bank tussen de eet- en de zitkamer in. Zo kon ze zitten schrijven en tegelijkertijd naar de tv kijken die in de hoek naast het voorraam stond. Iemand had een doek over de rommel op haar schrijftafel heen gelegd. Dat wist ze, want daar had ze zelf om gevraagd toen ze in het ziekenhuis lag. Ze was doodsbenauwd geweest dat iemand iets zou hebben weggegooid van de berg kladjes, stukjes, al of niet betaalde rekeningen en foldertjes die in geordende chaos op en om haar tekstverwerker heen lagen. Ze was benieuwd wat ze zou vinden als ze

die doek weghaalde, maar voorlopig keek ze er alleen maar naar. De tekstverwerker stond er nog. Dat was het belangrijkste, hoewel ze hem voorlopig nog niet zou gebruiken. Dat had ze Erica beloofd.

Haar hart zwol op terwijl ze aan al haar schrijfwerk dacht. Alles zou weer op zijn pootjes terechtkomen, tekstverwerker of niet. Eerst moest ze dat Javaverlof-verhaal opzoeken. Daarvoor moest ze in een van haar ordners kijken die keurig naast elkaar in de boekenkast stonden. Dat was een probleem met haar lamme arm. Het kostte haar grote moeite, vooral omdat ze niet wist wat ze moest doen met de ordners die ze niet nodig had. Wat hadden ze het toch allemaal netjes opgeruimd. Ze kon ze nooit zo netjes weer terug zetten. Zou ze Erica dan toch maar bellen? Erica had haar op het hart gedrukt dat te doen, maar hoe noodzakelijk was het? Ze zat op de grond met een van de ringbanden open voor haar. Zou ze het stukje eruit kunnen halen? En toen bedacht ze zich dat als het echt niet ging ze het vanmiddag aan de thuiszorg kon vragen en die kon ook de ringbanden weer netjes in de kast terugzetten. Nee, ze hoefde Erica niet te bellen. Daar ging het juist om met die thuiszorg.

Met enige moeite slaagde ze er toch in het stuk uit de ringband te halen en hees zichzelf terug op de bank om het te lezen. Ze werd er helemaal opgewonden van. *Leuk*, dacht ze. Het eerste deel ging meer over die maaltijd dan over de plantjes die ze er gevonden hadden. *Dat gedeelte kan ik bijna letterlijk gebruiken*. Ze besloot het 'zuurkool met spek' te noemen en er later nog een aanhef en een besluit bij te verzinnen.

Zuurkool met spek

Een half jaar na mijn aankomst in Indonesië kreeg mijn man, die er al anderhalf jaar op had zitten, Javaverlof. We hadden besloten om tijdens dit verlof te proberen de Smeroe, met 3676m de hoogste vulkaan van Java, te beklimmen. De hele expeditie zou veertien dagen duren en er zouden een gids en een koelie met een pakpaard meegaan, want onze bagage was omvangrijk. Er moesten warme kleren mee, een kampeeruitrusting en eten: dubbelgebakken broden, veel blikken, een baal rijst enzovoorts.

Vanuit Tosari begon de eerste étappe. Het doel was de Smeroehoeve, het woonhuis van de legendarische boer Gisius, eigenaar en beheerder van een groot agrarisch bedrijf op onge-

Titia Rutten-Kooistra, Wietske Rutten

veer 2000 m hoogte. De eerste nacht zouden we daar doorbrengen.

De klimtocht erheen was lang en zwaar, maar was tijdens de eerste helft van de dag een pure verrukking. Na al die maanden hitte konden we weer diep ademhalen en genieten van de lichamelijke inspanning. En dan de wisselende uitzichten, de veranderende flora en fauna, de apen, de fantastische vogels – we keken onze ogen uit. Onder het rusten zongen we Franse liedjes, tot groot vermaak van de beide Javanen.

Maar later op de dag sloeg onze stemming om. Dichte nevels begonnen uit de bomen op te stijgen. Dikke koude waterdruppels vielen van de bladeren; we werden doornat. Het uitzicht verdween achter de dikke mist. De koelte werd kou. Van een beetje moe werden we dóódmoe. Vogels en apen zwegen, wij ook. Maar net toen ik dacht dat ik niet meer verder kón, gaf een van de mannen een schreeuw; hij zag als eerste een Hollandse vlag op een hoge paal door de mist schemeren. We waren er.

De grote, prachtig ingerichte zit-eetkamer, verlicht door een groot houtvuur en brandende kaarsen, was heerlijk warm en allergezelligst. Gisius, een indrukwekkende reus met een grote grijze baard, begroette ons hartelijk en stelde ons voor aan de andere gasten, Hollanders en Engelsen, die op gemakkelijke stoelen om de haard zaten.

'We hebben met het eten (eten – óh!) op U gewacht, dus we zijn allemaal extra blij met Uw komst.' Tijd voor een drankje kon er nog af, en bij het vrolijke gesprek plaagden Gisius en de anderen ons met ons ambitieuze plan om ook de puinkegel van de Smeroe te beklimmen.

Even later gaf Gisius een teken aan zijn Madoerese djongos en kondigden gongslagen aan dat we aan tafel konden gaan. We waren intussen droog en warm geworden en we rammelden van de honger. De verse tomatensoep met even verse kruiden smaakte dan ook lekkerder dan ooit.

Maar toen gebeurde er iets heel merkwaardigs. De rij djongossen in hun perfect verzorgde adatkleding kwam binnen met het hoofdgerecht op open schalen. Het was zuurkool met glimmende roze plakken gekookt spek.

Margreet las ook de rest van het stukje nog door. Het was best een leuke beschrijving van hoe de natuur in de tropen haar eigenlijk totaal overdonderd had, maar ze vond dat het eerste deel meer dan

voldoende zou zijn voor dat diner. Toen bedacht ze zich hoe gefascineerd ze eigenlijk haar hele leven lang was geweest met bloemen, planten en alles wat groeide en bloeide. Ze wist precies waar die belangstelling vandaan kwam. Van de lange wandelingen van vroeger met haar vader en haar grootvader. Dat bleek vooral ook duidelijk uit het stukje waar ze die zaterdag zo druk mee bezig was geweest, dat ook over zo'n wandeling van vroeger ging.

Het was de koningin-moeder

Toen we nog in Utrecht woonden en ik nog heel klein was – ongeveer vier of vijf – nam mijn vader me op een dag in het vroege voorjaar mee uit wandelen. Mij alleen, en dat was heel bijzonder, want de zondagse wandelingen waren altijd formele familieaangelegenheden, waarbij mijn broertje Wim en ik ons netjes dienden te gedragen. Waarom hij me toen op mijn eentje meenam en waarom zo extra vroeg weet ik niet meer, maar daar gingen we, met ons tweeën. Het was nog heel stil in de stad en hoewel de lucht nog helder en fris was, was het ook niet echt koud meer. Een andere nieuwigheid was dat vader me meenam naar het pad langs de singel. Het gras langs het pad was nat en de grond buiten het pad was zacht en mul. We stonden onder aan het taluud, het water lag er zwart en stil bij met maar één enkele eend, waar ik gefascineerd naar stond te kijken, toen vader opeens opgewonden naar een plek onkruid op de helling wees. 'Groot Hoefblad!' riep hij uit. Ik schrok ervan maar ik keek waar hij op wees. Het was een wirwar van nattig rottend blad, takjes en prikkels en gras. Temidden van al die rommel stond vrijwel onzichtbaar een onooglijk torentje van wittige bloemetjes. 'Nu is het pas echt lente,' riep vader opgewonden uit en hij ging op zijn knieën zomaar midden in het onkruid zitten en haalde het gebladerte met zijn handen weg om het bloeiende groot hoefblad. Ik stond stevig tegen hem aangeleund, terwijl hij met duim en wijsvinger de stengel van één van de groot-hoefbladbloemen volgde totdat hij bij de grond aankwam. Hij trok de plant héél voorzichtig met wortelknolletjes en al uit de grond. Toen hij dat had gedaan kwam hij weer overeind en keek om zich heen naar een plekje waar we konden gaan zitten. Er stond vlakbij een oud bankje en we gingen er naast elkaar op zitten. Hij liet me de bloemetjes van dichtbij zien. 'Kijk, zie je,' zei hij, 'dit is niet één grote bloem, maar een heleboel kleintjes.'

Hij liet me de wittige kroonblaadjes zien en de vrijwel onzichtbare dekblaadjes en hij vertelde dat de plant ook moest eten en drinken en hoe hij dat deed door de wortelknolletjes.

Voor mij is dit altijd een heel mooie herinnering geweest: mijn vader en ik op een frisse voorjaarsmorgen op een oud bankje, in de stilte, met een wonderbaarlijke echt levende plant om naar te kijken. Pas na een tijdje stonden we weer op. Vader nam me bij de hand en in mijn andere hand hield ik het groot hoeftblad heel stevig vast. Hij hielp me zomaar dwars over het gras – gelukkig maar dat moeder er niet bij was – het taluud op. Eenmaal boven aangekomen klopte hij de natte grond van zijn knieën en trok mijn jurkje recht. Alsof er niets aan de hand was liepen we langs het trottoir terug naar huis.

Opeens werd de zondagochtendstilte echter verstoord door het regelmatige geklop van paardenhoeven verderop langs de singel. 'Luister', zei vader, 'daar komt een rijtuig aan'. En ja hoor, in de verte verscheen een koetsje met twee paarden ervoor en een koetsier op de bok. Er wapperde ook een wimpel aan het vlaggenstokje en toen het koetsje dichterbij kwam, zei vader: 'O jé, dat is de koningin-moeder, koningin Emma. Blijf hier maar netjes staan'. Hij nam zijn hoed af en stond stokstijf totdat het koetsje vlakbij was. Ik begreep dat er iets heel belangrijks aan de hand was, maar toen het koetsje voorbijreed, zag ik een vriendelijke oude dame die recht naar me toekeek. Ik stak het groot hoeftblad voor me uit en de dame lachte en wuifde naar me en toen was het koetsje weer voorbij. Ik voelde gewoon dat de koningin-moeder op een of andere manier hoorde bij die wonderbaarlijke bloemetjes zonder dekblaadjes van het groot hoeftblad.

Vader nam me op zijn schouders en liep zo vlug hij kon door de straten van de stad, zo stil en toch vol vogelgezang, terug naar huis. Thuisgekomen stond moeder al bij de deur te wachten. 'Hans, wat zie je eruit,' zei ze bestraffend, 'Wat als iemand je gezien heeft. Ik moet er niet aan denken.' Vader was het hoofd van de lokale lagere school; vandaar dat moeder zo zorgelijk deed. Maar vader lachte vrolijk. 'Je raadt nooit wie ons gezien heeft, je raadt het nooit.' Moeder keek verschrikt naar zijn vuile knieën en de vieze bos onkruid in mijn hand. 'Je bedoelt dat je inderdaad iemand bent tegengekomen? Maar dat is een ramp, Hans, wat zullen ze wel zeggen?' 'Maak je geen zorgen, lieverd,' zei vader, nog steeds vrolijk lachend, 'het was

niemand van school hoor. Het was een heel wat belangrijker iemand, nietwaar Greetje?

Maar moeder trok gauw het groot hoeftblad uit mijn handen weg en stuurde me naar de keuken, naar het dienstmeisje. 'Ga jij nou maar eerst die vieze handen maar eens wassen'. Ze richtte zich tot haar man. 'Wie was het dan?' vroeg ze streng. 'De koningin-moeder', zei hij trots, 'in een koetsje en ze keek ons recht aan en ze wuifde naar Greetje'.

De Lijsterstraat

Margreet herinnerde zich nu dat ze op die zaterdagmorgen ook nog een kopie had gemaakt van een foto van koningin Emma. En hoe moeilijk dat was geweest, want vanwege de artrose in haar knieën kon ze eigenlijk nauwelijks meer fietsen. Ze had zich juist die ochtend voor de zoveelste maal voorgenomen om nou echt eens een driewieler te gaan uitzoeken. Ze kwam verdorie pas aan het eind van straat een beetje op gang. Gelukkig was het een erg rustige straat en bij Albert Hein, waar ze later de kopie had gemaakt en waar het wél erg druk was, kon ze gelukkig bij een hekje opstappen. Maar ze had, terwijl ze zich met haar goede been op de grond vasthiel aan het hekje ook nog een heel gesprek gehad met de schilder en daarna was ze zomaar zonder moeite naar huis teruggereeden.

Een driewieler bestellen was dan ook een van de eerste dingen die ze had gedaan toen ze uit het ziekenhuis ontslagen was. Ze had hem samen met haar jongste dochter Bettie uitgezocht, of met haar schoondochter Ineke? Ze wist het niet meer. Ze wist verdorie helemaal niets meer. Jasses. Maar die driewieler zou dinsdag worden gebracht. Dat wist ze tenminste wel en daar kon ze zich nu op verheugen.

Waar was die foto nou? Ze had hem die zaterdag nog op maat geknipt, zodat hij bij het stukje van haar en haar vader zou passen. Ze had het verhaal alleen nog maar in klad en ze was het net aan het intypen geweest op de tekstverwerker, toen ze die beroerte had gehad. En nu hadden haar dochter Erica en de dokter samen besloten dat ze de tekstverwerker voorlopig maar niet meer moest gebruiken.

Margreet stond nog steeds bij haar schrijftafel en keek diep in gedachten naar de vorm onder de doek. Eerst weifelde ze nog. Maar dat kladstukje en het uitgeknipte kopietje moesten er toch ook onder liggen? Ze stond nog een tijdje te kijken en toen nam ze een kloek besluit en nam de doek heel voorzichtig weg.

Daar stond hij. Haar nieuwe tekstverwerker, in al zijn glorie. Compacter dan haar schrijfmachine en voorzien van een klein beeldscherm. En binnenin zaten op de een of andere manier al haar herinneringen opgeslagen. Met name de herinneringen aan de eerste acht jaar van haar leven, want aan dat stuk had ze de laatste tijd juist zo hard gewerkt.

Hoewel er naast de tekstverwerker verschillende stapeltjes papier, kladjes, rekeningen en foldertjes lagen vond ze het fotootje vrijwel meteen terug. Ze legde het bij de handgeschreven kopie van het stukje over haar vader en ging toen eerst maar eens naar de keuken om een kop koffie te halen. Ze warmde de koffie op in de magnetron. Jammer dat ze geen melk meer durfde te koken. Koffie met handgeklopte melk is toch veel lekkerder dan opgewarmde koffie uit de magnetron. Toch was die magnetron een zegen.

Ze ging terug naar de zitkamer, draaide de kachel wat hoger en zette haar koffie, met een heel klein koekje erbij, op het tafeltje naast haar gemakkelijke stoel. Ze wilde eerst dat zuurkoolverhaal nog eens doorlezen. Zou het wel goed genoeg zijn voor Ria? Om de een of andere reden vond ze het nog wat magertjes en wilde ze er eigenlijk wel iets aan veranderen. Maar wat precies? En moest ze dan haar schrijfmachine weer tevoorschijn halen? Ze huiverde bij de gedachte en keek nog eens vol verlangen naar de tekstverwerker. Toen viel haar oog op de printknop. Ze kon in ieder geval een print maken van het bestand dat ze in de laatste tijd afgemaakt had? Dat mocht toch wel?

Een beetje schuld bewust zette ze het apparaat aan. Het lampje ging branden, de schijf ging zoemen, de motor kwam op gang. Hij werkte. Haar eigen geluiden, in haar eigen kamer, in haar eigen tijd met niemand om haar heen om haar lastig te vallen. Eindelijk was ze echt thuis!

Ze riep het bestand op en drukte de printknop in. Die werkte gelukkig ook nog. Terwijl het apparaat aan het printen was, sorteerde ze met moeite, maar met grote zorg de afgedrukte velletjes. Heerlijk, die moderne techniek, en wat zag het er allemaal mooi uit! Het waren wel twaalf velletjes, dus het duurde wel even, maar toen de printer klaar was, nam ze het uitgeprinte verhaal mee naar haar gemakkelijke stoel en ging het onder het genot van de koffie en het koekje zitten

Titia Rutten-Kooistra, Wietske Rutten

lezen. De lunch sloeg ze vandaag maar over. Het was wel al over twaalfen maar ze moest toch vermageren.

De Lijsterstraat

Ik ben geboren op 3 Maart 1913, in het Huis van het Hoofd der School in het Ondiep, een school in Utrecht, die toen min of meer in het land stond en zijn leerlingen kreeg uit de volksbuurten bij de Amsterdamse Straatweg, een nogal rauw publiek. Toen mijn moeder uit Friesland naar Utrecht kwam om er kleuterjuffrouw te worden, was mijn vader daar al hoofd van de school. Mijn vader – weduwnaar en twaalf jaar ouder dan mijn moeder – had al snel een oogje op haar en is later met haar getrouwd. Een jaar na hun huwelijk, in maart 1911, werd mijn broertje Wim geboren; ik volgde twee jaar later, in maart 1913. Mijn vader was toen 43, mijn moeder 31.

Toen ik één jaar oud was, verhuisden we naar de Lijsterstraat. In de Lijsterstraat heette mijn vader 'meneer'. Er woonden nog een paar meneren in de straat: meneer Lootsma, meneer Wijers en meneer Goedhart, maar verder alleen mannen, zoals Ouwe Piet, Brammetje en De Bult. Mijn vader werd door iedereen alleen maar 'meneer' genoemd, zonder achternaam. Ik woonde dus in het huis van meneer en daar was ik erg trots op, want het was het mooiste en grootste huis in de straat. Voor het huis stond een gaslantaarn en ook had het huis een mooie blauwe hardstenen stoep, die zo breed was dat de meisjes erop konden zitten bikkelen. Dat gebikkel maakte lawaai en omdat de kinderen in de straat niet altijd even schoon waren maakte dat volgens mijn moeder de stoep vies, maar mijn vader zei: 'Och, laat ze maar'. Hij kende alle kinderen, want ze zaten bijna allemaal bij hem op school – de school achter ons huis, op het Koekoeksplein, waarvan hij hoofd was.

Mijn vader zag er ook heel deftig uit. Hij had een zwarte baard en droeg een hoed die hij voortdurend moest afnemen als we op zaterdagmiddag in de stad gingen wandelen, naar de bloemenmarkt en de vogeltjesmarkt. Heel veel mensen kenden hem.

Mijn moeder en vader hadden maar één groot doel in hun leven: hun twee kinderen, mijn broertje en ik, moesten een heel goede opleiding krijgen. We moesten naar de beste

scholen en later naar de universiteit en bovendien naar de beste muzieklessen; we moesten goede boeken lezen en musea, tentoonstellingen en concerten bezoeken. En dat kostte veel geld. Mijn moeder bepaalde wat er allemaal moest gebeuren, hield ons alle drie strak aan de teugel, maar zorgde uitstekend voor ons. Het was echter mijn vader die de bloemen langs de weg zag en die kleur en warmte bracht in ons leven. Hij verdiende zoveel mogelijk geld met allerlei bijbaantjes. Zo gaf hij bijlessen in zijn lievelingsvakken Frans en wiskunde, maar ook gaf hij lessen boekbinden en handenarbeid, en trad hij op als explicateur bij de stomme films uit die tijd.

Ik weet nog precies welke planten er in ons piepkleine vierkante achtertuinje stonden, en waar de sering was en de rododendron, de blauwe akelei, de goudbloemen, de rode rozen, de ribes en de randen van hoe-langer-hoe-liever (schildersverdriet noemen veel mensen dat tegenwoordig). Onder die randen hoe-langer-hoe-liever huisden ontzettend veel naaktslakken. Zóveel dat mijn vader op een dag die randen heeft vervangen door graszoden. Tot mijn grenzeloze vreugde, want als er bloemetjes in het gras zouden groeien, zou ik ze mogen plukken. Helaas waren de zoden van erg goede kwaliteit en zat er bijna geen onkruid in. Alleen héél kleine witte bloemetjes. Een soort muur – ik weet nog precies waar die stonden. Mijn vader en ik gingen later eens naar de kwekerij bij de Noorderbrug en daar lag een berg graszoden waar paardebloemen en madeliefjes in bloeiden. Wat vreselijk jammer dat vader die niet had gekocht.

In dat tuinje mochten Wim en ik elk een boom zaaien. Wim zaaide een kastanje en ik een kersenpit. Mijn kersenpit kwam op in het midden van de rand van hoe-langer-hoe-liever – verder reikten mijn armpjes toen nog niet. Maar mijn vader heeft het boompje later verzet en het heeft echt gebloeid en er is zelfs een kleine, heel zure kers aan gekomen!

De huishouding was in die tijd, zonder apparatuur, een ongezellige en zware aangelegenheid. Wij hadden dan ook een dienstbode voor dag en nacht. Jana heette ze, en ze mocht haar vrijer Luuk – mijn eerste liefde – in de keuken ontvangen. Verder kwam er eens in de week een wasvrouw die op het plaatsje achter de keuken in een grote houten tobbe de was deed, eerst met groene zeep en later met stukken sunlight-zeep. Er was veel te wassen, want we droegen erg

veel kleren. Wim en ik hadden altijd een wollen hemd aan (wol op de huid, dat moest, ook als de mussen van het dak vielen), daaroverheen een hemd van stevig dik katoen met een smal rood of wit kantje om hals en mouwtjes, en daaroverheen een handgebreide borstrok die bij warm weer uit mocht. Ik droeg ook nog bandjesbroeken met twee grote kleppen. De voorste klep ging van achteren met bandjes dicht, de achterklep vóór. Als je naar de wc ging knoopte je die bandjes dus los en brekende bandjes waren een veelvoorkomende ramp. Dan nog een jarretelgordel voor de kousen, een onderjurk en een zak. In plaats van zakken op de kleren droegen we een losse zak met twee op de rug vastgeknoopte bandjes. Daar hoorde een schone zakdoek in te zitten.

Verder droegen we hoge zwarte rijgschoenen, en het was een heel karwei om die dicht te rijgen. Hele huilpartijen, want ik kon het nog niet goed toen ik naar school ging en werd door de juffrouw uitgelachen als mijn schoenen voor de gymnastiekles uit en weer aan moesten en ik mijn schoenen zelf niet bleek te kunnen rijgen. Thuis volgde dan een woede uitbarsting van mijn moeder en eindeloze lessen in het rijgen, knopen en een strik erop.

Wim en ik hadden ieder een eigen kamertje, maar als het koud was werden we beneden bij de kachel uitgekleeft en gewassen. Al dat ondergoed hield je 's nachts aan en daar ging dan een wit katoenen nachthemd met lange mouwen en katoenen kantjes overheen. Die nachthemden werden eerst opgewarmd op het rekje dat om de kachel stond. Daar werd ook een deken op voorverwarmd. Die dekens schroeyden vaak en zaten dus vol bruine plekken, maar dat rook heerlijk. Ik werd dan in zo'n warme deken gerold en door mijn vader naar boven gedragen en in bed gestopt, met een hete kruik - een metalen cilinder met heet water in een oude wollen kous, of in een echte gebreide kruikenzak.

Op zondagmorgen sliepen we uit, wat inhield dat ik bij mijn vader in bed kroop, heerlijk warm en gezellig. Hij vertelde dan verhaaltjes. Onder andere van het jongetje dat in het bootje zat - een verhaaltje dat ik wel honderden malen wilde horen. Ook gaf hij kleine sommetjes op door ze met zijn vinger in mijn hand te schrijven en mijn moeder bracht ons thee.

De zondag was een heel aparte dag. De enige ellende was dat we op zondag niet op straat mochten spelen, want dat was niet netjes. Wat heb ik vaak verlangend op mijn knieën op een stoel en met mijn neus tegen het raam – ik voel en ruik het nog steeds – zitten kijken naar de andere kinderen die niet zo 'netjes' waren. Mijn vader ging op zondagmorgen vaak naar de Vrije Gedachte of naar de Waalse Kerk (omdat hij zoveel van Frans hield). Maar ook kwam er soms bezoek, of gingen wij zelf op visite. Hoogtepunten in mijn bestaan waren de zondagen waarop oom Johan kwam voorrijden met een rijtuig – met koetsier – en wij mee mochten als gezelschap voor onze nichtjes Tine en Sigrid, en we naar buiten reden, naar de speeltuin. Dan reden we het hele fort om en soms nog véél verder. Zo'n rit duurde dan een hele lange dag. Later, toen we al waren verhuisd naar de Biltstraat, werd het rijtuig vervangen door een heuse auto. De sensatie toen ik daar voor het eerst in zat! Ik weet nog dat we door de Koelaan reden en mijn nichtjes hun vader zo ver kregen dat hij 50 reed. Ik wist niet wat dat '50' betekende, maar het was een adembenemende snelheid.

De allereerste keer dat ik in een auto zat, was echter toen we nog in de Lijsterstraat woonden en dat was me een glorie!!! De ouders van Willeke Braakman hadden ons hele gezin meegevraagd voor een rit naar den Haag. Wat we daar hebben gedaan, kan ik me niet herinneren, maar ons vertrek en de rit zelf zie ik nog duidelijk voor me. Al lang van tevoren stonden we vertrekklar, voorzien van een mand met etenswaar. Mijn moeder had een dik mantelpak aan en een grote hoed op met een voile eroverheen, vastgeknoopt onder haar kin. In die tijd bestonden er nog geen gesloten auto's. De Braakmannen hadden een enorme open auto, met een linnen kap die aan de achterkant was neergelaten.

Wat een geweldige opwinding toen die auto onze Lijsterstraat in kwam rijden en voor ons huis stopte! Zoiets gebeurde daar nóóit. De hele straat liep uit. Zelden ben ik zo trots geweest. Iedereen wuifde toen we wegreden. Wij mochten achterin en het woei er geweldig. Die rit, heel, heel lang, heel hard, door steeds nieuwe kleine dorpjes waar de harde wind dan even een ander geluid maakte, uiteraard een smalle weg met hobbelkeien, was een enorme sensatie waar ik mijn hele schooltijd en zelfs later op het gymnasium over heb kunnen opscheppen. Ik was met een auto naar Den Haag

geweest. Ik geloof wel dat die dag de meest glorieuze dag van die eerste acht jaren is geweest.

Soms kwam er ook wel eens een vliegtuig over (het woord vliegtuig gebruikten we toen nog niet). Dat waren houten tweedekkers met een schroef voorop. Als we er een hoorden aankomen holden we, zelfs als we zaten te eten, allemaal naar het raam of naar buiten. Buiten zongen we dan in koor: 'Een vliegtuig, nog nooit gezien. Een vliegtuig, nog nooit gezien'. Net zo lang tot hij weg was. Ze vlogen toen nog maar héél langzaam. De piloot zat nog in de open lucht en de glorie als hij naar ons wuifde!

Ik heb in de Lijsterstraat trouwens nóg een keer een uiterst glorieus moment meegemaakt. Dat was toen we thuiskwamen van de grote vakantie en ik net mijn eerste fiets had gekregen. In de vakantie had mijn vader voor Wim een fiets gekocht en die fietsenmaker had ook nog een oud meisjesfietsje staan. Dat heeft mijn vader toen voor een paar gulden voor mij gekocht. De fietsenhandelaar gaf ook les. De leerling kreeg dan een gordel met een handvat om en de lesgever holde mee; later fietste hij mee, maar hield de leerling nog stevig vast. Freewheel was toen nog niet uitgevonden en de trappers draaiden dus door. Ik herinner me nog hoe immens trots ik was toen ik 5 trappen los had gedaan. Aan het eind van die vakantie fietste ik zelfs helemaal alleen. De fietsen gingen mee in de trein naar huis, maar door de stad van het station naar huis fietsen vonden mijn ouders nog veel te gevaarlijk. Normaal gingen we in een huurrijtuig naar huis, maar nu was het dus lopen geblazen. Met de fiets aan de hand. In de Adelaarsstraat, vlak voor de hoek van onze straat, mochten we opstappen en zo fietsten we de Lijsterstraat binnen. Wat keken de kinderen die daar speelden ons met grote ogen na en hoe holden ze schreeuwend met ons mee. Ook de ouders kwamen naar buiten. Wat een glorie!

In die jaren hadden we kaarslantaarns op de fietsen. Je kunt je dat nu nauwelijks voorstellen. Veel licht gaven ze natuurlijk niet en ze woeien vaak ook nog uit. Maar mijn vader was goed in het aansteken. Hij gaf wiskundeles op een avondschool in Hilversum en daar fietste hij dan heen – op en neer. En dat op die ontzettend slechte weg van vroeger. Fietspaden langs een straatweg waren er nog niet en zo'n straatweg was bol en geplaveid met bolle keien. Fietsen op die bolle keien was natuurlijk onmogelijk. Je reed dus op het

randje zand tussen de berm en de keien. In de zomer vaak mul, of modder, in de winter vol gladbevoren plassen.

Vroeger had ook nog niemand telefoon en het was altijd een heel gedoe om bijvoorbeeld de brandweermannen bij elkaar te krijgen als er brand was. Er was op het Koekoeksplein weliswaar een luidklok – een grote bel met een touw eraan in een stelling – maar als er brand was en de bel luidde begon er in onze straat ook een geweldig gebons op de deuren. Dat gebons was bedoeld om de brandweermannen bij elkaar te roepen en het werd gedaan door een hollende man met een heel harde stem. Een dergelijke figuur kwam trouwens ook 's morgens vroeg op allerlei deuren bonzen om de mensen te wekken, want een wekker bezat ook bijna niemand en de mannen moesten vaak vroeg op 'het' fabriek zijn.

Op de Wittevrouwensingel, ongeveer naast de Vaalt – de gemeentelijke vuilnisbelt – stond destijds de fabriek van Hooghiemstra. Die staat er nu, in de jaren tachtig, trouwens nog steeds en er wordt druk over gebekvecht of 'Hooghiemstra' afgebroken mag worden, of gespaard moet worden als monument – als een van de laatste 'Chateaux d'Industrie', zoals laatst in het Stadsblad stond. Dat zal wel zo wezen, maar voor ons was vroeger die fabriek een speelparadijs. Het was een fouragefabriek waar veevoer werd verpakt en gemalen. Mijn oom Johan en een paar neven waren er samen directeur en woonden op een rijtje naast de fabriek, aan de singel. Aangezien mijn nichtjes, Tine en Sigrid, gelijktijd mijn vriendinnetjes waren, kwam ik er veel. Het grote gebouw had verschillende verdiepingen en aangezien er toen nog geen liften waren en paarden geen trappen kunnen lopen, was er een schuine oprit waarop de paardenkarren naar boven konden. Op zondag, als er sneeuw lag, daar afsleeën. Zalig.

De boeren kwamen ook vaak over de Grit, die aan de zijkant langs het fabrieksterrein stroomde, om hun voer op te halen. Wij mochten overigens alleen op zon- en feestdagen 'op het fabriek' spelen. Op werkdagen was het met al die paarden en wagens veel te gevaarlijk.

Onze ouders hadden later besloten om Wim en mij ergens anders op school te doen. Niet op de school van onze vader achter ons huis. Wim ging naar de gemeentelijke jongensschool op het Schoolplein en ik naar de gemeentelijke meisjesschool van mevrouw Coelingh, in de verste hoek van

Titia Rutten-Kooistra, Wietske Rutten

het Pieterskerkhof, tegenover de kerk. Uiteraard liepen we iedere dag van de Lijsterstraat naar school. Twee keer per dag zelfs, want tussen 12 en 2 ging je thuis eten! Het mooiste van die tocht heen en terug vond ik altijd het Janskerkhof.

Ook toen was daar al bloemenmarkt. Ik mocht er niet 'blijven hangen', maar toch hoopte ik altijd een afgebroken of verloren bloem te vinden – bloemen waren vanaf mijn allervroegste jeugd mijn grootste liefde, en bloemen plukken was het heerlijkste wat er voor mij bestond. We wandelden vaak over een smal landweggetje – de Huppeldijk – en daar kon ik mijn pluklust botvieren. Wat ik met die bloemen deed? In het begin helemaal niets. De wandelingen waarop ik bloemen plukte, waren in mijn herinnering altijd heel ver en heel warm en als ik moe was wilde ik die bloemen zelf niet dragen en dan was het zeuren geblazen bij mijn moeder.

Maar later – ik woonde toen nog in de Lijsterstraat – begon ik bloemen te drogen. Van mijn vader kreeg ik een heel oud gebonden boek dat ik daarvoor mocht gebruiken – lang mijn liefste bezit. Gedroogde Lievevrouwebedstro uit ons tuintje was mijn favoriet, omdat het zo lekker rook.

Ook mijn moeder had in haar jeugd veel planten gezocht, samen met haar vriendin Greta, die farmacie studeerde in Utrecht en die ook voor haar studie moest botaniseren. Moeder en zij hadden op hetzelfde adres op kamers gewoond. Vader en moeder hadden allebei hun eigen flora, waarmee ze af en toe 's avonds in grote opwinding planten zaten te determineren.

En op zondagmorgen, als ik nog in bed lag, hoorde ik het NJN-fluitje van de vrienden van Wim Goedhart die schuin tegenover ons woonde. Dan gingen ze op excursie. Planten zoeken. Ik was dodelijk jaloers. Met elkaar uit 'planten zoeken' gaan leek mij het heerlijkste wat er bestond, maar je mocht pas lid worden van de toen net opgerichte NJN als je twaalf was of als je op een middelbare school zat.

Zo, dat was dat. Margreet keek op de klok. Het was alweer drie uur en ze had nog steeds niet geluncht. Ze had honger. Ze stond op om maar eens thee te gaan zetten. Ze zou er lekker een krentenbol bij nemen.

Nog meer Lijsterstraat

Onder het theezetten vroeg Margreet zich af of er nog iets was wat ze nu zonder de tekstverwerker zou kunnen doen en waarvoor ze ook de schrijfmachine niet tevoorschijn hoefde te halen. Ze zou bijvoorbeeld een ringband kunnen samenstellen van alle stukjes die ze zo voor en na over vroeger geschreven had. Eerst zou ze daar dan het Lijsterstraatstuk in kunnen doen en het verhaal van de wandeling met haar vader, weliswaar in klad, en vervolgens alle andere stukjes, die nu in de diverse cursusmappen en -ringbanden zaten. Het zou een boekwerk worden waar haar hele leven in zou zitten en waarvan ze later voor de kinderen en andere gegadigden kopieën zou kunnen maken.

Margreet vond het altijd heerlijk om alles netjes in categorieën in te delen. Dat kwam zeker van de plantensystematiek waar ze als biologe altijd zo goed in was geweest. En als ze alles op de eettafel deed kon de tekstverwerker voorlopig gewoon blijven staan. *Als een soort aandenken aan mijn te vroeg beëindigde carrière*, bedacht ze zich. *Wie weet wat ik er nog mee had kunnen doen.*

Ze liep met de theepot naar de zitkamer en zette de radio aan. Iets Telemann-achtigs. Uitstekend. Een ringband dus. Maar hoe kwam ze daar nu aan. Ze keek om zich heen. Nee, al haar ringbanden zaten vol en naar het dorp kon ze voorlopig nog niet, niet voordat ze die driewieler had. Maar toen bedacht ze zich dat ze waarschijnlijk het beste gewoon meneer Bodegraven even kon bellen. Die zou haar wel aan een ringband kunnen helpen en er zelfs een paar kunnen bezorgen, zodat ze zo gauw mogelijk verder zou kunnen. Ze was doodsbang om toe te geven aan de angst dat ze helemaal niets meer te doen zou hebben, niets meer zou betekenen. Een angst die ze de hele tijd *net* onder de oppervlakte voelde aankomen. Dat kon dus niet en dat mocht ook niet en daarom moest ze ervoor zorgen dat ze vandaag nog verder kon. Ze kon gelukkig goed overweg met meneer Bodegraven, dus dat moest geen moeilijkheden opleveren. Maar toen

dacht ze ineens: *verroest, Bodegraven, die is er al lánng niet meer.* Hoe kwám ze erbij. *Maar hoe heet die zaak op de Hessenweg dan ook alweer?*

Nu toch bijna in paniek liep ze naar de broodtrommel, die heel handig in een kast stond, met de broodplank ernaast en een dienblad met potjes jam en ander beleg op de plank eronder. Iedereen kon zo gewoon even snel een boterham smeren, maar vandaag lukte haar zelfs dat niet eens. Ze kon de krentenbol niet doorgesneden krijgen. En ze kon er niet meer opkomen hoe die kantoorboekhandel ook alweer heette. Wat moest ze doen? Toch Erica bellen? Of zou ze straks Nora even bellen? .

Nora woonde twee huizen bij haar vandaan en was een broodmager vrouwtje dat altijd iets te klagen had. Je kon geen gesprek met haar voeren of er was weer iets mis, en niet alleen met haar gezondheid, waar inderdaad van alles mis mee was, maar ook met wat ze die dag op tv had gezien of in de krant had gelezen. Ze was jaren geleden in de straat gearriveerd als de jonge bruid van Jan, die enige jaren eerder zijn eerste vrouw bij een tragisch auto-ongeluk had verloren. De burens hadden maar moeilijk aan haar kunnen wennen, en haar eeuwige geklaag had daar ook niet bij meegeholpen. Jan was een paar jaar geleden zelf overleden en nu waarde Nora als een zielig sprietje door de straat. Eenzaam en altijd alleen. Erg verdrietig eigenlijk.

Toen Margreet nog vertaalde, kwam het soms wel eens voor dat ze niet goed wist wat ze met een bepaald woord of begrip aan moest. Voor haar was het altijd de beste oplossing geweest om dan maar gewoon een deskundige op te bellen. Daar had ze nooit moeite mee gehad, of de deskundige nu een van haar vele kennissen was of niet. Ze had het antwoord nodig, en nee had ze en ja kon ze krijgen. Maar nu Margreet niet meer vertaalde en het gewone leven een van haar voornaamste bezigheden was geworden, had ze kennelijk Nora nodig. Zielige, zeurderige Nora. Nou, vooruit dan maar. Ze zou Nora bellen. Zij zou antwoord krijgen op haar vraag en Nora zou zich misschien wat beter voelen als ze haar kon helpen. Die gedachte kalmeerde Margreet een beetje. Eerst zou ze wat gaan eten, desnoods een dichte krentenbol, vervolgens Nora bellen, dan de kantoorboekhandel en dan weer verder met al haar stukjes. Die kon ze dan later in de ringband doen, wat ook nog een hele klus zou worden.

Grote ontdekking: als ze met haar rechterhand haar linkerelleboog optilde en op de krentenbol legde kon ze hem wel doorsnijden. Hoera, maar ze nam zich wel voor om in de toekomst gewoon gesneden brood te kopen. Ook krentenbrood. *Het wordt toch echt te gek, dat geheugen van me.* Ze vroeg zich af of dat gevoel van inspiratie dat haar de laatste tijd zo vervuld had, dat héél precies weten hoe het héél vroeger was geweest, of dat ook met de ziekte van Alzheimer te maken had. Ze was er heilig van overtuigd dat ze daar de eerste symptomen van had en daarom vond ze het eigenlijk wel een beetje angstig dat ze zoveel over vroeger geschreven had. Maar dat idee van die ringband, dat was een goed idee. Dat wist ze tenminste zeker. Dat zou haar voorlopig goed bezighouden en als ze dan haar driewieler eenmaal had kon ze er tenminste gewoon weer op uit, boodschappen doen, fietstochtjes maken en misschien zelfs 's avonds weer naar concerten. Dan werd alles weer een beetje normaler.

Terwijl ze de krentenbol smeerde, keek ze door de tuindeuren naar buiten. Wat een rotzooi toch, die tuin. Het was warm voor de tijd van het jaar, maar het motregende en het overvloedige onkruid stond er droevig en nat bij. Het gras was een puinhoop en het tegelstoepje bij de tuindeuren een regelrechte ramp.

Met wie had ze nou ook weer die driewieler uitgezocht? Daar moest ze eerst Bettie maar even over opbellen. Misschien kon die haar dan ook met de tuin komen helpen. Margreet nam haar krentenbol mee naar de zitkamer, pakte de telefoon en draaide het nummer van Bettie, maar die zat natuurlijk nog op haar werk. Toen belde ze Nora's nummer om uit te vinden hoe die kantoorboekhandel ook alweer heette, maar Nora was in gesprek.

Terug naar de stukjes dan maar, dacht ze, terwijl ze een appel at, voor de vitaminen en de mineralen. Of het nou al of niet aan de ziekte van Alzheimer lag, ze had toch de laatste tijd veel over haar vroegste jeugd geschreven. Niet alleen die 'memoires' die ze in de afgelopen tijd had opgeschreven, maar ook een vrij groot aantal aparte stukjes. Daar ging ze er nu eerst maar een paar van uitzoeken, voordat ze Nora nog eens zou proberen te bellen.

Marietje en de vakantiekolonie.

De openbare meisjesschool van juffrouw Coelingh aan het Pieterskerkhof en de Kromme Nieuwe Gracht, waar ik vanaf de tweede klas op school zat, was in 1920 op sommige punten nog ouderwets dan de school van mijn vader op het Koekoeksplein. In de laagste klassen bevond de wc zich nog achter in de klas, achter een matglazen deur. Het woord w.c. kenden we toen nog niet en op die school hoorde je je vinger op te steken en te vragen of je 'naar achteren' mocht als je naar de wc moest.

Als wij in de tweede klas naar achteren liepen, kwamen we langs de achterste bank, waarin maar één kind zat, Marietje Bakker. Niemand wilde naast haar zitten en ook de moeders wilden hun kind niet naast haar hebben. Marietje Bakker was vies. Haar haren zaten vol klitten, haar hals en nek waren zwart en haar gezicht was mager, bleek en groezelig. Op maandag kwam iedereen op school met een schone witte stijfgesteven schort, meestal met een rand van kant met een tussenzetsel. Marietje had een ongesteven vod aan zonder kant. En ze stonk.

Ik vrees dat we in die tijd geen van allen erg fris roken, want we gingen maar eenmaal per week in het bad. Mijn broertje en ik in een teil met warm water voor de kachel en door de week waste ik alleen mijn gezicht en handen, maar ik werd wel vaak naar de keuken gestuurd voor mijn oren en nek. Mijn wollen schooljurk droeg ik de hele winter en gewassen werd hij niet. Dat kon niet eens. Op Zondag werd hij geborsteld met azijn en buiten te luchten gehangen. Ik zal dus ook wel gestonken hebben, maar Marietje stonk nog erger en af en toe nog véél erger. Dat was het geval kort na het bezoek van de schoolzuster die onze hoofden kwam nakijken. Ik was op die dagen altijd blij als mijn nek en oren gewassen waren. Mijn hoofd was altijd 'rein'. Wanneer ik in een boek las over een rein meisje, dacht ik zelfs nog vele jaren later dat het ging over een meisje dat geen luizen op haar hoofd had. Marietje had ze dus kennelijk wel, want een paar dagen na het onderzoek stonk ze heel erg naar petroleum. Op de speelplaats werd ze nooit voor spelletjes gevraagd en vaak mocht ze helemaal niet eens meedoen.

Kort voor de grote vakantie was Marietje ineens weg en de juffrouw vertelde dat ze naar de 'vakantiekolonie' in Bosch en Duin was. Daar gingen heel arme kinderen van Utrechtse gemeentescholen een paar weken per jaar naar toe. Voor hun gezondheid.

Na die vakantie zag Marietje er ineens heel anders uit. Haar haar zat in dunne vlechtjes en er zaten keurige stukjes band om de kwastjes. En ze had een nieuwe schort. Die had ze op de kolonie gekregen. En ze had een pop met echt haar, ook op de kolonie gekregen, van een deftige mevrouw die op bezoek was geweest. Ze mocht voor de klas komen om de pop te laten zien en de juffrouw vroeg haar van alles. Ze hadden in de Biltse Duinen gespeeld en er was een schommel en een wip en een groot hobbelpaard waar ze om de beurt op mochten. En er was een kind jarig geweest en die had een rode papieren strik op haar schort gekregen, en ze hadden allemaal ranja gehad met een echt rietje en toen de ranja op was, had de juffrouw een kom zeepwater gebracht en toen hadden ze bellen geblazen met het rietje. En ze hadden een erg mooi liedje geleerd. Dat kende onze juffrouw ook, het kolonielied. 'Straks', zei ze, 'onder zangles. Nu gaan we rekenen.'

Zangles hadden we het laatste half uur voor het speelkwartier in de gymnastiekzaal, bij de piano. Marietje mocht bij de piano gaan staan, naast de juffrouw, en het kolonielied zingen. Marietje kón mooi zingen, dat wisten we allang. Maar dit vond ik het mooiste wat ik ooit had gehoord op school, want de juffrouw kende de tweede stem en speelde die er op de piano bij. Ze zongen het nog eens en nog eens en toen schreef de juffrouw de woorden op het bord en mochten we allemaal meezingen. Het was haast jammer dat de bel van het speelkwartier werd geluid. Twee aan twee marcheerden we naar de brede deur van de speelplaats en daar renden we gillend de stoep af. Annie voorop, want zij was de aanvoerster van de klas. Zij bepaalde wie hem zou zijn, want vlak na de vakantie was het krijgertjestijd. Ze koos óf zichzelf, óf een vriendinnetje dat op die dag in de gunst was. Nu zong ze: 'Marietje is em, Marietje is em!!' Alle kinderen renden weg... Marietje stond even totaal beduusd te kijken. Was ze em? Toen vloog ze gillend achter ons aan.

Margreet legde het vakantiekolonieverhaaltje bij haar 'memoires' neer. Nu eerst Nora nog even bellen. Deze keer lukte het gelukkig wel.

'Hallo, Nora, met Margreet', zei ze.

'Ik heb een gekke vraag voor je. Bij welke kantoorboekhandel haal jij tegenwoordig een ringband als je er één nodig hebt?'

'O lieve help, Margreet, dat ís een gekke vraag. Hoe gáát het met je?'

'O, goed hoor. Ik ben weer lekker aan het werk. Ik moet wel een beetje voorzichtig zijn natuurlijk en ik vergeet alles. Ik ben nu dus vergeten hoe die kantoorboekhandel op de Hessenweg heet.'

'Och Here. Weer aan het werk. Maar je hebt toch nog steeds thuiszorg?'

'Ja, dat is echt een zegen. Ik ben wel wat verlamd, maar met die thuiszorg red ik me fantastisch en dat betekent dat ik nu niet ziek ben!'

'Ja maar, die thuiszorg, dat is toch een regelrechte ramp? Ik heb laatst in de krant gelezen dat die hulpen nooit genoeg tijd krijgen en dat ze alles gewoon maar wat afjakkeren.'

Daar gaan we weer, dacht Margreet, *wat moet ik daar nu weer op antwoorden*. Maar ze zei:

'Nou, voor mij is het een uitkomst hoor. Al mijn hulpen zijn tot nog toe erg aardig en competent geweest. En voor mij hoeven ze alleen maar een beetje op te ruimen, wat eten klaar te maken en me helpen met aan- en uitkleden. Dat doen ze inderdaad erg vlug en dan verdwijnen ze weer, maar dat is juist wel zo prettig. Ik ben liever alleen hoor, maar als je je bedenkt dat ik ze echt nodig heb met die lamme arm, nou dan is het een zegen.'

'Hoe lang houd je ze? Waarschijnlijk niet lang genoeg.'

Margreet raakte geïrriteerd en ze zei: 'Ik heb er geen idee van en wie dan leeft die dan zorgt hoor.'

Nora begon haar toen een lang verhaal te vertellen over een collega van haar man die helemaal voor niets drie weken in het ziekenhuis had gelegen. 'Foute diagnose', zei ze, 'maar hij is toch zo zielig', en er volgde een lange litanie over alles wat er mis was met hem.

Margreet brak het gesprek zo voorzichtig mogelijk af en hing op. Nog voordat ze gevraagd had hoe die kantoorboekhandel op de Hessenweg ook alweer heette. Maar opeens wist ze het zelf weer. *Te gek, met dat geheugen van mij, maar misschien kan ik voor sluitingstijd nog iemand te pakken krijgen*.

'Dag meneer, met mevrouw van Ruysdael. Ik wilde u iets heel bijzonders vragen...'

Na een tijdje redeneren kreeg ze wat ze wilde. De eigenaar zou haar nog diezelfde avond een paar ringbanden komen brengen. 'Dat is geen moeite', had hij gezegd. Margreet wilde meteen Erica opbellen om haar alles te vertellen en om over Nora's gezeur te praten en wat ze daar nou mee moest, maar het was nog te vroeg. Erica zat ook nog op haar werk. Jammer.

Dan maar weer verder zoeken in haar oeuvre, zoals ze het nu noemde. Ze vond nog een leuk en ook wel belangwekkend stukje over haar lagere school:

De brand komt net op tijd

Zaterdagmorgen. Het Domcarillon speelt liedjes die ik allemaal ken, van zangles, van thuis bij de piano, van zomaar. Ik moet schoolblijven, voor het eerst van mijn leven, met nog een ander meisje, Beppie. We hadden gepraat onder rekenen. Beppie is door de juffrouw twee banken verder gezet en trekt gekke gezichten. Ik moet bijna huilen. Wat zal moeder kwaad zijn. Schoolblijven! Een kind van haar! Ik durf niet eens uit de zak onder mijn rok mijn zakdoek te halen, want we moeten met onze armen over elkaar zitten.

De tranen die ik haast niet in kan houden komen ook van dat klokkenspel. Anders is dat alleen maar feestelijk, want dan loop ik om deze tijd op de bloemenmarkt. Vorige week heb ik nog een afgebroken viooltje gevonden en dat mocht ik houden.

Een heel kwartier moeten we nablijven. De juffrouw zit met haar lorgnet op schriften na te kijken. Beppie steekt haar tong tegen haar uit. Hoe dúrft ze. Ik kan de glimmende wijzer van de Domklok zien. Eindeloos, eindeloos duurt het voor die verspringt en dat moet nog negenmaal gebeuren. Beppie lijkt schoolblijven heel normaal te vinden, maar ik ben bang. Bang voor de juffrouw, bang voor thuis. Het is toch heel erg, schoolblijven? En de bloemenmarkt? Het is nu natuurlijk veel te laat. De Dom speelt 'Ziet hoe het heerlijke zonlicht...' dat we altijd op zangles zingen. Ik zing onwillekeurig toch van binnen mee en dan, ineens, béng! Kwart over twaalf. De juffrouw schuift de schriften bij elkaar en kijkt ons over haar lorgnet streng aan. 'Jullie kunnen gaan', zegt ze strak.

Ik hol over het Pieterskerkhof en huil nu echt. In de Pieterstraat zijn helemaal geen kinderen meer. Ik denk alleen aan thuis. Maar ik ben de straat nog niet uit of ik hoor een brandbel. Heel kort

erna zie ik een bellende brandweerwagen, het moet dus vlakbij zijn! Alle mensen beginnen hard te lopen. In de richting van het Janskerkhof. Nog nooit in mijn leven heb ik zo hard gelopen. Dikke rookwolken waaien over de Drift. De wolken komen uit het houten jaarbeursgebouwtje dat tussen de Janskerk en de Drift staat. En als ik vlakbij ben, schieten er opeens vlammen hoog de lucht in. Van alle kanten komen mensen aanhollen en ook arriveert er een paard en wagen vol politieagenten. Die springen uit de wagen en beginnen de mensen achteruit te duwen. De brandweermannen hebben hun pomp al klaargemaakt en staan in twee rijen tegenover elkaar. De commandant roept iets en daar beginnen ze: op en neer en op en neer. De spuitgasten staan klaar. De straal die tevoorschijn komt wordt langer en dikker, maar intussen zijn de vlammen gigantisch geworden. Er vliegen veel brandende papieren mee. Ze fladderen recht omhoog, fladderen dan weer omlaag en komen een eind van mij af in het gillende publiek terecht. Maar dan zie ik opeens een paar kinderen van het singel, met wie we 's morgens altijd naar school lopen, en... mijn eigen broer Wim. Ik gil en zwaai en zij zien me en gillen en zwaaien terug.

Nóg een brandweerwagen komt aanrijden en dan, met een geweldig gebel, de grote stoombrandspuit met nog meer ladderwagens en brandweermannen. Die beginnen met haken en touwen aan het brandende gebouwtje te rukken. Maar dan ineens hollen ze zo hard ze kunnen weg en de politie duwt de mensen, waarschuwingen schreeuwend, achteruit: het dak begint met veel gekraak en vonkenregens in te zakken. Iedereen deinst terug en gilt, maar machtig mooi en spannend ís het. Intussen wordt er nu aan alle kanten gespoten en het sist en het sist en het sist. Overal waar het sist zakken de vlammen ineen en op het laatst is er jammer genoeg alleen nog maar rook.

Als we opgewonden pratend over de Boothstraat hollen, vol verlangen om thuis over de brand op te scheppen, denk ik ineens weer aan het schoolblijven. Hoe zal ik het aan moeder vertellen? Maar als we thuishouden is moeder zó opgelucht dat we het gevaar overleefd hebben, dat ze niet eens wil horen dat ik moest nablijven.

Het was inmiddels vijf uur. Tijd voor haar thuiszorg. Er zou iemand anders komen dan vanmorgen. Leuk, gezellig. Ditmaal kwam ze ook nog precies op tijd.

'Komt u binnen,' zei Margreet.

'Dag mevrouw van Ruysdael. Ik ben Nellie.'

Margreet liep haar in de koude gang tegemoet en nodigde haar binnen. Ze dacht terug aan vroeger, toen ze een dienstmeisje had gehad dat ook Nellie heette. Ze vroeg bijna: 'O wat leuk. Hoe gaat het met je vader?' Want de vader van die vroegere Nellie had iets met zijn longen. Hij had jarenlang een tracheastoma gehad en Margreet, die zich altijd al erg bekommerde over haar personeel, had erg met Nellie's ouders meegeleefd. Vooral ook omdat haar vader een kwekerij had waar ze altijd een zeer trouwe klant was geweest. Maar deze Nellie was van een latere generatie en Margreet legde haar haarfijn uit wat er gedaan moest worden: opruimen, haar nadat ze zich gewassen had boven helpen met haar pyjama, en eten klaarmaken. Nellie werkte vlug en efficiënt, en intussen vertelde Margreet over haar jeugd en haar ringband en over Nora's problemen, maar ook vertelde ze hoe moeilijk het was om niet in paniek te raken.

'O, maar mevrouw, daar hoeft u zich geen zorgen over te maken. U doet zo veel dat er gewoon geen ruimte is voor paniek.'

'Wat bedoel je?' vroeg Margreet.

'Ik bedoel dat u veel meer doet dan ik.'

'Ja, maar veel minder dan ik wel zou willen.' Het glipte er uit voordat ze erover nagedacht had. Wat zou ze willen? Het enige wat ze echt niet meer kon was altviol spelen. Maar ze was zo bang. Ze was altijd bang geweest.

'Ik bedoel, ik ben bang dat ik de ziekte van Alzheimer krijg.'

'O, daar ben ik ook bang voor, hoor. Ik ken geen mens die daar niet bang voor is.'

'Ja, dat kan wel zijn,' zei ze, 'maar ik krijg het echt'.

'Nou, dat valt wel mee hoor. Wat wilt u aan als u zich gewassen heeft?'

'O gewoon, mijn pyjama en mijn kimono.' Margreet haalde haar nachtpullen uit de kast. Na een tijdje zat ze weer beneden met een heerlijk kopje thee, terwijl Nellie ging koken. Ze hadden ook samen een boodschappenlijstje gemaakt en Margreet was blij dat ze zo'n goede reden had om Erica te bellen. Ze hoopte dat Erica thuis zou zijn. Ze pakte de telefoon.

'Hallo Erica, met moeder. Ik heb toch zo'n heerlijke dag gehad.'

Ze vertelde alles, over de thuiszorg, de ringband en Nora met haar gezeur, en over hoe ze alles wat ze over haar leven had geschreven netjes in die ringband ging stoppen, en wat Erica er wel van vond. Erica vond het een prachtig idee, maar ze was duidelijk nogal moe. Margreet hield zich dus maar een beetje in en vroeg toen alleen maar: 'Kun jij wat boodschappen voor me doen?' Gelukkig, dat kon, maar wel bij Albert Heyn, want de andere winkels waren al dicht. Erica zou ze diezelfde avond nog komen brengen.

Het eten was ondertussen klaar en Nellie moest weer verder. Margreet bedankte haar hartelijk en liet haar uit. Ze had heerlijk gekookt. Aangezien Margreet nooit iets bijzonders in huis had, was het een heel eenvoudige maaltijd. Een bal gehakt die nog in het vrieskastje had gelegen, een aardappeltje, lekker aangemaakte sla en yoghurt toe. Héérlijk. Terwijl ze zat te eten dacht Margreet opeens weer aan Ria. Lieve help, dat was ze helemaal vergeten. Wat zou Erica wel zeggen als ze haar vertelde dat ze toch naar dat diner wilde?

Margreet hoopte dat ze het vanavond, als Erica de boodschappen kwam brengen, niet zou vergeten. Wat was ze ook alweer aan het doen? Er was nog iets leuks wat ze doen wilde. O ja, nog een stukje. Eentje dat ze helemaal in het begin had geschreven, toen ze twee jaar geleden net was overgestapt van vertalen op schrijven. Ze was erg in haar sas geweest met dat verhaaltje. Waar was het ook alweer? Ze vond het in een oude ringband, die ze toen ook maar op de vloer liet liggen. Nellie had er geen bezwaar tegen gehad toen Margreet haar had gevraagd de ringbanden terug te zetten in de kast.

Dooi

Buiten reed een paard en wagen voorbij, maar het geluid klonk raar, heel anders dan anders. Mijn vader kwam binnen om me te wekken. Hij stak de petroleumlamp aan en zei: 'Het dooit en je moet je overschoenen aan'. Ik had pas nieuwe overschoenen gekregen en de zwarte lak glom nog als een spiegel. Ik vond het dus helemaal niet erg om ze te moeten dragen, maar ik was ook een beetje verdrietig, want ik kon vandaag dus niet meer gaan schaatsen. Met alle andere kinderen die lid waren van de ijsbaan trok ik elke dag trots als een pauw met mijn aan elkaar gebonden schaatsen en mijn abonnement aan een koordje om mijn hals naar Vooruit, de Utrechtse ijsbaan.

Toen het was gaan vriezen, had ik bijna niet kunnen wachten tot de ijsbaan openging en toen de conciërge op een ochtend in de klassen kwam zeggen dat het die middag ijsvrij was – de vlaggetjes stonden op de tram en Vooruit was dus open – had ik met iedereen zo hard mogelijk gejuicht. Mijn vader en moeder kwamen immers uit Friesland en het schaatsen zat in mijn bloed. Dat wist ik.

Maar wat was het moeilijk geweest. Veel kinderen hadden al eerder op slootjes gereden en konden het dus al, maar bij mij bleven de schaatsen nooit goed zitten. Mijn gladde zolen gleden eraf, de mooie kleurige banden zaten nooit strak genoeg en mijn enkels zwollen akelig op. Soms kon ik wel huilen.

Maar dank zij mijn broertje, die soms goedig zijn handen op zijn rug hield zodat ik ze kon vasthouden, was ik er eindelijk in geslaagd om een paar slagen los te doen, om me dan weer te laten glijden. Dat was heel lekker geweest, maar vandaag kon het dus niet meer. Bij het ontbijt zeurde ik nog: 'Als Vooruit open is, mogen we toch nog wel gaan schaatsen?' Maar moeder zei tot mijn grote teleurstelling:

'Nee hoor, veel te nat'.

'Hè, de andere kinderen mogen vast wel'.

'Geen sprake van.'

Jammer, nu zou ik het nóóit leren.

Maar een week later, toen ik 's zaterdags uit school kwam, waren mijn vader en moeder opgewonden aan het overleggen. In de krant stond dat het ijs in de Lek aan het kruien was en daar wilden ze naar gaan kijken. Vader ging op de fiets naar de stad om te informeren of de paardentram naar Vreeswijk reed. We wachtten ongeduldig af tot hij weer terugkwam en eindelijk rinkelde zijn bel. We holden, moeder voorop naar de voordeur. Vader straalde. De paardentram reed en hij had al kaartjes gekocht.

De volgende dag lag er weer een dun laagje ijs op het water in de lampetkan en zaten er weer bloemen op de ramen. Buiten kraakte het als er een kar voorbij reed. 'Het is helder. Straks krijgen we nog zon', zei vader.

'Zou het ijs nog wel kruien?'

'O ja, vast wel'.

Vader wist alles.

De halte van lijn 1, de ringlijn die om de singels reed, was vlakbij en het was zo vroeg dat er die zondag nog geen kerkgangers of andere mensen in zaten. De paardentram stond al klaar bij het

Ledig Erf. De koetsier en zijn hulp waren met veel hu's en ho's druk in de weer met het paard, terwijl de passagiers al aan het instappen waren. De conducteur stond bij het trapje. Hij had een zwarte gebreide bivakmuts op met daarbovenop zijn uniformpet, en hij had gebreide handschoenen aan waar zijn vingers paars uitstaken, want hij moest de kaartjes knippen.

Binnen in de tram hing de penetrante geur van brandende turf. Die geur kwam uit het pas aangemaakte potkacheltje, dat middenin de wagen stond met een pijp door het dak. Vader en moeder gingen er dichtbij zitten, maar mijn broertje en ik mochten op onze knieën op de bank om naar buiten te kijken. Toen blies de koetsier op een soort toeter en het paard trok aan. Mijn broertje en ik vielen bijna van de bank en moeder gaf een gil. De reis was begonnen.

Eerst reden we langs water dat nog vol ijs en rommel lag. Maar voorbij de huizen, buiten de stad, was het mooi. De witte velden schitterden in de zon en aan de knotwilgen en aan de populieren en aan de dakgoten van de boerderijen hingen blinkende ijspegels. De weg naar Jutphaas kende ik goed van de zondagse rijtoertjes in het rijtuig van oom Johan. Het was een rechte klinkerweg met scheefgewaaide iepen en natuurlijk de rails van de paardentram. Ik was blij voor het paard dat de tram niet te vol was. Op school had ik bij aardrijkskunde geleerd dat die tramwagen zo gemakkelijk reed dat de koetsier vaak een beetje moest bijremmen, omdat de wagen anders van achteren tegen het paard aan zou komen. Ik probeerde uit alle macht te voelen of hij niet te hard remde. Soms leek het wel alsof we door een locomotief werden getrokken, want er vlogen flarden stoom langs de ramen, net als bij de trein waarmee we 's zomers naar Friesland reden. Maar de stoom kwam van het paard.

Als we 's zomers naar Friesland gingen, was er altijd van alles wat mijn broertje en ik konden tellen, reigers, roodbonte koeien, paarden, ganzen, en nog veel meer. Maar hier viel niet veel te tellen. Koeien waren er niet, het bleef bij paarden. Desondanks werden we van dat tellen aan twee kanten van de tram hoe langer hoe opgewondener, tot moeder ons tot bedaren bracht met dikke boterhammen met spek en ei (zondagse kost) uit haar karbies en een bekertje lauwe melk uit vaders veldvles waar groen vilt omheen zat.

In Jutphaas mochten we even de tram uit, want er moest iets met het paard gebeuren. Het moest eten of rusten of door een ander paard vervangen worden. Maar we mochten er niet bij blijven

kijken. We marcheerden om de kerk heen, wat in zo'n vreemde plaats eigenlijk best leuk was.

Het laatste stuk van de reis was nog best lang. Het leek wel of we Vreeswijk en de Lekdijk nooit zouden bereiken, maar eindelijk, eindelijk waren we er dan. Mijn broertje en ik holden de dijk op en deden wie het eerst het ijs zag. Maar toen we boven waren was de wedstrijd op slag vergeten. Wat was dat verschrikkelijk mooi – mooi én griezelig. In het midden stroomde op een paar plekken donker water, maar verder was er niets te zien dan dikke grijze en blauwgroene schotsen die met veel gekraak omhoog werden geduwd. Op één plaats zelfs zo hoog dat ze boven de dijk uitstaken. Moeder zei dat het gevaarlijk was, maar vader nam ons bij de hand en liep er heen. Er stonden daar meer mensen te kijken, een paar grote jongens stonden zelfs vlakbij! Ze sprongen achteruit als er brokken ijs van de berg afvielen. We hadden nog wel een hele tijd willen blijven, maar vader en moeder hadden het koud en al die felle zon was niet goed voor onze ogen. Tot onze verbazing namen onze ouders ons mee naar een echt café. Was een café dan niet heel onfatsoenlijk? Maar in het café zaten de koetsiers en de conducteur lekker bij de kachel. Wij gingen aan een tafeltje bij het raam zitten en vader bestelde koppen hete chocolademelk voor ons alle vier. En we kregen er een lang kaneelbescuitje bij. Heerlijk.

Gloeierig van de warmte en de hete chocola, vielen we op de terugweg bij het geruststellende geluid van de paardenhoeven vrijwel onmiddellijk in slaap. Vlak voor Jutphaas werden we echter met een enorme schok wakker. Ditmaal waren mijn broertje en ik allebei van de bank af gevallen en toen ik mijn ogen open deed zag ik de grote schrikogen van vader en moeder. Daar schrok ik zo van dat ik prompt in tranen uitbarstte en op schoot getroost moest worden. De tram was uit de rails gelopen. We moesten er allemaal uit en de mannen moesten helpen. Vader ook, in zijn zondagse jas nog wel! Maar na een paar keer 'één, twee, húp,' zat hij er weer in en konden we verder. Van slapen was geen sprake meer – we bleven gespannen hopen dat het nog eens zou gebeuren. Maar we bereikten het Ledig Erf zonder verdere avonturen. Jammer natuurlijk, maar wat zóu ik in de straat en morgen op school kunnen opscheppen.

Margreet was doodmoe en wilde eigenlijk wel naar bed, maar het was nog vroeg en ze moest wachten op de man van de kantoorboek-

handel en op Erica. De man van de kantoorboekhandel arriveerde het eerst.

'Goedenavond mevrouw.'

'Goedenavond. Komt u binnen.'

'Ik dacht al dat u het was. U koopt altijd van die handige mappen en boekentassen. O, ik zie dat u een tekstverwerker hebt.'

Voordat ze het wisten waren ze in een diep gesprek verwickeld over draagtassen, schrijven en papier, en toen kwam Erica er ook aan. Achterom. Margreet betaalde voor de ringbanden en Erica liet de man uit.

'Die had ik toch ook even voor je kunnen halen?'

'O ja, maar daar heb ik helemaal niet aan gedacht. Ik wilde ze meteen hebben. Ik was helemaal in paniek.'

Ze gingen samen naar de keuken die nog lekker warm was en terwijl Erica de boodschappen opruimde, praatten ze uitvoerig. 'Gek hè, maar van die paniek voel ik nu niets meer.' Ze hadden het weer over Nora en haar gezeur over de thuiszorg.

'Daar is niets mis mee', zei Margreet, 'met die thuiszorg, bedoel ik. Wat ik met Nora aanmoet, daar snap ik niets van.'

Toen had ze het over haar laatste stukje – over de paardentram en hoe die net op een stoomlocomotief had geleken.

'Leuk hè, als kind wist ik al dat het resultaat van hard werk uit flarden stoom bestond. Of het nou een locomotief was of een paard.'

'Ja, dat weet je nú,' zei Erica, 'maar niet toen je een kind van vier was.'

'Ja, dat is natuurlijk wel zo,' zei Margreet, maar ze had duidelijk het gevoel dat ze het vroeger al wél had geweten. Daarom had ze het in dat verhaaltje gezet. Belachelijk eigenlijk. Wat had ze toch gedacht. Een kind van vier...

Ze gingen samen naar boven, maar Margreet hield vol dat Erica niet hoefde te blijven om haar in bed te helpen. Dat kon ze zelf wel. Later belde ze haar nog even op om te zeggen dat ze er heerlijk in lag. Ze had wel moeilijkheden gehad met het dekbed, maar tegen Erica zei ze alleen dat er een mooie film was op de tv en of zij er niet naar moest kijken. Maar Erica was aan het voorbereiden en had geen tijd.

Friesland en Drente

Toen Margreet de volgende morgen wakker werd stond de radio haar veel te zacht. Ze probeerde zich om te draaien om hem wat harder te zetten, maar dat lukte helemaal niet. *O, ja, dat gaat niet meer. Maar waarom voel ik me dan toch zo lekker?* Op de radio was een fluitkwartet van Mozart en het werd lang niet slecht gespeeld, maar dat was niet de reden dat ze zich zo goed voelde. Ze was gewoon intens tevreden. *Is het misschien dat plan met die ringband? Dat bevalt me kennelijk uitstekend. Of is het dat ik dat verhaal voor Ria nu wel voor elkaar heb?* Ze snapte er niets van. Normaal zou ze zich de hele nacht sufgepiekerd hebben over hoe het nu verder moest en wat de anderen er wel van zouden denken maar nu had ze de hele nacht als een roos geslapen. *Of zou het die thuiszorg zijn?*

Vanmorgen zou ze Ans weer krijgen. Dezelfde hulp waarmee ze het dinsdagavond zo goed had kunnen vinden. Leuk. Met een beetje hulp had ze die ringband in het weekend waarschijnlijk wel af en hoefde ze zich daar ook niet te veel voor in te spannen. Dat was nou juist zo fijn met die thuiszorg. Als ze te moe werd hoefde ze het alleen maar opzij te leggen en dan kwam er later wel weer iemand om het weer op te ruimen. Het hoefde ook allemaal niet meteen meer. Ze hoefde nu nooit meer voor iemand iets op tijd klaar te hebben en alles wat ze toch deed was meegenomen. Ja, ze voelde een tevreden rust over zich komen. Misschien kon ze als ze er inderdaad in zou slagen zo rustig te blijven er later hier en daar toch nog weer het een en ander bij gaan schrijven. Hoe dat dan moest zonder de tekstverwerker, daar zou ze ook nog wel een oplossing voor vinden. Misschien moest ze er iemand voor inhuren. De samenwerking met haar beste vriendin Willeke was indertijd altijd heel plezierig geweest. Willeke

had jarenlang haar vertalingen in het net getypt, voordat ze bij de opdrachtgevers ingeleverd moesten worden.

Maar Willeke was inmiddels al lang overleden en het idee om haar werk aan een totaal vreemde uit te besteden trok haar niet echt aan. Met die tekstverwerker deed ze het net zo lief zelf. Geen gezeur.

Ze probeerde nog eens of ze zich om kon draaien, maar het lukte haar echt niet. Toch gek, want ze lag op de andere zij dan die waarop ze was ingeslapen. Ze keek in de donkere kamer om zich heen en hoopte dat Ans vlug zou komen. Ineens moest ze denken aan de kinderverhaaltjes, waar ze ook nog zo hard aan had gewerkt. Eigenlijk wilde ze die eerst afmaken. Leuk, voor alle kleinkinderen. Ze had ze nog niet eens aan Erica laten lezen, maar zelf was ze er erg tevreden mee geweest.

Erica had Nederlands gestudeerd en was nu in Utrecht docente bij de lerarenopleiding Nederlands. Margreet was daar diep van onder de indruk. Ze had het schrijversvak altijd uitermate boeiend gevonden en nu was Erica er echt in opgeleid en had allerlei invloedrijke literaire vrienden. Margreet vond het daarom eigenlijk best een beetje griezelig om haar werk door haar dochter te laten lezen, maar Erica was dus wel de aangewezen persoon om te beoordelen of haar schrijven goed genoeg was voor de buitenwereld en of het een kans zou hebben bij een uitgever. Bij de gedachte aan de verhaaltjes voelde ze zich weer opgewonden worden. Wat was het toch heerlijk, dat schrijven en vooral ook die inspiratie!

Maar het was natuurlijk juist die opwinding waar de dokter en Erica zo bang voor waren geweest. Wat moest ze daar nou weer mee? Ze kon het niet helpen. Ja, wat kon ze nu eigenlijk nog? Haar blik viel op de tv. O ja, ze had gisterenavond voor de zoveelste maal liggen kijken naar 'The Turning Point', haar favoriete dansfilm. Met Barisjnikov, toen hij net in New York was aangekomen en nog zo ontzettend populair was. Misschien was ze daarom zo tevreden? Omdat ze had geweten dat ze nog naar het slot van de film zou kunnen kijken? Omdat ze hem onmogelijk tot het eind toe uit zou kunnen zien, had ze hem gisterenavond op de band gezet en nu kon ze mooi naar het laatste deel gaan liggen kijken.

Met grote moeite reikte ze met haar rechterhand over haar linkerschouder heen naar de radio en zette hem af. Dat ging dus wel! Toen ze bekomen was van de inspanning pakte ze de afstandbe-

diening van de tv die heel handig naast haar bed op een ander tafeltje lag en klikte de tv aan. Al gauw had ze op de videoband de plaats teruggevonden waar ze gisteren zo ongeveer was ingeslapen. Jammer dat Erica die film nu weer niet gezien had. Zij hadden vroeger toch zo fijn samen op ballet gezeten!

Margreet dacht terug aan de tijd dat zij en Erica op ballet hadden gezeten, vroeger in Amsterdam. Heerlijk had ze dat gevonden. Ze had haar hele leven lang erg veel van muziek gehouden en eerst viool en later altviool gespeeld, maar bij het luisteren naar muziek had ze altijd in gedachten meegedanst. Toen ze klein was had ze aan euritmiek gedaan, maar die balletlessen samen met haar vijf jaar oude dochtertje hadden haar in die akelige tijd vlak na de oorlog een bijna nog groter gevoel van bevrijding gegeven dan de bevrijding van de Duitsers zelf. Heerlijk was dat geweest. Het je helemaal overgeven aan de muziek in die grote ruimte met die hoge ramen, waarin je in de zonnestralen het stof kon zien dansen. Ze wist niet zeker of ze er nog stukjes over had geschreven, maar daar was ze ook nog niet aan toe. Ze moest eerst beginnen met de stukjes over de lange zomervakanties in Friesland en Drente, toen zij zelf en haar broertje Wim niet veel ouder dan vijf waren.

De film greep haar aan. Ze kreeg een brok in haar keel en ineens liepen er tranen haar over de wangen. Dat verbaasde haar een beetje. Was het misschien omdat hij over een gemiste loopbaan in de danswereld ging? *Ja, heb ik zelf eigenlijk wel genoeg aan mijn loopbaan gedaan?* Het was een oude twijfel die daar opeens de kop weer op stak en ineens moest ze echt huilen. Ze was bijna aan het eind van de film toen Ans naar boven kwam.

'Goede morgen, Margreet, hebt u lekker geslapen?'

Voordat ze kon antwoorden moest Margreet eerst een paar dikke tranen wegvegen en haar neus snuiten. Ja, ze had verrassend lekker geslapen en nee, ze wist niet waarom ze zo moest huilen.

'Ik heb die film wel honderdmaal gezien. Dat kan het niet zijn', zei ze.

Misschien waren het de emoties van de afgelopen weken. 'Ik weet niet hoe het nu verder moet'; zei ze terwijl Ans haar uit bed hielp. 'Vertalen kan ik niet meer want ik raak mijn geheugen kwijt en vioolspelen kan ik natuurlijk ook niet meer met die arm'.

'Ja maar u schreef toch?'

'Ja, dat is wel zo, maar van schrijven raak ik veel te opgewonden. Dat vinden mijn dochter en de dokter niet meer goed'.

'O, maar ik dacht dat dat alleen maar om die tekstverwerker ging.'

'Ja, dat is het hem juist. Met die tekstverwerker ging het allemaal zo vlug en plezierig dat ik bijna had gehoopt dat ik genoeg tijd zou hebben om op de valreep nog een tweede Annie Schmidt te worden'.

'Tja, wat moet ik daar nou mee? We hebben op de opleiding niet geleerd wat we moeten zeggen als onze cliënten het moeilijk hebben omdat ze eigenlijk Annie Schmidt hadden willen zijn. Alleen maar als ze verdriet hebben omdat hun kinderen nooit iets van zich laten horen. Maar daar heeft u geloof ik geen last van.'

'Ach welnee, natuurlijk niet. Er zijn nog genoeg heerlijke dingen die ik wel kan en dat ge-u moet ook maar uit zijn hoor. Laten we maar zeggen dat het toch die film was. Uiteindelijk is Shirley MacLaine geen ballerina geworden en Anne Bancroft geen moeder. Ken je die film? Hij is wel erg oud, maar ik vind hem prachtig. Hij was gisteravond op tv.'

Ans kende hem niet en Margreet vertelde haar waar hij over ging.

'Gek hè', zei ze, 'dat ik nog steeds vind dat ik meer had moeten doen met mijn leven. Waar zou dat toch aan liggen?'

Ans vroeg zich in stilte af of dit nou een minderwaardigheidscomplex was of een depressie, maar ze zei: 'Ik weet alleen maar dat je nu onder de douche moet'.

Terwijl Margreet douchte ruimde Ans de slaapkamer op. Margreet dacht onder het douchen na over wat ze gezegd had. *Arme Ans*. Toen ze uit de douche kwam verontschuldigde ze zich, maar Ans zei dat ze best begreep wat Margreet dwars zat.

'Ja, het is voor ons vrouwen nu eenmaal erg moeilijk om tevreden te zijn met onszelf,' zei ze en dat vond Margreet best wijs. *Later Erica vertellen*, dacht ze.

Ans vertrok toen Margreet goed en wel beneden aan de eettafel zat te ontbijten. Het was moeilijk geweest om op de tafel een plekje te vinden waar geen stukjes of ringbanden lagen, maar ook Ans had opgewekt de rommel opgeruimd en Margreet voelde zich weer veel en veel beter.

Na het ontbijt ging ze maar weer met de nieuwe ringband aan het werk. Het stukje dat ze nu wilde opzoeken was het verhaaltje dat haar vader haar vroeger altijd vertelde wanneer ze op zondagochtend

veilig bij hem in bed lag. Ze herinnerde zich dat ze er iets mee had gedaan en ze ging op zoek tussen haar papieren. Ze vond het al gauw.

Het verhaal begon steevast met de beschrijving van de tiende verjaardag van een jongetje in het oude Friesland. Margreet vroeg zich nu af of de hoofdpersoon misschien haar vader was geweest, maar dit was hoe het verhaaltje altijd begon:

De verjaardag

Alle ooms en tantes waren er al. Ze zaten binnen. De ooms rookten dikke sigaren, terwijl de tantes met glanzende zilveren lepeltjes advocaat uit kristallen glaasjes lepelden. Ze waren zo druk aan het praten dat de jongen ongemerkt had kunnen wegglijpen. Hij vroeg zich af waarom zijn lievelingsoom, oom Lomme, er nog niet was en stond ongeduldig bij het hek te wachten tot hij in de verte eindelijk iemand zag komen aanpezen, zijn armen kruislings op het stuur van zijn fiets. Het was oom Lomme!! Achterop had hij een heel lang pak. Zou het een hengel zijn? Oom Lomme zette zijn fiets tegen de schuur en haalde het lange pak van zijn bagagedrager. "Gefeliciteerd, neef, kom maar gauw mee naar binnen, dan kun je daar je cadeau uitpakken."

Binnen werd oom Lomme meteen door iedereen geplaagd. Wat was dat nou? Moest hij niet uit vrijen gaan? Maar oom Lomme zei dat hij en zijn neefje samen zouden gaan vissen. Met de roeiboet. De jarige neef glom van trots en later roeide hij zo hard hij kon. Maar na een tijdje zei oom Lomme: 'Vóór we gaan vissen, moet je mij even afzetten bij de steiger voor café Palsma'. Hij wilde dus toch gaan vrijen en vond dat zijn neef nu hij al zo groot was best intussen verderop, in een zijsloot van de vaart, in zijn eentje kon gaan vissen.

Tot zover dus het stukje dat Margreet al opgeschreven had. Erna volgden er altijd allerlei hele spannende avonturen – het neefje stak op een bepaalde plek de roeispanten in de modder en maakte de roeiboet eraan vast, en dan raakte die los en dreef de boot met het neefje hulpeloos in het rond, terwijl het buiten snel donker werd – maar Margreet had dat allemaal nog niet op papier gezet. Het verhaal liep trouwens altijd goed af. Het neefje werd door allerlei ongeruste ooms en een beschaamde oom Lomme teruggevonden en later, toen

oom Lomme ging trouwen met de oudste dochter Palsma mocht het neefje de bruidsjonker zijn.

Margreet deed het eerste gedeelte van het verhaal in de ringband en juist toen ze zich zat te bedenken hoe ze zou aangeven dat er nog een stuk bijgeschreven moest ging de telefoon. Het was haar jongste dochter Bettie die vroeg of ze op de koffie kon komen. Bettie werkte als psychologe bij een medisch kleuterdagverblijf en ze had tussen de middag een bespreking met haar baas en een stel ouders. Om die reden kon ze er dus vanmorgen een uurtje tussenuit. Daar had Margreet natuurlijk helemaal geen bezwaar tegen.

'Tot straks!' zeiden ze en hingen op. Margreet bedacht zich dat ze haar nog iets had willen vragen, maar ze kon niet meer bedenken wat. Afijn, straks zouden ze alle tijd hebben om te praten. Gezellig!

Ja Friesland, wat een heerlijke vakanties hadden ze daar gehad. Zij en haar broertje Wim hadden altijd zoveel plezier gehad als ze in Leeuwarden bij Pake en Beppe, de ouders van vader, gingen logeren. Zo'n vakantie was altijd een heel avontuur. Moeder begon altijd al dagen van tevoren, als de school nog in volle gang was, in te pakken. Er moest altijd van alles mee, en een week voordat ze vertrokken werd de extra bagage – verpakt in plunjezakken en dekens met zeildoek en riemen eromheen – opgehaald door de bode. Margreet was altijd stomverbaasd als ze een week later, na een lange en ingewikkelde reis, dezelfde plunjezakken en dekenpakken bij Pake en Beppe en later bij oma en opa in de gang zag staan.

Op de dag van vertrek gingen vader, moeder en de kinderen altijd met een huurrijtuig naar het station. Als ze met hun bagage op de stoep op het rijtuig stonden te wachten en er mensen langs liepen, hoopte Greetje vurig dat ze aan hen konden zien dat ze helemaal naar Friesland zouden gaan. Ze deed haar uiterste best om vader vragen te stellen waaruit duidelijk bleek dat ze met de trein zouden gaan. Maar als het rijtuig er dan eindelijk aankwam, moesten ze vlug instappen. Met alle tassen en koffers. Wim zat meestal op een koffer en Greetje zat altijd bij moeder op schoot. Vader zat er dan naast, bij het raampje. Overal reden karren en koetsjes met paarden en hier en daar ook een auto. Er was van alles te zien maar als ze dan eindelijk bij het station aankwamen maakte Greetje zich – ook toen al – ernstig bezorgd of ze wel op tijd uit zouden stappen en alles met zich mee zouden nemen. Moeder was ook altijd een beetje zenuwachtig, dat kon je wel zien. Het was ook zo druk en

verwarrend met al die mensen en ze moesten nog een heel eind lopen ook, maar Greetje hielp altijd dapper mee. Ze droeg ook een tas en deed haar best om zo dicht mogelijk bij moeder te blijven. Als ze de grote stationshal binnen gingen, moesten ze altijd heel lang in de rij staan voor het loket. Vader kocht dan twee tweedeklaskaartjes naar Leeuwarden voor hem en moeder, en twee kinderkaartjes voor Greetje en Wim en dan moesten ze weer een eind lopen en een trap op en later weer een trap af. Maar dan waren ze eindelijk op het perron. Hè hè.

Daar moesten ze weer erg lang wachten, maar Greetje had ontdekt dat het wachten minder saai was als je heel stil stond. Toch hield moeder haar en Wim altijd stevig vast, zodat ze niet naar de rand van het perron konden rennen. Als dan de trein er eindelijk aan kwam tuffen en piepen was er opeens weer een groot gedrang, maar vader maakte dan gauw een portier open en hielp ze allemaal vlug in de trein. Daarna stapte hij snel weer uit om de koffers en de tassen door het open raam naar binnen te duwen. Dan sprong hij weer in de trein om moeder te helpen om de koffers en de grote tas in het bagagerek te leggen. Zou hij alles wel op tijd in de trein krijgen? Gelukkig kwam hij dan voorgoed naar binnen. Wat duurde het dan nog lang voordat de trein in beweging kwam! Eindelijk, daar gingen ze.

Ze gingen meestal gezellig bij moeder zitten, die hun zodra ze op weg waren iets te eten gaf. De grote reis was begonnen. Wim en Margreet deden allerlei spelletjes, met elkaar of met vader en moeder, maar ze kregen ook wel eens ruzie. Wim kon toch zo gemeen zijn! Maar dan waren ze in Amersfoort. Daar moesten ze overstappen en later in Meppel nog een keer. En als ze dan om 6 uur 's avonds in Leeuwarden aankwamen, waren ze doodmoe en rammelden van de honger. Pake en de knecht stonden dan op ze te wachten en hielpen ze allemaal vlug in het grote rijtuig. Een kwartier later waren ze dan eindelijk bij Pake en Beppe thuis en dat was altijd een groots weerzien. Beppe huilde tranen met tuiten en vader en Pake stonden druk te praten bij de achterdeur. Moeder waste Wim en Greetje bij de grote kachel en deed ze hun nachthemden aan. Gauw zaten ze allemaal om de tafel heen, met een bord dampende erwtensoep voor zich en een stuk roggebrood met boter erbij. Heerlijk!

Margreet vond maar één stukje over Leeuwarden, over de veemarkt, maar ze herinnerde zich ook nog goed het verhaal van de stier. Ze deed eerst het verhaaltje over de veemarkt in de ringband:

Veemarkt

Pake en Beppe zijn in 1904 verhuisd naar de Verlengde Schrans in Huizum, nu een wijk van Leeuwarden, maar toen nog een aparte gemeente. Daar lieten ze in 1907 een nieuw huis bouwen, naast de burgemeester. Als kind vond ik dat heel erg deftig. In Utrecht en omgeving woonden burgemeesters in herenhuizen op deftige stand.

Vrijdag was in de Schrans voor ons altijd een feest. Al vroeg in de ochtend zaten mijn broertje Wim en ik met onze neuzen tegen het raam gedrukt te kijken naar alle rijtuigen, koeien, paarden en allerlei andere interessante zaken die op weg naar de markt voorbijkwamen. Maar we keken vooral of we al ooms en tantes aan zagen komen. Hoe al die soorten rijtuigen heetten, weet ik niet meer. Maar sommige modellen fungeerden als statussymbool, precies zoals sommige automerken nu. Ik weet alleen nog dat oom Jan en tante Hielke met een Tilbury plachten te komen. En ik herinner me nog de enorme opwindning toen een van de ooms met een gloednieuwe buggy kwam aan rijden. Ik denk niet dat een van ons beiden wist wat een buggy was, maar dat werd snel duidelijk toen we het ding zagen. Het was een licht, open rijtuig op twee wielen met één paard ervoor – in dit geval een nogal vurig jong paard, dat niet voor het huis van Pake en Beppe wenste te stoppen. Misschien was hij nerveus geworden toen de bijbehorende oom uitstapte en het rijtuigje een beetje achterover wipte. Hoe het ook zij, het beest begon te steigeren en nu nog zie ik de doodsbenauwde ogen voor me van een nichtje, dat zich aan haar moeder vastklampte. Het liep natuurlijk goed af en 's middags draafden ze op de terugweg weer vrolijk voorbij.

Ik geloof dat het wel een vaste gewoonte van de familie was om op vrijdag, op weg naar de markt, bij Pake en Beppe op de koffie te gaan, maar als wij er waren was er natuurlijk helemaal een goede reden voor een bezoekje. Het ene rijtuig na het andere werd, als het bij pake en beppe aankwam, met gejubel begroet. De familie stapte dan al vast bij pake en beppe uit, maar de oom reed door naar Leeuwarden om daar paard en rijtuig te stallen. Ze kwamen dan lopend terug en ook daarnaar zaten we uit te kijken.

Na de koffie trokken alle mannen naar de markt aan de Langestraat, en vóór melkenstijd moest iedereen weer thuis zijn. Wim en ik stonden dan weer vol opwinding uit te kijken om te zwaaien naar degenen die langskwamen.

Bettie kwam net aanrijden toen Margreet de 'veemarkt' in de ringband aan het doen was. Fijn! Dan zou ze kunnen helpen. Ze parkeerde op het garagepad en kwam achterom. 'Hallo moeder,' zei ze door de open tuindeuren. Het was nog steeds bijzonder warm voor oktober en vandaag was het nog zonnig ook. Margreet had dus de tuindeuren open. 'Wat zullen we eens aan je tuin gaan doen?'

'O, geweldig! Zou jij de rommel en het blad soms bij elkaar willen harken? Je weet dat ik de rest net zo lief zelf doe, en ik heb nog niet besloten waar ik hulp bij nodig heb. Het wordt allemaal onkruid trekken en snoeien, ben ik bang.'

'Oké, dan ruim ik het gras even op. Ik heb toch niet veel tijd.'

'Dan maak ik koffie – in de magnetron ben ik bang, maar mijn hulp heeft hem vanmorgen gezet en ik heb heerlijke koekjes. Hoe gaat het met jouw tuin?'

Bettie had Margreet vaak om raad gevraagd toen ze bij haar grachtenhuisje in Gouda een tuintje bleek te hebben dat voornamelijk uit hoog opgestapelde bouwmaterialen en motoronderdelen bestond. Het was veel werk geweest om er een tuin van te maken, maar Bettie had tot haar vreugde ontdekt dat haar moeder haar allerlei ongelofelijk nuttige adviezen had kunnen geven. Bettie was de jongste van de kinderen en was direct na de middelbare school zo ver mogelijk weg getrokken – naar Groningen – om medicijnen te gaan studeren. Maar ze had die studie na een jaar op moeten geven en het had lang geduurd voordat ze zichzelf die ernstige tekortkoming had kunnen vergeven. Tot overmaat van ramp was ze ook nog de enige die niet getrouwd was en op een of andere manier was ze er daarom eigenlijk ook nooit zeker van geweest wat haar moeder eigenlijk wel van haar vond. Maar hoe beter haar tuintje in Gouda er uit begon te zien, hoe hechter de band tussen moeder en jongste dochter was geworden. Bettie was zich van lieverlee ook meer en meer over haar moeders tuin gaan ontfermen waarbij ze er wel altijd zorgvuldig voor zorgde dat het toch de tuin van haar moeder bleef.

Het wás een prachtige tuin. Hij was natuurlijk aanzienlijk groter dan het tuintje van Margreets ouders op de Lijsterstraat, maar hij stond

vol struiken en wild spul en er was maar een piepklein grasveldje in het midden van de achtertuin en een iets groter in de voortuin. Hoewel Margreet altijd steen en been klaagde dat een wilde tuin veel meer werk was dan een 'nette tuin', was ze in het voorjaar zelfs nog een stapje verder gegaan. Ze had in een hoek van de achtertuin een moerasje aan laten leggen, met een paar lisdodden en een dotterbloem erin. Ze had gehoopt het veen van haar vroegere zomervakanties na te kunnen bootsen, compleet met zonnedauw en wollegras, maar vanwege de tekstverwerker was het daar niet van gekomen en nu zou ze dat idee helemaal moeten laten varen. Veel te precies en veel te veel werk om door iemand anders te laten doen.

De tuin was nu trouwens geheel overwoekerd door gele dovenetel en ander kruipend spul en ze konden het water en de overblijfselen van de lisdodden en de dotter niet eens meer zien. Van de zomer was er op een hete middag zomaar uit de blauwe hemel een wilde eend in het water neergeploft. Margreet was zich doodgeschrokken, maar nu bedacht ze zich, terwijl Bettie het grasveldje aan het harken en wieden was en zichzelf wel drie keer heen en weer moest om de koffie en koekjes naar buiten te brengen, dat zelfs een eend het water niet meer terug zou kunnen vinden. Ze begon ook stoelen aan te slepen uit de garage, maar Bettie hield haar tegen.

'Hoor nou eens moeder. Jij bent invalide en nu zorgen wij voor jou,' zei ze streng en ze haalde de stoelen zelf en zette ze vlug en handig neer.

'Zoals je wilt,' zuchtte Margreet, 'je hebt gelijk. Ik had er waarschijnlijk je hele uur over gedaan.'

Bettie zette de grashark in de garage en kwam er toen gezellig bij zitten. Ze haalde haar lunch tevoorschijn en Margreet vroeg: 'wil je nog iets vers hebben? Fruit of zo? Ik kan het even voor je halen...'

'Nee moeder, jij moet gezellig hier bij me blijven zitten. Je mag niets doen. Ik heb trouwens nog iets voor je meegenomen. Hier.' Ze haalde een paar foldertjes tevoorschijn, 'Driewielers.'

'O wat lief van je. Dank je. Denk je dat die beter zijn dan degene die we vorige week samen met van Hemert en die ergotherapeut van het revalidatiecentrum hebben uitgezocht?'

'O, maar daar weet ik helemaal niets van. Dat moet je gedaan hebben toen Erica hier was. Je hebt me er niets over verteld.'

'O nee? Wat gek. Nee, Erica was er niet bij. Die zat op haar werk. Ik dacht dat jij erbij was.'

'Nee hoor, ik weet er niets van.'

'O', Margreet dacht ongerust terug aan vorige week vrijdag, maar toen zei ze.

'O ja, nu weet ik het weer. Ik heb het er bij de intake met die aardige wijkverpleegster over gehad. O jé, dat is toch verschrikkelijk. Ze deed me zo aan Martine denken dat ik dacht dat ik het er met jou over had gehad. Nou raak ik toch echt mijn verstand kwijt.'

'Geeft niet, moeder, ik begrijp het best. Al die drukte. Welke driewieler heb je uitgezocht? En zit van Hemert dan nog steeds in de fietsen?'

'Nee, maar ik heb hem over driewielers gebeld en hij kwam de volgende dag meteen langs met een hele stapel foldertjes, net toen de ergotherapeut en de timmerman hier bezig waren om de aanpassingen van het huis te bespreken. Weet je nog? Dat was vrijdag bij de intake. Jij kon die middag niet en Erica was naar haar werk gegaan en 's middags kwam die wijkverpleegster langs, tegelijkertijd met een ergotherapeut. En toen kwamen de timmerman en van Hemert ook. Wat een verwarring, maar ik heb het wel uitvoerig aan Erica verteld. Het foldertje van de fiets die ik heb besteld ligt op de eettafel.'

Bettie liep naar de eettafel en moest even zoeken tussen alle papieren voordat ze het foldertje vond. De telefoon ging. Hij stond naast haar moeders gemakkelijke stoel in de voorkamer.

'Met het huis van mevrouw van Ruysdael, met Bettie.' Het was haar broer Wim.

'Hallo Bettie, met Wim, is moeder er ook?'

'Ja, ik geef de telefoon wel even aan haar. Moeder, het is Wim.'

'Hallo Wim, met moeder.'

'Moeder, ik bel alleen maar om te vragen of je je nog herinnert dat we morgen naar Amsterdam zouden gaan. Weet je nog, dat moderne muziekconcert met dat olievatinstrument en die dansers waar jij zo sceptisch over was. Ga je nog met ons mee of kan dat nu niet meer?'

'O hemel, ja, dat is waar ook. Nou, dat weet ik nog niet hoor. Dat moet ik eerst met de thuiszorg regelen. Maar ik heb er best zin in. Waar ben je? Dan bel ik je zo even terug. Bettie is nog een half uurtje hier, dus ik bel je over drie kwartier wel.'

Ze drukte het endknopje in en zei: 'Leuk hè. Ze vragen gewoon of ik met ze mee ga naar dat concert, alsof er niets aan de hand is. Wat is er?' Bettie keek zo bezorgd.

'Moeder, heb je nou toch die tekstverwerker weer aan?' vroeg ze.

'O ja, maar ik doe er niets mee hoor, ik ben alleen maar alles wat ik tot nog toe over mijn leven heb geschreven aan het afdrukken en sorteren. Kijk, ik doe alle stukjes in een ringband. Het wordt een heel boekwerk.'

'O hartstikke leuk', zei Bettie, 'wat een goed idee. Dan moet je wel kopieën maken voor iedereen.'

'Ja, leuk hè?'

'Overdrijf het nou alsjeblieft niet. Je moet het echt wat kalmer aan doen, moeder.'

'Maar dat doe ik ook. Daar zorgt de thuiszorg wel voor. Maak je nu maar geen zorgen. En ook niet over die kopjes. Die zet ik wel in de keuken.'

Maar Bettie hielp haar toch. Ze zette alles in de keuken, gaf haar moeder een zoen op haar losvellige, verweerde wang en liep toen naar haar auto.

'Tot zaterdag,' zei ze en reed weg. Ze wuifde nog, maar Margreet ging alweer naar binnen om de thuiszorg te bellen.

Het was geen probleem. Ze konden een kwartiertje eerder komen en haar helpen met verkleden en dan had ze toch nog drie kwartier. Ze regelde met Wim hoe laat hij en zijn vrouw Ineke haar konden komen ophalen en toen ging ze maar weer op haar stoel zitten. Op de bank liggen durfde ze nog niet. Wat als ze er niet meer af kon komen? Maar ze was wel erg moe. En ze wist ook even niet meer wat ze aan het doen was toen Bettie eraan kwam.

Margreet viel vast in slaap en toen ze een uurtje later wakker werd, vroeg ze zich af waarom ze van Friesland had gedroomd. Ze had honger, en wilde gaan eten maar ze kon haast niet overeind komen uit haar stoel. De schrik sloeg haar even om het hart, maar uiteindelijk stond ze dan toch en ging ze een paar boterhammen smeren. Dat ging nu gelukkig steeds gemakkelijker. Ze nam er een bakje yoghurt bij en keek op de eettafel. Ze verwachtte tuinboeken te zien, maar ze vond het veemarktverhaal. Toen herinnerde ze zich ook weer de stier. Dat was ook in de Schrans geweest. Ze kon zich goed herinneren hoe zij en Wim en de kinderen uit de buurt een keer in de wei aan het spelen

waren. Het was voorjaar, want Margreet was boterbloemen aan het plukken. De anderen waren tikkertje aan het doen en maakten veel lawaai. Opeens hoorde Margreet Wim zo hard als hij kon gillen: 'Margreet! Kijk uit! De stier is los!' Margreet keek op en ja hoor. Ze had eerder in de hoek van de wei wel een paar koeien zien staan suffen, maar ze had zich er niet druk over gemaakt. Ze waren ver weg, waarschijnlijk in een ander weiland en ze waren zo sloom, daar hoefde je je geen zorgen over te maken. Maar wat Greet niet wist was dat één van die suffige koeien een stier was en dat die in haar eigen weiland stond. Wim en de anderen hadden hem zo gepest en opgehitst dat hij nu vol woede schuimbekkend op haar afkwam, zijn horens vervaarlijk naar voren gestoken.

Margreet schrok zich dood en rende achteruit recht naar de sloot toe. Toen deed ze iets wat haar hele leven bij was gebleven. Ze was zo geschrokken, en ze was zo bang voor die stier dat ze zomaar pardoes achteruit over de sloot heen sprong! Ze zette het natuurlijk ook nog op een gillen, en de anderen kwamen zo vlug als ze konden aanrennen, met een grote boog om de stier heen. Wim was natuurlijk ook erg geschrokken en begon tegen haar te schreeuwen. Hoe kon ze zo stom zijn geweest. Hij trok haar bij haar armen uit de modderige zijkant van de sloot en hielp haar overeind. 'Sufferd,' zei hij, 'Je weet toch dat je uit moet kijken voor de stier'.

Maar Greetje, die dat heel goed wist, begon nog harder te huilen totdat Wiebe zei: 'De stier is aan de andere kant van de sloot gebleven. Hij is niet boos meer.' En ja hoor, aan de andere kant van de sloot stond de stier, met zijn achterste naar de kinderen toe gekeerd te grazen alsof er niets aan de hand was. De kinderen gingen maar naar huis maar ze vertelden niets aan moeder. Zelfs niet dat Greetje achteruit de sloot overgesprongen was, al was dat iets wat Wim haar later nooit na heeft kunnen doen.

Ze hadden wat afgespeeld daar in de weilanden bij Pake en Beppe.

Maar toch genoot Margreet meestal nog het meest van de anderhalve maand zomervakantie die ze doorbrachten bij haar grootvader en grootmoeder – haar moeders ouders – in het kleine Drentse dorpje Zorgvliet. Voor een van haar schrijfcursussen had ze eens een foto moeten beschrijven. Ze had voor de opdracht een foto uitgekozen van haar grootvader en grootmoeder in de voortuin van een grote villa.

Zorgvliet

Deze foto is 70 jaar geleden genomen in de tuin van "villa nova", in een heel klein dorpje in Drente, waar mijn grootouders woonden en wij tot mijn tiende elke zomervakantie logeerden. Mijn broertje Wim en ik hoepelden er om het huis en de vijver en we knikkerden er met de dorpskinderen op het pleintje voor de kerk.

Daar werd de grondslag voor mijn hele verdere leven gelegd door mijn grootvader, die vaak met ons ging wandelen – over de harde zandpaadjes langs rogevelden met korenbloemen, klaprozen en margrietten. Daar voorbij begon de heide met turfafgravingen en waterplassen. Voor onze voeten sprongen tientallen grote en kleine sprinkhanen weg en schoten zandkleurige hagedissen de hei in. Soms zagen we een ringslang of een hazelworm en éénmaal, grote opwinding, drie adders bij elkaar op de kale bruine oever van een plasje.

Soms wandelde mijn grootvader ook met mij alléén. In dat geval mocht ik kiezen waarheen, en dat was steevast 'Australië'. Hoe grootvader aan die naam kwam, weet ik niet. Ik denk dat die plek leek op een plaatje uit het boek over Verre Landen, dat in de pronkkast stond. Ik dacht dat het Australië wás, erg verwarrend toen ik later aardrijkskunde kreeg.

Het leek uit de verte een gewoon bos toe, van elzen, berken en lijsterbessen met dichte ondergroei. Maar wij wisten een smal paadje naar binnen. En dan stokte mijn adem. Op een open plek was een stukje moeras vol met lange paarsrode bloemtrossen. Volgens grootvader waren het orchideeën. Grootvader, een rentenierende Friese boer, kende de namen van alle planten, al bleken ze later niet altijd te kloppen met de flora van Heukels.

Daar bleef het echter niet bij. Niet alleen waren er nog meer van die prachtige orchideeënweitjes vol zoemende bijen en vlinders, maar als we het hele bos door waren lag daar een klein stil vennetje met een dennenbos erachter. Daar ging grootvader meestal een dutje doen met zijn pet over de ogen en plukte ik een boeket van wollegras, organiseerde verspringwedstrijden voor sprinkhanen en ving vliegen die ik aan een pad voerde. Zo'n pad liet die vlieg bliksemsnel verdwijnen en ik zag nooit hoe. En met een schichtige blik op grootvader zette ik muggen of vliegen op de blaadjes van zonnedauw en keek wat er gebeurde, of deed ik een paar stapjes op het veenmos – wat streng verboden was – want daar kon je doorheen zakken en dan ging je dood. Eens vloog er

een koekoek vlak over ons heen. Hij is vast verkouden, dacht ik, want hij rochelde voor hij koekoekte.

Ik ben later biologie gaan studeren.

Gymnasium, NJN, Zeist

Margreet had inderdaad biologie gestudeerd, maar met haar ringband was ze aan haar studietijd nog niet toe. Eerst moest ze opzoeken of ze stukjes over het gymnasium had geschreven, en over de beide verhuizingen, eerst naar de Biltstraat en toen naar Zeist, maar vooral ook over de NJN. Margreet deed met enige moeite het Zorgvlietverhaal in de ringband en ging toen eerst even thee zetten. Met de thee ging ze weer achter haar schrijftafel zitten. Om in haar andere ringbanden te gaan zoeken was haar nog even wat te veel. Ze las het Zorgvliet-verhaal nog eens door en moest aan haar moeder denken en aan de tuin in Zeist. Ze hadden daar toch ook een soort moerasje gehad waar van alles in stond? In het slootje achter het atelier? Dat slootje was altijd een heerlijke plek geweest voor Margreet. Dat was ze eigenlijk vergeten.

Ze dronk de inmiddels afgekoelde thee op en keek om zich heen. Het was rustig in huis. Behalve het geraas van de grote weg achter de achtertuin was er niets te horen. *Die weg was vroeger toch veel lawaaiiger*, dacht Margreet, *maar met al die nieuwe snelwegen is er tegenwoordig niet zoveel verkeer meer. Gelukkig maar.*

Wat was dat nou? Had ze dat hardop gezegd? Ze schrok ervan. Ze had geen idee hoe lang ze dat al aan het doen was. *Niet aan denken. Gewoon doorgaan.* Ze stond op en ging naar de kast waar de ringbanden netjes naast elkaar stonden. Ze trok met enige moeite een rechte stoel bij de tafel vandaan en plaatste hem heel strategisch bij de boekenkast, zodat ze de ringbanden op de bank open zou kunnen doen. Al gauw was ze diep in gedachten verzonken. Van haar gymnasiumtijd, toen ze nog in Utrecht woonden, had ze haast niets, hoewel ze wel van plan was geweest er nog het een en ander over te schrijven.

Toen ze eenmaal oud genoeg was voor de middelbare school stond het voor haar als een paal boven water: ze moest en zou net als Wim naar het stedelijk gymnasium. Dat was niet alleen omdat moeder er zo op stond, maar ook omdat Margreet het zelf van vitaal belang had gevonden. Vader had gezegd dat ze het best wat kalmer aan kon doen, dat het gymnasium voor haar misschien wat te veel zou zijn. Ze was uiteindelijk maar een meisje. Maar als ze het er 's avonds aan het eten met zijn allen over hadden was het Margreet hoe langer hoe duidelijker geworden dat dat gymnasium iets zeer begerenswaardigs moest zijn. Latijn en Grieks, dat was pas echt geleerd en aan de kinderen uit de buurt en de vriendjes van Wim kon je duidelijk zien dat het zo'n beetje de enige plaats was waar kinderen heen gingen die echt iets wilden leren. Zou ze er wel goed genoeg voor zijn? Juffrouw Coelingh had de klas ernstig gewaarschuwd dat het toelatingsexamen erg moeilijk zou zijn, maar op een ouderavond had ze tegen haar ouders gezegd:

'O, maar Greetje heeft vast en zeker een kans op het gymnasium.'

'Maar denkt u dat het niet te veel voor haar zal zijn?'

'Nee hoor. Als ze goed haar best doet is ze al gauw net zo slim als de beste van de jongens en ze is echt een gymnasiumkind.'

Margreet was apetrots geweest toen vader haar dat vertelde en daarna was er niets meer tegen in te brengen. Zij moest en zou ook naar het gymnasium. Zij zou dat toelatingsexamen ook wel eens even doen. Dat kon ze best.

Aangespoord door moeder en geholpen door vader werkte ze zich een maandlang helemaal kapot en toen het zover was slaagde ze glansrijk

De familie woonde ondertussen al lang niet meer aan de Lijsterstraat. Ze waren een aantal jaren eerder naar een prachtig huis op de Biltstraat verhuisd. Maar hoewel het huis op betere stand stond en ook mooier en groter was dan hun huis aan de Lijsterstraat – het had zelfs een romantisch torentje – zou Margreet zich er nooit echt thuis voelen. Ze had nog heel lang het gevoel dat ze er logeerde. Het was nu eenmaal niet de Lijsterstraat, er was geen Huppeldijk en tot overmaat van ramp namen haar ouders toen ook nog leerlingen uit de koloniën in huis en kregen die het torenkamertje. En toen ze na de vakantie dan eindelijk op het gymnasium zat en dus echt volwassen was geworden, ook geen Greetje meer heette, bleek dat ook al heel gauw een grote teleurstelling te zijn.

Ze was terechtgekomen in een klas met een stel akelig ingebeelde aanstelsters, die alsmaar samenklitten en haar niet eens zagen. Ze hadden het alleen maar over fuifjes, kleren en jongens. Vriendinnen maken was er voor haar niet bij en het schoolwerk was eigenlijk ook maar een fluitje van een cent. Maar op een mooie zomerse zaterdag aan het begin van september kwam er gelukkig opeens een einde aan al die ellende. Op die dag veranderde haar hele leven als bij toverslag.

Ze was met moeder op de bloemenmarkt gewoon een kamerplantje aan het uitzoeken – een klimop – toen ze Tine, haar vroegere oppas uit de Lijsterstraat waren tegengekomen. Tine gaf moeder heel keurig en beleefd een hand, maar pakte Margreet, die opgewonden op en neer stond te dansen, stevig bij de schouders en zei: 'Wat ben jij gegroeid zeg.' Ze vroeg aan moeder of Greetje al op de middelbare school zat en hoe oud ze was. Moeder zei trots dat ze elf was en op het gymnasium zat. Wilde ze dan niet eens een keertje mee op een NJN-excursie? .

'O já, gráág,' had Margreet er meteen uitgeflapt.

Mee met een NJN-excursie, mee met het NJN-fluitje dat ze zich opeens van vroeger herinnerde. Dat wás het wel!

NJN was de afkorting van 'Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie' en Tine en haar oudere broer Jan waren erbij geweest toen de vereniging, die alweer bijna vijf jaar bestond, werd opgericht en zaten nu allebei in het landelijke hoofdbestuur. Met de NJN gingen ze elk weekend op excursie. Planten zoeken en vogeltjes kijken. De leeftijd van de leden van de NJN lag tussen de 12 en 23. Iedereen moest meewerken aan de organisatie, en op je 23ste lag je eruit.

NJN-er zijn was een uiterst serieuze zaak. Als je NJN-er was leidde je een heel apart bestaan, en dat NJN-bestaan begon dus voor Margreet al toen Tine haar moeder die zaterdag op de bloemenmarkt vroeg of ze mee wilde op een excursie. De toen eigenlijk nog wat te jonge Greetje keek haar moeder smekend aan en hoorde toen – tot haar stomme verbazing en opperste verrukking – haar moeder zeggen:

'Dat is een uitstekend idee.'

Maar ook vroeg ze: 'Ga jij zelf ook mee?'

Was dit echt aan het gebeuren?

En ja hoor, Tine ging inderdaad ook mee en het gebeurde echt. Margreet mocht mee! Op de fiets. Volgende week zaterdag. Om twee uur verzamelen op de Museumbrug.

In de week vóór haar eerste NJN-excursie kreeg Margreet van vader haar eigen botaniseertrommel en ineens ontdekte ze dat er zelfs op de Biltstraat, tussen de tegels en in de richel zand langs de straatstenen, van alles groeide. De excursie zelf overtrof haar stoutste verwachtingen.

Eerst fietsten ze heel hard, maar gelukkig niet zo ver, alleen maar naar het fort. Daar aangekomen legden ze hun fietsen op een hoop en gingen lopend verder. Heel langzaam, want nu moesten ze overal naar kijken. Margreet begon al gauw haar nieuwe botaniseertrommel te vullen. Al die andere kinderen waren veel groter dan zij en ze durfde natuurlijk niet veel te zeggen, maar ze vond het reuze interessant waar ze het allemaal over hadden. Ze praatten over hun vakanties en over belevenissen in de zomerkampen en ze wisten kennelijk precies welke plantjes ze waar langs de fortgracht konden vinden en hoe ze erbij konden komen, want de wal was behoorlijk steil en glad en best wel een beetje eng. Op een gegeven moment gleed er een helemaal naar het water toe en kreeg natte voeten. Een ander reikte zo ver om een plantje te pakken te krijgen, dat de tak waaraan hij zich vasthield bijna afbrak. Ze kenden ook heel vaak de namen van de planten. Vaak alleen de Nederlandse naam, maar soms ook de Latijnse. Margreet vond dat heerlijk. Soms wisten ze ook wel eens een naam niet die Greetje wel wist, maar dat durfde ze dan natuurlijk niet te zeggen. Als de anderen dan later de plant gingen determineren met behulp van de flora en bleek dat zij het goed had gehad, had ze daar natuurlijk wel spijt van.

Ze kwam die avond zelfs een beetje te laat thuis voor het eten, maar dat leidde tot haar grote verbazing niet eens tot ruzie. Moeder en vader vroegen juist vol belangstelling hoe het was geweest, en toen Margreet vroeg of ze op vrijdagavond naar een ledenvergadering mocht kreeg ze zomaar toestemming!

Vanaf die dag veranderde alles voor Margreet. Nu was ze NJN-ster en dat betekende dat ze vrijwel iedere week op excursie ging – soms op zaterdagmiddag, soms op zondag en soms zelfs door de week. De hele week droomde ze van de volgende excursie, en ook hielp ze mee met andere NJN-activiteiten, zoals convocaties rondsturen en briefjes van de een naar de ander brengen. Het was maar goed dat ze al geslaagd was voor dat moeilijke toelatingsexamen, want voor schoolwerk had ze opeens nauwelijks tijd meer.

Toen ze in de herfst van dat jaar naar Zeist zouden verhuizen maakte ze zich dan ook ernstig zorgen. De NJN-excursies vonden altijd plaats

vanuit Utrecht en zou ze na die verhuizing nog wel mee kunnen? Ze hield haar hart vast en op een dag durfde ze het eindelijk aan moeder te vragen.

'Hoe moet het nu met de NJN, moeder?'

'O, maar kind, daar hoef je je geen zorgen over te maken hoor. Daar vinden we heus wel iets op.'

Margreet was stomverbaasd en hielp haar moeder daarna extra hard bij het inpakken. Jana was er ook nog en ze pakten voorzichtig alle borden met stro in de kratten. Het was een hoop werk, maar nu ze wist dat ze nog steeds naar de NJN zou kunnen danste haar hart bij het vooruitzicht van de verhuizing. Ze had echt geen idee waarom haar moeder er geen bezwaar tegen had gehad dat ze voor de NJN zo ver van huis zou moeten, maar Wim zei later dat het vast en zeker met die excursie naar de Eempolder te maken had gehad. Dat was een excursie die plaatsvond in het voorjaar en dus voordat ze wisten dat ze naar Zeist zouden verhuizen.

Het was een vroege-ochtendexcursie om de nestelende weidevogels te bestuderen en Margreet had zich eerst voorgenomen die zondag maar wat anders te gaan doen, want ze durfde eigenlijk niet zo vroeg en het was zo ver en ze wist ook niets van vogels af. Maar toen bleek dat al haar klasgenoten die zaterdagavond naar een feest van de tennisclub zouden gaan en van haar wilden weten met wie zij dan wel zou gaan, had ze gezegd:

'Ik ga niet. Ik moet de volgende dag heel vroeg op voor de NJN', en toen moest ze natuurlijk wel.

Paul, de excursieleider, zat gelukkig ook op het gym en hij verzekerde haar dat er minstens nog één ander meisje mee zou gaan. Dat moest altijd voor moeder. 'We gaan geloof ik met nog twee jongens en een meisje. Els. Die Els weet erg veel van planten, net als mijn vader. Die kent elk plantje. De andere jongens en ik kijken vooral naar vogels. Maar we komen om vijf uur 'smorgens al bij elkaar op de brug achter het station. Kun jij dat halen?'

'O ja, dat kan ik best. Ik vind het juist wel fijn om er 's morgens vroeg al op uit te gaan.'

Margreet sloop die zondag dus al om half vijf, in het pikkedonker stilletjes het huis uit, botaniseertrommel over haar schouder en een pakje boterhammen met kaas en bruine suiker bij de flora in de fietstas. Ze arriveerde als eerste op de verzamelplaats. Ze vond zichzelf wel erg

streberich zo vroeg en in het donker, en ze wist eigenlijk niet precies wat ze moest verwachten op zo'n vogelexcursie, maar al gauw kwam er nog iemand aan.

'Hallo, ben je hier voor de excursie?'

Gelukkig. Er was dus nog iemand net zo gek als zij. Ze voelde zich iets meer op haar gemak.

'Ja, ik ben Margreet.'

'O, ik ben Peter. Kun je wel goed fietsen?'

'Natuurlijk', zei Margreet, nu verontwaardigd. Wat dacht hij wel. Natuurlijk kon ze goed fietsen. Maar toen was de botaniseertrommel weer verkeerd. Peter had een verrekijker. Hij dacht natuurlijk, *wat doet een plantenvrouw nou op een vogelexcursie!* Hij stak zijn verbazing tenminste niet onder stoelen of banken. Hij vroeg, lichtelijk neerbuigend:

'Weet je wel iets van vogels?'

Hij was niet eens groter dan zij, maar met zijn toon intimideerde hij haar toch. Tot haar eigen verbazing zei ze echter:

'Niet veel, maar misschien kun je me helpen?'

Maar Peter had zich al omgedraaid.

'Hallo', riep hij naar nog een paar jongens en een meisje die uit het donker aan kwamen fietsen. Een van hen was Paul. Gelukkig maar. Hij zei:

'Ha, Margreet is er ook. Jongens, dit is Margreet Dijkstra!'

Els kwam op haar af en zei: 'Wij zijn dus de vrouwen vandaag. Blijf maar gerust bij mij'. Ze was ouder en groter, dus Margreet deed dat maar al te graag. Ze stapten op. Ze waren met zijn vijven, Peter en Paul voorop, dan een jongen die ook Wim heette, en Els en Margreet in de achterhoede. Ze fietsten weer ontzettend hard, maar dat vond ze juist lekker. Ze had geen moeite om ze bij te houden.

In Baarn stopten ze even omdat Peter in een greppel een dode blauwe reiger zag liggen. Tot ieders verbazing trok hij een zakmes tevoorschijn en sneed een vleugel van het beest af. 'Voor mijn vleugelverzameling', zei hij achteloos. Margreet keek intussen rond of er al iets groeide tussen de natte bladeren in de greppel. Toen ze terugkwam, stond Peter met zijn vleugel op haar te wachten. Hij vroeg een beetje spottend of er al iets groeide, maar ze schudde zwijgend haar hoofd. Toen zei ze opeens, en alweer tot haar eigen stomme verbazing: 'Zal ik die vleugel voor je in mijn trommel doen?' Peter accepteerde en

hoewel ze eigenlijk vond dat zo'n vogelvleugel er niet thuishoorde, stopte ze hem toch maar in de botaniseertrommel. Wim en Els liepen een stukje verderop in de greppel de natte bladeren omhoog te schoppen en Margreet vroeg zich af of het aan was tussen die twee. Maar Paul wilde verder. Peter draaide zich naar haar toe en zei: 'Zullen wij dan ook maar weer verder gaan?'

'Ja,' zei ze in grote verwarring.

Ze liep naar de anderen toe en hield zich druk bezig met haar botaniseertrommel. Els zei heel aardig: 'Ik duw je wel,' maar Margreet zei dat dat niet nodig was. Ze bleef alleen wel angstvallig bij haar in de buurt. Els zat op de HBS, in de derde. 'Net als Petertje,' zei ze.

Toen ze het nog slaperige dorp Bunschoten binnenreden was het er nog erg stil, maar toen ze de wijdse Eempolder bereikten werd het lichter en begon het luide geschreeuw van kievieten, tureluurs, grutto's, visdiefjes en oeverlopermpjes. Ze reden nog een eind door over een modderig karrenpad, totdat ze niet verder konden. Ze zetten hun fietsen tegen elkaar aan, een eindje de wei in. Margreet stopte haar pakje boterhammen en de flora bij de vleugel in haar botaniseertrommel. Els droeg een van die rugzakken die haar broer Wim ook had en Peter stopte al zijn spullen in zijn jaszakken. Paul was alweer ver voor hen uit. Ze gingen te voet verder. Het was nu een stuk lichter geworden en de vogels werden ook wat rustiger. De polder was adembenemend mooi, vlak en groen met mooie wolkenvelden erboven en er waren talloze vogels in de lucht. Margreet kon alleen de kievieten herkennen, aan hun gekke zwart-witte vlucht. Ze liepen alsmaar verder en ze vroeg zich af of dit nou alles was wat vogelaars deden. Wisten ze dan al wat voor vogels er waren? Langzamerhand voelde ze zich ongedurig worden. Als ze dan geen vogels gingen doen, ging ze liever op een drassig plekje naar de plantjes kijken. Maar net toen ze besloten had om er iets van te zeggen, zei Paul: 'Daar is het binnendijkje waar we heengaan. Als we er zijn, moeten jullie heel stil zijn en op je knieën over het dijkje heen kruipen. Aan de andere kant gaan we heel stil zitten en kijken.'

Ze slopen gebogen op het binnendijkje af en op hun knieën kropen ze zo voorzichtig mogelijk naar de kruin van het dijkje. Toen ze over het dijkje heen konden kijken, bleven ze liggen zodat Paul en Peter met hun verrekijkers de situatie konden overzien. Er waren nog heel wat vogels die lawaaierend rondvlogen, maar Peter leek duidelijk iets bijzonders te zien. 'Kemphaantjes,' zei hij tevreden, 'wel zes of zeven'.

Paul bevestigde opgewonden dat het inderdaad zo was en voorzichtig trokken ze hun knieën op en lieten zich aan de andere kant van het dijkje naar beneden glijden. De anderen volgden hun voorbeeld totdat ze allemaal vrij gemakkelijk tegen het dijkje aanleunden. Vlak voor zich uit zagen ze een paar vennetjes in het weiland, dat hier nogal wild was. Verder weg leidden een paar sloten blikerend naar de horizon. Hier en daar stond een scheefgezakt hek en de zon scheen warm. De vogels kwamen steeds meer tot rust en ineens zag Margreet een kieviet die duidelijk iets aan zijn vleugel had. Ze vroeg zich af of dit nou zo'n welbekende afleidingsmanoeuvre was waarover ze op school gehoord had. Ze wees naar de kieviet en keek Peter vragend aan. 'Die heeft drie eieren,' zei Peter zachtjes. 'Houd hem in de gaten.' Maar Margreet was hem al weer uit het oog verloren.

Er waren ook vogels die langer bleven rondvliegen. 'Die zijn aan het baltsen. Kijk die grote daar. Dat is een grutto. Heeft de langste poten van allemaal als hij op de grond staat. Maar let eerst maar eens op de kempaantjes,' zei Peter. Hij dacht zeker dat hij alles wist, maar hij wees op de vrij kleine bruine steltloper-achtige vogeltjes die doelloos heen en weer leken te lopen.

Margreet zat doodstil en liet haar gedachten dwalen. Wat een ongelooflijk mooi uitzicht en wat was het hier vredig. Je zou niet zeggen dat er zoveel vogels in het gras verborgen zaten. Er waren nu alleen nog maar een paar leeuweriken te horen en ja, de kempaantjes waren er ook nog. Els zat heel stil aan haar andere kant en opeens legde ze haar hand op Margreets arm. 'Kijk,' zei ze zachtjes en ja hoor, de onooglijke kempaantjes hadden opeens fel gekleurde bontkragen gekregen, rood en geel en oranje, en ze vielen elkaar aan. Margreet wist niet hoe lang de strijd duurde. Iedereen hield zijn adem in. De verrekijkers deden de ronde en de hele wereld leek zich wel te concentreren op de strijd van de kempaantjes.

Toen het eindelijk voorbij was, viel de spanning weg en begon Paul het een en ander uit te leggen over het baltsgedrag van vogels. Op dat moment vlogen er ter illustratie een paar snippen over die juist toen hun baltsgeluid maakten. Toen ook die verdwenen waren, stonden ze op, rekten zich uit en liepen de wei in. Peter beduidde Margreet dat ze met hem mee moest en hij liep recht op het kievitsnest af. Er zaten inderdaad drie gespikkelde eieren in. Hij zei niets, maar Margreet was diep onder de indruk. 'Niet gek,' zei ze, 'ik was hem kwijtgeraakt. Hoe wist je dat er

drie eieren waren?' 'Dat kun je aan de vlucht zien,' zei hij, tevreden dat het er inderdaad drie waren. Hij had de kieviet al een hele tijd gevolgd voordat Margreet hem had gezien, en hij had het nest gevonden omdat er een bepaald takje bij in de buurt stond.

Op de terugweg hadden ze de wind lekker mee. Ze vlógen stadwaarts, tot Paul en Peter opeens iets schreeuwden en van hun fiets sprongen. Achter een hek op een dammetje lag een verwenteld schaap met zijn vier poten in de lucht te worstelen om uit de vette natte modder overeind te komen. Ze smeten hun fietsen in de berm en in een mum van tijd waren ze over het hek gesprongen en stonden ze met hun vijven aan het loodzware beest te sjoeren. Ze hadden het al half omhoog, toen het zich aan één kant wist los te rukken. Margreet kreeg een forse trap van een van de achterpoten en belandde languit in de blubber. Haar arm deed gemeen pijn, maar het schaap stond ineens overeind en holde weg. Met z'n allen hesen ze Margreet uit de modder. Ze werd hoofdschuddend geïnspecteerd.

'Je arm bloedt', zei Paul bezorgd.

'Een schaaftwondje, ik voel er niets van.'

Maar er sijpelde bloed door de modder heen en dat was toch wel een eng gezicht. Iedereen sloofde zich uit om haar met bossen gras een beetje schoon te krijgen, maar het was onbegonnen werk.

'Je mag thuis wel met kleren en al in de teil', zei Els, maar Peter had een beter idee. 'Ik woon aan deze kant van de stad en we hebben net deze week een nieuw stortbad gekregen. En ik heb vier zusjes, dus je kunt vast wel wat schoons lenen om aan te trekken en dan kan mijn moeder die schaaftwond schoonmaken en verbinden.'

'Maar hadden jullie geen bezoek?'

'Ja, dat is wel zo, maar mijn moeder vindt het altijd heerlijk om voor Florence Nightingale te spelen. Ze heeft altijd dokter willen worden.'

Aangekomen bij Peters huis, een vrijstaande villa in een deftige buurt, zonk Margreet de moed in de schoenen. Peter leek alles doodgewoon te vinden. Ze zetten hun fietsen op het garagepad en gingen door de achterdeur naar binnen. Net op dat moment kwam Peters moeder de keuken binnen om iets te halen. Ze gaf een gil:

'Kind, wat is er met jou gebeurd?'

'Dit is Margreet Dijkstra, moeder, van de NJN. Ze is door een verwenteld schaap dat we probeerden overeind te krijgen in de modder getrapt.'

'Och nee, arm schaap! Kom gauw mee naar boven.' Alledrie lachten ze luidruchtig om dat misplaatste 'schaap'.

'Wil je onder onze nieuwe douche?'

'Nee mevrouw, ik ga liever zo gauw mogelijk naar huis', maar Peter viel haar in de rede. 'Ze heeft een schaafwond aan haar arm. Daarom zijn we hier.'

'Daar zullen we dan wat aan doen. Peter, haal jij gauw even schone kleren uit Lucy's kast.'

Terwijl Margreet haar vuile kleren uittrok en zich een beetje waste, zocht Peters moeder verbandspullen en een schaar bij elkaar.

Margreet mocht die avond bij de familie blijven eten, wat ze eerst erg spannend vond, want de vader van Peter bleek hoogleraar te zijn. Hoogleraar geologie. Maar het pakte juist reuze gezellig uit en heel anders dan thuis. Peters moeder wilde alles weten over de excursie en vond het echt zielig dat ze zich zo bezeerd had. Ze bleef haar aldoor maar bedanken dat ze zo flink met dat schaap geholpen had. Peters zusjes waren allemaal jonger dan hij en het bezoek bestond uit een collega van Peters vader en zijn vrouw. Iedereen, tot de kleintjes toe, interesseerde zich voor planten en de natuur. Margreet genoot. En toen zorgde Peters moeder er op de koop toe ook nog voor dat Peters zusje Lucy en Peter haar samen naar huis zouden brengen en ze gaf ze ook nog een brief mee. Voor de ouders van Margreet. Peter en Lucy duwden haar de hele weg naar huis.

Toen ze bij Margreets huis afscheid namen, zei Peter: 'Weet je wat ik onderweg heb bedacht? Als we op Hemelvaartsdag naar Vinkeveen gaan, leen ik de kijker van mijn vader voor je'.

'O ja,' zei Lucy, 'Dat vindt hij best'. Lucy deed de brief van haar moeder in de brievenbus en Margreet voelde zich vuurrood worden.

'Tot de volgende keer,' zei ze verward en zette haar fiets weg. 'Nog hartelijk bedankt voor alle hulp. Het was een fijne dag'. Ze wuifde, sloeg de voordeur dicht en danste de trap op, regelrecht naar haar kamertje.

Maar zodra ze daarna weer naar beneden kwam, waren de poppen aan het dansen.

'Waar ben je geweest, kind', zei moeder boos, 'en wat heb je gekke kleren aan'.

Titia Rutten-Kooistra, Wietske Rutten

'Ik ben op excursie geweest en ik heb een schaap overeind geholpen', zei Margreet stuurs. 'Peters ouders waren me daar tenminste dankbaar voor.'

'En wie is Peter en van wie zijn die kleren?'

'Peter is van de NJN en de kleren zijn van zijn zusje.'

'Maar waarom ben je dan zo laat? Ik geloof niet dat we je ooit nog eens op zo'n excursie kunnen laten gaan.'

'Ik heb bij Peter gegeten en daar zijn ze tenminste aardig tegen me geweest!' Margreet schreeuwde nu. Ze stampte de deur uit en de trap op. Terug naar haar kamertje.

Maar moeder vond even later de brief op de voordeurmat. Ze zag meteen dat het goede kwaliteit papier was en ze keek eerst naar de afzender. Die stond in drukletters achterop de envelop. Prof. Dr. L.M. van Ruysdael en een deftig adres. Ze scheurde de brief haastig open en las:

Geachte Mijnheer en Mevrouw Dijkstra,

Het spijt ons erg dat Margreet zo laat is thuis gekomen. Het was echter een genoegen om kennis met haar te maken en mijn man en ik zijn erg onder de indruk van haar kennis van het plantenrijk.

Ze is lichtelijk gewond geraakt doordat ze zo moedig geholpen heeft met het overeind trekken van een verwenteld schaap. Ze zat ook onder de modder en ik heb haar kleren gegeven van mijn dochter Lucy. Ze kan die bij gelegenheid na school bij ons terugbrengen.

Nogmaals, het was een genoegen zo'n dapper kind te ontmoeten en ik hoop dat ze nog vaak bij ons langs zal komen.

Hoogachtend,

Moeder las de brief nog eens over en Margreet hoorde daarna niets meer over nooit meer op excursie mogen.

In de tijd na die excursie in de Eempolder vonden er dus grote veranderingen plaats in het leven van Margreet. Ten eerste natuurlijk de verhuizing naar Zeist, na de zomer, en ten tweede kwam ze sindsdien ook steeds vaker bij de familie van Ruysdael over de vloer en mocht ze daar later, toen ze eenmaal in Zeist woonden, ook haar fiets stallen.

Niet lang na die bewuste Eempolderexcursie werd de grootmoeder van Margreet, die toen in Gorredijk woonde, erg ziek. Moeder ging er heen om grootvader en haar zuster Els te helpen. Grootmoeder overleed korte tijd later en daarop volgde de begrafenis, maar omdat het zo ver weg was en middenin het schooljaar, konden vader en Wim en Margreet er niet naartoe. Moeder kwam weer terug naar huis, maar zat vaak alleen maar voor zich uit te staren. Margreet zag dat wel en begreep best dat moeder erg verdrietig was, maar ze vond het zelf eigenlijk maar moeilijk om echt verdrietig te zijn. Grootmoeder en grootvader waren normaal ook altijd zo ver weg. Voor haar maakte het eigenlijk niet veel verschil dat grootmoeder er niet meer was.

'Grootmoeder is dood', zei ze tegen zichzelf en tegen haar vriendinnetjes op de NJN, 'mijn grootmoeder is overleden.'

Na de begrafenis was er steeds vaker ruzie in huis en met vader ging het ook niet goed. Dat kon je gemakkelijk zien. Wat er precies aan de hand was zou Margreet nooit te weten komen, maar wat haar betreft gebeurde er toen iets heerlijks. Haar grootvader kocht een huis in Zeist, waar hij en haar tante Els introkken. En van Utrecht naar Zeist was maar een klein stukje met de tram of op de fiets.

Margreets vader was ondertussen van al die extra zorg en opwinding totaal overspannen geraakt. Waarschijnlijk was hij van alle zorgen en het verdriet van zijn vrouw in een diepe depressie terechtgekomen – vroeger sprak men niet van zulke zaken – met als gevolg dat hij zijn baan moest opzeggen. Vader en moeder hadden toen besloten om ook naar Zeist te verhuizen. Ze kochten een huis naast dat van grootvader.

'Rose Cottage' heette het en het stond aan de Utrechtse kant van Zeist, aan de Kroostweg. De Kroostweg was een smalle asfaltweg, met een sloot en een weiland aan de andere kant. In de voortuin stond een prachtige beuk, omringd door grintpaadjes die langs met rozen begroeide hekjes en onder met rozen begroeide bogen doorliepen. Heerlijk vond Margreet het, toen ze er met zijn allen op een zondag gingen kijken.

Hoewel de verhuizing voor Wim en Margreet, en ook voor vader een heerlijke gebeurtenis was, had moeder er gemengde gevoelens over. Zij was van mening dat ze het hadden verdiend om in een deftige buurt te wonen en belangrijke vrienden te hebben. Zij stamde immers uit een rijke Friese pachtersfamilie en haar man, die weliswaar uit een gewone boerenfamilie kwam, had toch maar een mooie loopbaan gehad als

hoofd van een school. Ze hadden daar hard voor gewerkt. In Utrecht had ze dat niet zo gevoeld. Daar woonden ze vrij neutraal, op de Biltstraat. Maar hoewel ze hier in Zeist, aan de Kroostweg, in een mooi en duur huis woonden met een grote tuin en naast haar vader en zuster, had ze toch liever op betere stand gewoond. Hoewel het uitzicht haar aan Friesland deed denken, wat waarschijnlijk voor haar vader een reden was geweest om daar een huis te kopen, lag het huis wel akelig dicht bij het platteland. Aan de overkant van de Kroostweg bevond zich een kneuterig boerenbedrijfje. Ze schikte zich echter grootmoedig in haar lot. Zowel haar man als haar vader genoten duidelijk van de ruimte en het wijdse uitzicht aan de voorkant. En voor haar man was vooral het atelier in de achtertuin een uitkomst. Daar kon hij ongestoord knutselen en lezen.

Het huis zelf was eigenlijk maar piepklein – een 'cottage', zoals de naam al zei. In de ogen van Margreet was het huis echter niet alleen heerlijk groot en geheimzinnig, met allerlei donkere hoekjes en vreemde kamers, maar ook leek de prachtige grote achtertuin, met allerlei soorten bomen en struiken en kronkelige paadjes, veel meer op een wild bos dan op een echte tuin.

Van moeder mochten ze eerst natuurlijk helemaal nergens naartoe, behalve naar de tramhalte op de Utrechtse Weg. Maar al snel leerden ze de andere kinderen aan de Kroostweg kennen en van lieverlee kwamen ze ook bij de boerderij aan de overkant terecht. Wat rook het daar lekker naar vakantie en wat zag het er allemaal echt uit. De koeien in de stal, de karren bij de schuur, de hooiberg, de varkens in het hok en de kippen op het erf. Margreet was in het begin nog een beetje verlegen en bleef die eerste dag gewoon op het erf staan, maar Wim en Arie van de boer zaten binnen de kortste keren bovenin de hooiberg en gingen later de knecht helpen bij het melken. Margreet kwam pas de volgende dag weer terug, met moeder, om eieren te kopen van de boerin.

Margreet en Wim speelden die eerste zomer ook nog erg veel verstoppertje met de kleintjes die verderop op de Kroostweg woonden. Soms binnen in het grote, nog onbekende huis, maar vaker nog in de achtertuin. O, die achtertuin. Daar waren wel honderd verstoppplaatsjes, tussen de struiken en achter de jonge boompjes langs het kronkelpaadje dat naar het onbekende struikgewas helemaal achterin de tuin leidde, onder de grote oude rododendronstruik, om de hoek van het huis, achter

de vuilnisbakken bij de keukendeur, achter of in het kolenschuurtje, noem maar op. In hun nieuwe tuin kon je echt eindeloos doorspelen.

Kort na de verhuizing waren ze weer eens verstoppertje aan het spelen. Wim, Margreet en Arie van de boer en nog twee kleine meisjes. Margreet liep deze keer helemaal door tot het eind van het kronkelpaadje en ging toen diep het struikgewas in dat achterin de tuin stond. Ze was nog niet eerder zo ver geweest en ze keek haar ogen uit naar alle verschillende struiken. De vlier was in bloei en vóór de struiken vond ze een grote hoeveelheid bloeiend streepzaad en rolklaver. De tuinman was nog niet zo ver doorgedrongen. Ze was druk in de weer met de verschillende bloemen en planten – wat vervelend nu dat ze met die kleintjes aan het spelen was en geen flora bij zich had – tot ze opeens tussen de bomen door nóg een soort huis zag. Haar adem stakte haar in de keel. Dat moest het atelier zijn.

Voorzichtig sloop ze naderbij. De ramen waren erg hoog dus ze wist niet of er iemand aanwezig was en ze bleef stilletjes tussen de struiken staan. Tot ze achter zich opeens het vrolijke geschreeuw hoorde van een van de meisjes. Ze draaide zich vlug om en holde zo hard ze kon terug over het kronkelige paadje naar het meer bekende deel van de tuin. Omdat ze niet verstopt was, werd ze natuurlijk meteen gevonden maar dat kon haar op dat moment niets schelen, zo opgewonden was ze van de ontdekking van het atelier. Wat een plek! Ze had het mysterieuze gevoel dat ze nu precies wist waar ze de rest van haar leven zou doorbrengen. Het was net een droom.

Vanaf die dag werd het atelier, waarin haar vader vaak probeerde om aan de niet altijd begrepen verwachtingen van zijn vrouw te ontsnappen, ook voor Margreet een veilig toevluchtsoord. Op zaterdagmiddag of zondag kwam ze haar vader daar gezelschap houden met een boek of huiswerk. Vader en dochter zetten in Zeist trouwens ook regelmatig hun zondagochtendwandelingen voort. Eerst waren het nog wandelingen van vader met Margreet, later werden het wandelingen van Margreet met haar vader, en na de oorlog van Margreet met haar blinde vader. Ze hadden daar wat afgewandeld. Toen ze nog op school zat en ook toen ze studeerde, wandelden ze om heel Zeist heen. Maar later alleen maar over het esdoornlaantje naar de bushalte op de Utrechtse Weg – de vroegere tramhalte – en weer terug.

Toen Margreet voor het eerst de dwarrelende esdoornzaadjes in het laantje zag, wist ze al heel goed wat dat waren. Maar het leukste was

toch dat ze kleverig waren en je ze op je neus kon zetten. Wim en de andere jongens bleven dat nog jaren doen als ze van de tram naar huis liepen. Wim was een echte clown. Altijd vol grappen en streken. Wel leuk hoor zo'n broer, maar soms ook wel eng. Zoals toen met die stier in Friesland.

Wim en zij moesten nu elke dag met de tram heen en weer naar school. Die tram werd al gauw een gezellig en vertrouwd wereldje voor hen. In de tram voelden ze zich pas echt helemaal vrij. Geen leraren, geen huiswerk, geen ouders en dus ook geen ruzies. De tramrit duurde bijna drie kwartier en Margreet en Wim hadden allebei hun eigen speciale tramvriendjes en -vriendinnetjes. Voor Margreet waren dat Jet uit haar klas en Hanneke en Loesje die altijd later instapten en ook eerder uitstapten – in de Bilt bij het Kloosterpark. Ze hadden altijd de grootste pret. Met haar tramvriendinnen durfde Margreet alles – de leraren nadoen, gekke liedjes zingen en gewoon de slappe lach krijgen over niets. Niets hoefde, niets moest. Wat een lol hadden ze. Margreet ontdekte tot haar verrassing dat zij van hun vieren degene was die zo'n beetje de toon aangaf. Een ongekend gevoel voor haar. Ze vertelde over de NJN-excursies en over haar NJN-vrienden en -vriendinnen, waar ze duidelijk ontzag voor hadden, en ze voelde zich geweldig.

Maar dat gevoel verdween meestal spoorlags op het moment dat Hanneke en Loesje bij het Kloosterpark uitstapten. Dan waren ze bijna in Zeist en je wist maar nooit in wat voor stemming ze moeder zouden aantreffen als ze thuiskwamen. Op dat moment herinnerde ze zich ook weer precies wat er die dag op school allemaal mis was gegaan. Als het niets bijzonders was geweest praatte ze er gewoon, maar wel een beetje gespannen nog wat over na met Jet, maar soms was er iets ergs gebeurd. Had ze bijvoorbeeld een slecht cijfer gehaald of was een repetitie veel moeilijker geweest dan ze verwacht had, en dan was dat het moment waarop haar keel zich dichttrok en de tranen achter haar ogen begonnen te branden. Hoe kon het toch dat ze haar Frans nu nóg niet begreep? Waarom had ze zulke stomme fouten gemaakt bij algebra? Het was toch niet haar schuld dat de leraar Nederlands haar op de gang had gezet? Wat was ze boos en ongelukkig. Zou alles ooit weer goed komen? Wat zou moeder wel zeggen?

Als Wim en zij dan uitgestapt waren, begonnen de tranen pas echt te vloeien en als ze de hoek van het laantje omgingen kon ze zich helemaal niet meer inhouden. Als ze dan luid snikkend thuiskwam zei moeder:

'Kind toch, wat is er aan de hand?' En als ze dan vertelde wat er nu weer voor verschrikkelijks gebeurd was, suste ze haar.

'Dat is toch niet zo erg. Volgende keer gaat het toch wel weer beter?'

Maar het ergste was dat Wim dacht dat ze het expres deed en dat hij later in het atelier aan vader ging vertellen dat ze een aanstelster was. Maar ze kon het écht niet helpen en als Wim dan zo tegen vader had zitten klikken, schold ze hem later uit.

'Jij doet alles stiekem. Jij bent een geniepigerd. Jij durft moeder nooit iets te vertellen!' En dat was waar, want vader moest soms naar het gym toe om te informeren hoe het eigenlijk wel ging met zijn zoon Wim. Soms was er na zo'n tocht van vader ook weer slaande ruzie. Moeder had hoge verwachtingen van haar kinderen.

Iets wat Margreet wel heerlijk vond op het gymnasium, waren echter de jeugdconcerten. Ze had een verhaaltje geschreven over het eerste concert waar ze ooit in haar leven naar toe was geweest, toen ze in de tweede klas zat. Ja, misschien was het nu tijd om de schoolconcertstukjes in haar ringband te doen. Ze legde de ringband op de bank en las het eerste nog even door.

Schoolconcert

Op school konden ze kaartjes kopen voor het jeugdconcert in de grote concertzaal. Ze mocht er heen. Het was wel weer een extra uitgave, maar haar ouders vonden dat het goed was voor haar opvoeding. Ze was wel heel erg nieuwsgierig. Hoe zou het toegaan bij een concert? Bij haar in de klas zaten ook echte stadskinderen die hun neus ophaalden voor een jeugdconcert. Die gingen met hun ouders naar abonnementsconcerten en zo. De andere kinderen hielden van moderne schlagers en van jazz en wisten daar erg veel van. Zij wist eigenlijk nergens veel van. Ze wist eerlijk gezegd niet precies wat het verschil was tussen concertmuziek en de muziek van strijkjes, zoals bij Heck en in de bioscoop. Of ze het mooi zou vinden wist ze ook niet, maar ze was van plan héél goed te luisteren. Een meisje uit haar klas had celloles en die hield zoveel van dat soort muziek dat ze in de pauze over niets anders praatte. Als je dan van niets wist, was dat wel heel vervelend. Ze bleef maar een beetje bij haar uit de buurt.

Bij de ingang van Tivoli stroomden de kinderen al naar binnen. Zij had een zondagse jurk aan, maar dat hoorde niet. Dat

zag ze meteen. Een beetje verlegen hing ze haar jas en muts aan een kapstok. Het waren allemaal vreemde kinderen, ze zag niemand van haar klas. Gelukkig stond er iemand bij de deur van de zaal die op haar kaartje keek en haar wees waar ze moest gaan zitten. Haar klapstoel was naast die van een grote jongen van school. Hij groette niet en zij natuurlijk ook niet. Dat durfde ze niet. Maar aan haar andere kant kwam gelukkig een meisje zitten dat ze een beetje kende. Die lachte tegen haar.

Pas nu zag ze dat het podium al vol zat met muzikanten met violen en cello's en grote bassen en allerlei fanfareinstrumenten, en daarachter kleine en grote trommels. Ze streken en bliezen allemaal door elkaar. Dat klonk raar en toch opwindend.

Toen de zaal vol was, gingen de deuren dicht en ineens begon iedereen te klappen. Zij ook. Er kwam een meneer in een zwart pak het podium op lopen. Zeker de directeur. O nee, hier heette hij dirigent. Dat wist ze van haar vader. Evert Cornelis was zijn naam. Hij ging op de verhoging staan, maakte een buiging, deed zijn handen omhoog. De zaal werd stil. Hij begon te praten. Nog geen muziek dus. Hij begon te vertellen over de symfonie die ze zouden horen. Dat waren eigenlijk vier verschillende stukken. Wat hij allemaal vertelde klonk wel aardig en hij vertelde er leuke grapjes bij, maar ze vond het erg moeilijk om al die vreemde woorden te begrijpen. Een thema bijvoorbeeld was een heel klein stukje uit één zo'n stuk. Het had niets te maken met zoiets als Franse thema's. Hij liet zo'n thema spelen door een viool. Een heel leuk wijsje. En daarna nog een, heel anders. En toen iets dat hij omkering noemde, maar dat begreep ze niet. En de 'doorwerking' liet hij door het hele orkest spelen. Wat een lawaai. Soms hoorde ze heel eventjes iets dat ze wel mee wilde zingen, maar dan was het weer weg. Nooit zou ze het allemaal kunnen onthouden en terugvinden. Moest dat? Ze werd onrustig. Al die andere kinderen keken of ze het heel gewoon vonden.

Opeens was hij uitgepraat. De kinderen klaptten. De dirigent boog, draaide zich om en stak zijn armen omhoog. Het werd heel stil. Ze hield haar adem in.

De muziek begon. Al na een paar maten herkende ze ineens dat eerste wijsje, dat thema. Maar toen hield het op en werd alles weer anders. Ze raakte helemaal in de war. Waar bleven nu dat tweede wijsje en die doorwerking? Al gauw kon ze er geen touw meer aan vastknopen, hoe ze haar hersenen en haar geheugen ook inspande. Zouden de andere kinderen het wel begrijpen? Ze keek schichtig om haar heen. Schuin voor haar zat

een jongen in 'De Lach' te lezen en een paar anderen zaten te fluisteren. Maar links voor haar zat Jopie, dat meisje van de celloles. Die wist vast hoe het hoorde. Zij zat met voorovergebogen hoofd en haar ogen dicht. Zelf deed Margreet toen ook maar haar ogen dicht en boog haar hoofd.

Al gauw dacht ze niet meer aan wat de dirigent had gezegd. Ze voelde zich vrijer worden en in gedachten probeerde ze te dansen op de muziek die ze hoorde. Soms lukte dat en dan voelde ze zich helemaal wijd worden van binnen, alsof ze bij het zwemmen in zee door een golf werd meegenomen. Heerlijk was dat. Ze ging dat bij de volgende drie stukken ook proberen.

Veel later in bed kostte het haar weinig moeite om dat gevoel terug te roepen. Van het menuet wist ze de wijs nog een beetje. Maar wat zou ze de muziek graag nog eens opnieuw hebben gehoord. Dan zou ze die uitleg vast veel beter begrijpen

Morgen in de pauze ging ze met Jopie lopen.

In de tijd dat Margreet op het gymnasium zat ging ze bijna iedere maand naar een jeugdconcert. In het totaal waren er vijf of zes concerten per jaar en ze vond ze allemaal onverdeeld heerlijk. Ze kon nu achteraf – zestig jaar later – niet uitmaken of haar hartstochtelijke voorliefde voor muziek afkomstig was uit haar genen of toch het resultaat was van de toewijding van haar ouders, de extra zanglessen op de lagere school, en de latere euritmieklessen. Dat ze zulke goede leraren had getroffen, had er vast ook veel mee te maken gehad. Haar liefde voor muziek zat in elk geval wel heel diep.

In de herfst van 1927, toen ze in de vierde klas van het gymnasium zat, hoorde ze op een jeugdconcert de zevende symfonie van Beethoven. De dirigent, nog steeds Evert Cornelis, zei bij de inleiding dat het tweede deel, het allegretto, de mooiste muziek was die ze ooit in hun leven zouden horen. Margreet had ook een stukje over dat concert.

De zevende symfonie van Beethoven

Eerst had ik al met handen en voeten geluisterd naar het thema dat de dirigent door verschillende groepen van instrumenten liet spelen, maar toen het allegretto echt werd gespeeld, raakte ik in een vreemd soort opwindning. Mijn adem ging niet meer gewoon en ik voelde een hinderlijke spanning in mijn borst en mijn buik.

Titia Rutten-Kooistra, Wietske Rutten

Toen ik later op de avond in een droomtoestand van de tram naar huis liep vond ik tot mijn vreugde de melodie weer terug. Het was een maanlichte avond en ik wist me met die vreemde spanning in mijn lichaam geen raad. Op de smalle weg was niemand te zien en ik sloeg mijn armen om een boom heen. De bast voelde hard en ruw aan. Maar verderop, tussen de weilanden, stak in de heldere maneschijn een van de koeien van boer van Dijk haar kop over het prikkeldraad. Ze wilde gewoon achter haar oren gekrabbeld worden. Maar op die avond sloeg ik mijn armen om die kop heen. De koeienkop was hard en knobbelig en de huid waar ik mijn wang tegenaan drukte, ruw en prikkelig. Ik barstte in tranen uit en het kostte me grote moeite om gewoon naar huis te gaan. Er was iets met me gebeurd en ik had geen idee wat het was.

Violles

Margreet zat nog steeds aan dat zevende symfonieverhaal te denken toen de telefoon ging. Ze kwam moeizaam overeind en plofte neer in haar gemakkelijke stoel. Ze pakte de telefoon.

'Met mevrouw van Ruysdael.'

'O, dag Margreet, met Edith.'

Edith was de vrouw van Wim, de broer van Margreet. Wim zelf was acht jaar geleden overleden, hetgeen vooral in de eerste jaren een groot gemis had betekend voor zowel Margreet als haar kinderen. Wim en Margreet waren, zoals zo vaak het geval is met broers en zussen, zodra ze een beetje zelfstandig werden drastisch uit elkaar gegroeid. Wim was medicijnen gaan studeren en was later tegen de zin van zijn moeder met een ouderejaars medicijnenstudente getrouwd. Bovendien was de sfeer aan tafel, elke keer als Wim en zijn vriendin Edith samen thuis kwamen eten, meestal niet te snijden, zodat Margreet en Edith elkaar nooit echt goed hadden leren kennen. Moeder kon bij zulke gelegenheden eindeloos doorzeuren over de slecht opgevoede en weinig behulpzame kinderen van hun diverse kennissen.

'Je kunt het je niet voorstellen,' zei ze dan als ze met zijn vijven aan tafel zaten,

'toen vader en ik laatst bij de notaris op de thee waren, zeiden die kinderen niet eens netjes goedendag en een handje helpen, ho maar.'

En omdat ze het dan toch over meneer de notaris had, begon ze ook vaak opeens openlijk over alle bezittingen van haar familie te ratelen. Wim reageerde dan meteen met een of ander idioot verhaal, waar iedereen dan uitbundig om moest lachen. Voor een buitenstaander leek het misschien allemaal best gezellig, maar Margreet kon wel door de grond zinken van schaamte. Ze wist niet hoe gauw ze de

schalen naar de keuken moest brengen of het toetje moest gaan maken, zodat ze er tenminste niet bij hoefde te zijn. Wim en moeder hadden het ondertussen veel te druk om elkaar voor te blijven – ze zagen niet eens dat er misschien nog iets gedaan zou moeten worden – en vader las de krant.

Pas toen Wim en Edith en het gezin van Margreet vele jaren later na de oorlog weer in dezelfde stad kwamen te wonen, hadden Wim en Margreet elkaar weer wat beter leren kennen. Wim en Edith hadden zelf geen kinderen en kwamen regelmatig bij Margreets drukke gezin op bezoek. Wim vertelde dan nog steeds sterke verhalen, maar het leuke was dat Edith daar nu vrolijk aan mee deed en er was niets meer waar iemand zich nog over hoefde te schamen. Het was gewoon ongelofelijk gezellig elke oudejaarsavond met Wim Kan, eerst op de radio en later op de tv, en op de vele verjaardagen van Margreet en haar vijf kinderen. Het was altijd feest als oom Wim en tante Edith op bezoek kwamen.

Maar toen Wim op latere leeftijd ziek en invalide werd en Margreet en Edith hele verschillende ideeën bleken te hebben over wat het beste voor hem was, zowel medisch gezien als op het persoonlijke vlak, leidde dat regelmatig tot ernstige meningsverschillen tussen de schoonzusters en in sommige gevallen zelfs tot echte ruzies. Later, toen Wim eenmaal overleden was, had Margreet het daarom nog lang erg moeilijk gevonden om zich echt op haar gemak te voelen bij Edith. De omgang was op den duur wat vergemakkelijkt – uiteindelijk moesten ze allebei op hun eigen manier zonder Wim verder – maar van een echt vertrouwelijke vriendschap was eigenlijk nooit sprake geweest. Daar kwam nog bij dat Edith psychiater was geweest en met haar keurig gestelde vragen vaak een pijnlijke snaar wist te raken. Margreet was daarom ook ditmaal erg op haar hoede. Maar Edith zei alleen maar:

'Hoe gaat het nu met je, nu je weer helemaal alleen bent?'

'O, dank je Edith. Ja, alles gaat uitstekend. Die thuiszorg is een zegen. Er zijn nog zoveel kleine dingetjes die ik moet uitzoeken en nu hoef ik me niet elke keer druk te maken en Erica te bellen.'

'Toch fijn dat je haar hebt, Margreet. Ze is altijd zo zorgzaam. Je gaat nu zeker niet meer met haar naar orkest op maandag?'

'Nee, natuurlijk niet. Ik kan toch geen viool meer spelen met maar één arm? Maar ik ben al mijn schrijfsels in een ringband aan het doen.'

'O, wat leuk. Hoezo?'

'Nou, het wordt een heel boekwerk. Het verhaal van mijn leven. En dan laat ik het kopiëren en dan kunnen de kinderen er allemaal een kopie van krijgen.'

'Wat leuk. Mag ik dan ook een kopie?'

'Natuurlijk, maar het duurt nog wel even hoor. Ik ben nu pas aan de vierde klas van het gym toe en aan vioolles.'

'O ja. Hoe heette die vioolleraar ook alweer? Daar ben je toch zo stapelverliefd op geweest?'

Weer zo'n vraag, maar deze keer had Margreet gelukkig al een antwoord klaar.

'O, maar Edith, je weet toch dat ik altijd overal verliefd op werd? Ik ben op een gegeven moment zelfs verliefd geworden op een boom en op de kop van een koe.' Ziezo, nu had ze iets om over na te denken.

'Die vioolleraar was trouwens zo'n charmeur, daar waren alle vrouwelijke leerlingen stapel op. Ik vraag me af of zo iemand zich tegenwoordig nog zou kunnen handhaven. Net dat seksschandaal in Putten hoor.'

Margreet werd er helemaal warm van. Dat gezeur, maar de herinnering liet haar inderdaad niet koud. Ja, die vioolleraar. Dat was het wel. Het was haar eerste echte liefde geweest en inderdaad wel zeer hevig ook. Maar tot haar opluchting ging het gesprek nu over Putten en daarna over het weer. Gelukkig maar.

'Morgen ga ik met zoon Wim en zijn vrouw naar Amsterdam, Piet Bakker,' zei ze nog.

'Maar dat is toch heel eigentijds?' vroeg Edith in haar keurig afgemeten stem.

'Ja, maar ik heb net mijn eigen commentaar op die jeugdconcerten van vroeger opnieuw zitten lezen. Toen ik die stukjes schreef, vond ik kennelijk dat ik vroeger juist danig gefrustreerd raakte door die strakke structuur van klassieke muziek, en dat ik liever maar gewoon luisterde. Ik geloof dat ik wel zin heb in iets moderns.'

'Elk vogeltje zingt zoals het gebekt is – ieder zijn keus, maar erg veel plezier zeg.'

'Ja, dank je. Dag.'

Margreet hing op. Zoals gewoonlijk na een gesprek met Edith voelde ze zich een beetje wrevelig. Ze zuchtte eens, en las toen verder in het zevende-symfoniestukje. Ze wilde het net in de ringband doen toen haar thuiszorghulp het tuinpad opkwam.

'Lieve hemel, is het alweer zo laat?'

Wederom was het een alleraardigste mevrouw, alleen een beetje ouder deze keer. Jannie heette ze. Voordat Margreet het wist, was ze haar al aan het vertellen over Edith en over de hevige liefde die ze indertijd voor haar vioolleraar had gevoeld. En ook biechtte ze op dat ze nog steeds wel eens leed onder dat soort heftige gevoelens. Die rottige hormonen ook. Jannie schudde haar hoofd.

'Misschien helpt dit u wat?'

Ze rommelde in haar tas, die ze op een van de stoelen in de zitkamer had neergezet. Eruit kwam een oud schrift met een hard kaft. Jannie begon er giechelend uit voor te lezen.

'Kent u die van de vrouw die de melkboer op bezoek had? In de voorkamer op het logeerbed. Lagen ze lekker te vrijen, maar toen hoorden ze de achterdeur en de vrouw zei: "O jé, dat is mijn man. Gauw. Wegwezen". De melkboer klom uit het raam en kwam toevallig net in een groepje joggers terecht. Het was aan het motregen. Zegt een van de joggers: "Goh, daar had ik nou nooit aan gedacht. Om daar een regenjas om te doen."'

Margreet giechelde ook een beetje, 'ja maar toch...?'

Maar Jannie zei: 'Niet zeuren. Wat is er eigenlijk met uw zuurkoolverhaal gebeurd?' Margreet wist even niet waar ze het over had.

'Weet u nog, dat verhaal over die vulkaan in Indonesië, dat u ging gebruiken voor uw vriendin d'r diner?'

'O ja, dat. Lieve hemel, dat was ik helemaal vergeten. Ik heb het inderdaad opgezocht en ik wou er nog het een en ander in veranderen, maar hoe weet u dat?'

'Omdat ik hier woensdagochtend ook was. Ik geloof zelfs dat ik uw eerste thuiszorghulp was en nu bent u dat alweer vergeten?'

'Nee hoor, dat was Ans, op dinsdagavond. Maar woensdag? Ik moet gewoon teveel naar mijn voeten hebben gekeken. Maar ik herinner me u nu wel weer hoor. Het is ook zo verwarrend met al die hulpen en iedereen is zo aardig. Ik zal u nu eens goed aankijken.' En toen, op lichtelijk bestraffende toon: 'Uw haar zit anders!'

'Ja, dat klopt. Vindt u het leuk?'

'Ja, erg leuk, zo opgestoken. Maar waar is dat verhaal nou? O hier, dank u.' Jannie had het stukje op de schrijftafel gevonden, het lag naast de ringband waar Margreet aan had zitten werken en onder een foldertje over driewielers. Margreet besloot het verhaal op haar boekentafeltje bij haar stoel te leggen. Dan kon ze het niet nog eens kwijtraken.

Jannie warmde ondertussen een deel van de lekkere ovenschotel op die Erica voor haar gemaakt had en waarvan ze het bestaan gisteren ook totaal vergeten was, en ook maakte ze weer een boodschappenlijstje. Margreet wees op het foldertje en vertelde dat ze dinsdag een driewieler zou krijgen. Dan kon ze weer zelf naar de winkels en naar de markt.

'Kijkt u maar uit, mevrouw,' was Jannies commentaar. Margreet werd er kriegel van. Eerst Edith en nu haar hulp. Iedereen bemoeide zich met haar.

De telefoon ging alweer. Dit keer was het Leonard, haar oudste zoon.

'Moeder, weet je nog dat we zondagmiddag een concert geven in Buren?'

'O ja, dat is waar ook. Dat kan ik me inderdaad nog vagelijk herinneren. Maar je moet het me niet kwalijk nemen. Mijn geheugen is niet wat het geweest is. Tegenwoordig kan ik niets langer dan een paar minuten onthouden. Zondag dus?'

'Ja, zondagmiddag. Kom je ook?'

'Nou, dat weet ik nog niet hoor. Denk je dat ik met de trein kan reizen? Ik weet niet of ik dat wel aandurf, en hoe moet ik bij het station komen?'

Leonard woonde aan de Linge, niet ver van Geldermalsen, en als Margreet bij hen op bezoek ging, nam ze altijd de trein uit Utrecht en dan kwam Marjan – Leo's vrouw – haar met de auto in Geldermalsen ophalen. Leo zelf had daar geen tijd voor. Hij had het te druk met colleges voorbereiden, tentamens corrigeren, artikelen schrijven en fluit studeren. Margreet vond dat eigenlijk niet erg netjes van hem, maar ze vond haar ritjes met Marjan eigenlijk wel zo gezellig. Marjan vertaalde ook, net als zij en dat was leuk en bovendien kon zij haar meer vertellen over de perikelen van hun zoon in de zesde van de HAVO en hun studerende dochter. Van Leo kreeg ze alleen maar te

horen dat zoonlief weer eens iets onmogelijks had gedaan in zijn kajak en dat hij van zijn dochter niet veel afwist. Tja, vaders – en mannen – zelfs al ging het om je eigen zoon.

'Je kunt toch een taxi nemen?' zei hij nu, 'naar het station?'

'Ja, en dan?'

'Moeder, je valt me tegen. Je kunt best je eigen kaartje kopen en in de trein stappen, hoor. Ik weet niet of Marjan je wel helemaal in de Bilt kan komen ophalen.'

'Nou-eeh,' zei Margreet heel langzaam en toen ineens: 'Weet je? Je hebt gelijk. Natuurlijk niet. Nee hoor, dat hoeft helemaal niet. Ik kom wel naar Geldermalsen toe. Dan kom ik met de trein van twintig over één.'

'Ja, hoor es. Zo bedoelde ik het nou ook weer niet. Ik plaagde je alleen maar. Natuurlijk kunnen we je wel even ophalen. Dat is nou de moeite niet.

'Ja dat is wel zo maar het hoeft echt niet. Je hebt groot gelijk. Ik kan het best en ik moet het gewoon weer aandurven. Ik kom met de trein. Tot zondag dus. Ik verheug me erop. Echt. En nu moet ik ophangen, want mijn hulp is hier.'

Leo protesteerde nog een beetje maar ze had al opgehangen. Tegen Jannie zei ze:

'Zondagmiddag met de trein naar Geldermalsen. Spannend hè?'

'Ik wist niet dat uw zoon musicus was?'

'Geen beroeps hoor, maar wel goed.'

Leonard speelde dwarsfluit in een niet onverdienstelijk amateur-barokorkestje, samen met een tv-personage die met haar man vlakbij hem op het dijkje langs de Linge woonde, de tandarts en de dokter uit het naburige dorp en nog een paar mensen. Ze zaten er zelfs over te denken om een cd te maken.

'Leuk hè,' zei Margreet trots.

'U gaat dus morgenavond én zondagmiddag uit? Toe maar, maar dan moet u wel even uw rooster doorbellen hoor.'

'O ja, dat is waar ook. Ik hoop dat mijn schoondochter me wel weer naar huis terug kan brengen.'

Jannie was klaar en ging weg en Margreet was maar weer op haar stoel in de zitkamer gaan zitten. Dit keer met haar pyjama aan en daar overheen een prachtige nieuwe kimono die ze van de kinderen

gekregen had. Wat waren die toch lief voor haar geweest. Haar gedachten gingen terug naar haar laatste jaren op het gymnasium.

Op een zaterdag was ze tussen de middag bij de Braakmannetjes gaan lunchen. Willeke Braakman was van jongsafaan op school altijd haar beste vriendinnetje geweest en hoewel ze nu niet meer bij elkaar in de klas zaten, lunchten ze nog wel regelmatig bij elkaar. Op die bewuste zaterdag hadden ze het over Willeke's vioolles gehad. In oktober was Willeke bij dezelfde leraar begonnen als een jongen uit haar klas en ze vond de lessen heerlijk. Margreet wilde er alles van afweten. Hoe vaak was de vioolles, en hoe duur was het? Willeke had eens per week een uur les, bij de leraar thuis. En wat speelde ze dan? 'O, van alles.' Op het ogenblik speelde ze een menuet van Beethoven en ze speelde ook in een strijkkwartet, wat ze nog erg moeilijk vond. Ze speelde altviool en viool.

'Over een paar weken is er een uitvoering in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen,' zei ze.

'Wanneer precies?'

'Zaterdagmiddag. Over twee weken.'

'Ik ga aan mijn moeder vragen of ik er heen mag. Hoe duur zijn de kaartjes?'

'Niet erg duur. Een dubbeltje of vijftien cent, en goedkoper voor kinderen, denk ik. Alle leerlingen van meneer 't Hart spelen er en ook een paar strijkkwartetten en het orkest. Ik hoop dat je mag.'

Margreet hoopte het ook. Ze deed haar uiterste best om op tijd thuis te zijn. Aan tafel die avond haalde ze diep adem en sneed het onderwerp aan,

'Willeke heeft over twee weken een muziekuitsvoering.'

'O, dat is leuk. Waar?'

'In Utrecht, in K&W. Ze speelt Beethoven en ik zou er heel graag heen willen.'

'Misschien willen moeder en ik er ook wel heen. Wanneer is het precies en hoe laat?'

Margreet viel bijna achterover van verbazing, maar vader meende het echt. Ze begonnen meteen plannen te maken. Wim moest ook maar mee, anders zou hij thuiskomen in een leeg huis. Wim, die nu al in de zesde zat, vond dat helemaal niet leuk. Hij was niet van plan geweest om die zaterdag na school in de stad blijven en als het dan

toch moest, deed hij liever wat anders. Hij wilde zeker niet naar zo'n domme muziekuivoering.

'Wim, je mag wel wat meer eerbied tonen voor de vriendinnen van Margreet en zeker als het om muziek gaat,' zei moeder streng. 'Ik zou willen dat jij ook eens wat belangstelling ging tonen voor muziek en dat soort zaken.'

Nu, achteraf, bedacht Margreet dat Wim haar wel erg vervelend moest hebben gevonden, al die keren dat hij werd meegeslept naar iets wat haar interesseerde en waar hij geen fluit om gaf. Maar op het moment zelf kon ze haar oren niet geloven. Ze zouden met zijn allen naar de uitvoering gaan.

Op de zaterdag van de uitvoering hadden Wim en zij geluncht bij kennissen, zij zoals gewoonlijk bij de familie van Ruysdael. Heerlijk vond ze dat toch altijd. Vooral omdat er altijd zoveel te regelen was voor de NJN. Er waren die dag trouwens ook nog leden van het afdelingsbestuur bij de lunch aanwezig, omdat er juist convocaties rondgestuurd moesten worden. Er ging een hoop werk zitten in de activiteiten van de NJN en Peter en zijn zusjes hadden het er, samen met hun mede-NJNers en vaak ook met Margreet, altijd erg druk mee.

Maar vandaag moest Margreet op tijd weer weg. Naar de uitvoering. Ze excuseerde zich en fietste gauw naar K&W. Wim kwam er ook net aan en vader en moeder stonden al op hen te wachten. Toen ze naar binnen gingen zagen ze allerlei kennissen en ook hun vrienden van vroeger, de familie Braakman. 'Leuk hè,' zei Margreet stralend tegen moeder en moeder knikte. Ze gingen zitten in de rode pluchen klapstoelen en luisterden oplettend naar de toespraken die aan de eerste helft voorafgingen. Daar was meneer 't Hart en toen begon de uitvoering zelf. Het was erg leuk om al die verschillende leerlingen te zien en horen spelen, en soms werd er echt heel mooi gemusiceerd. Willeke was pas na de pauze aan de beurt.

In de pauze liepen vader en moeder meteen op meneer 't Hart af. Kon Margreet ook even meekomen? Vader en moeder wilden namelijk informeren of meneer 't Hart misschien nog meer leerlingen aan kon nemen, en hoe ze aan een viool voor Margreet zouden kunnen komen.

Na de pauze zou eerst het strijkkwartet van Willeke aan de beurt komen en daarna kwam Willeke alleen, met het Menuet van

Beethoven. Maar Margreet zat, toen het strijkkwartet begon nog te beven van opwinding. Het was allemaal zo vlug gegaan. Het was allemaal geregeld. Meneer 't Hart had gezegd dat er een viool was die Margreet op zicht zou kunnen krijgen en dan kon ze in januari met vioolles beginnen. Ongelofelijk.

Margreet hoorde het strijkkwartet bijna niet eens, zo totaal van de kaart was ze. Maar toen was het Willeke's beurt, en Margreet zat haar in grote opwinding toe te stralen. Ze hoopte dat Willeke het aan haar kon zien dat zij ook binnenkort een menuet van Beethoven zou kunnen spelen!

Maandagochtend stond Margreet popelend op de tram te wachten en op Jet. Eindelijk kon ze eerst aan Jet, en later aan Hanneke en Loesje vertellen dat ze vioollessen zou krijgen.

'Joh, moet je daar dan niet hard voor studeren? Je hebt het toch al zo druk met school en dan doe je de NJN ook nog...'

Dat was ook zo, maar Margreet zou bij de ledenvergadering volgende week in het districtsbestuur terechtkomen. Ze had een jaar in het afdelingsbestuur gezeten, als secretaresse en penningmeester, en nu zou ze dezelfde functies krijgen in het districtsbestuur. Ze hoopte dat het districtsbestuur minder werk met zich mee zou brengen, want ze wilde ook graag veel tijd besteden aan haar herbarium, en nu kwam daar dus die vioolles nog bij.

Toen ze eenmaal met vioolles was begonnen, had ze echter eerst haar herbarium en later ook het NJN-bestuur schandalig verwaarloosd. Ze ging 's zondags nog wel met vrienden schaatsen of met de NJN mee op excursie, maar intussen dacht ze aan niets anders meer dan aan haar viool. Het was in het begin niet gemakkelijk om viool te leren spelen en Margreet moest echt hard studeren. De overgave waarmee zij zich op haar vioolstudie wierp, verbaasde echter niemand. Margreet nam nooit halve maatregelen, en nu dus ook niet. Als ze thuiskwam van een schaatstocht of excursie, kwam na het eten zo gauw mogelijk de viool tevoorschijn, vaak zelfs nog vóór haar huiswerk. Moeder was het daar niet altijd mee eens en ze hadden daar best vaak ruzie over, maar Margreet kon niet anders. Ze had bijna nergens anders meer belangstelling voor. Ze moest en zou zó goed spelen dat meneer 't Hart weer op zo'n manier naar haar zou luisteren dat de wereld te klein was om haar geluk te bevatten. Als haar laatste

noot geklonken had, kon hij soms minutenlang doodstil naar haar blijven zitten kijken.

'Dat was erg mooi', zei hij dan heel eenvoudig.

Ze had in die laatste twee gymnasiumjaren dus erg goed viool leren spelen, iets waar ze in haar latere leven lang enorm veel plezier van had gehad. En ze was nog voor haar eindexamen geslaagd ook. En met goede cijfers!

In de regel mocht Margreet 's zomers nooit mee naar de NJN-kampen. Die kampen waren gemengd en toezicht was er nauwelijks. Moeder vond dat de leiders – meestal oud-NJNers die te oud waren om nog lid te mogen zijn – zelf ook nog maar kinderen waren. En bovendien was dat kamperen, en natuurlijk slecht eten, volgens moeder helemaal niet gezond. Maar in de zomer na haar eindexamen mocht ze mee naar het zomerkamp op Terschelling, onder voorwaarde dat Wim ook mee zou gaan. Wim was intussen al tweedejaars student medicijnen, maar de goeierd had na enige overreding toegestemd. Uiteindelijk zou vader voor hem betalen, en ook wilde hij wel eens weten hoe het nu precies toeling in die NJN. Later zei hij wel eens dat hij zich dankzij zijn kleine zusje was gaan interesseren voor natuur en muziek. Zijn grote hobby was in die tijd fotografie en na dat NJN-kamp was hij zich toen gaan toeleggen op natuurfotografie. Hij had zijn hele leven lang de prachtigste bloemenfoto's gemaakt.

Dat NJN-kamp zou niet de enige keer zijn dat Wim mee moest om op zijn zusje te passen. Tijdens haar biologiëstudie moest Margreet ook een bepaalde hoeveelheid verplicht veldwerk doen. Ze had zich onder andere opgegeven voor een veldwerk cursus op het Zuiderzee-eilandje Schokland. Ook dit keer kreeg ze pas na vele discussies toestemming van haar ouders, en wederom onder voorwaarde dat Wim ook meeging.

Toen Margreet voor het eerst hoorde over het veldwerk op Schokland, had ze dat idee geweldig interessant gevonden. Het werk aan de afsluitdijk vorderde in die tijd gestaag, waardoor het zoutgehalte van de Zuiderzee aan het veranderen was. Hoewel het woord oecologie in die tijd nog niet bestond, werd er veel belang gehecht aan het onderzoek naar, en de inventarisatie van de flora en fauna op de Zuiderzee-eilanden in relatie tot het veranderende milieu. Omdat er om die reden toch biologen op Schokland aanwezig waren

om observaties te doen, lag het voor de hand om daar ook voor-kandidaatscursussen te organiseren. De studenten en stafleden kampeerden op de middelste woonterp in grote legertenten, tegen de rand van het Schokkerbos aan, terwijl de mensen van Rijkswaterstaat in de oude huizen woonden die nog rondom het kerkje stonden. Het kerkje zelf diende als hoofdkwartier.

Als het even kon struinde iedereen over het eiland, en op een van haar tochten naar de zuidpunt had Margreet daar bij de ruïne van een middeleeuws kerkje eens een aantal zeer zeldzame orchideetjes gevonden.

Wim en Margreet zagen elkaar tijdens die Schoklandkampjes zo min mogelijk. Wim voelde zich een buitenbeentje en Margreet had het zo druk met biologische zaken als determineren, waarnemingen tabuleren en gegevens uitwerken, dat hij er wat haar betreft net zo goed niet had kunnen zijn. Margreet had in die kampjes ook wel een aantal bewonderaars, vooral onder de jongerejaars. Een van die bewonderaars was later een zeer bekend dichter geworden. Hij had ooit een gedicht over haar geschreven en dat was vele jaren later in een echte dichtbundel verschenen. Maar in haar studententijd en ook op Schokland was ze veel te verlegen om zich op zo'n manier met jongens te bemoeien.

Voor dat zomerkamp van de NJN had ze een gitaar gekocht. Die gitaar maakte haar aan de ene kant erg populair – wat haar best goed beviel – en aan de andere kant kon ze zich nu gemakkelijker afzijdig houden als er bij het kampvuur gevreeën werd. Zij speelde en de anderen zongen, en als er spookverhalen werden verteld en het steeds stiller werd rond het kampvuur sloeg haar verbeelding wel eens met haar op hol, maar daar had verder niemand iets mee te maken.

Wel verlangde ze tijdens die zomerkampen hevig terug naar de vioollessen en naar echte muziek, en was ze toch wel weer erg blij als de zomer voorbij was.

Margreet herinnerde zich opeens dat ze nog een stukje moest hebben over een concert waar ze heen was geweest toen ze eerstejaars was. Ze zou het zometeen even opzoeken en in de ringband doen. Nu was ze volmaakt uitgeput van al dat gedenk aan vroeger. Ze zat weliswaar lekker op haar stoel, maar ze voelde zich ook een beetje schuldig. Ze kon toch niet zomaar de hele avond blijven zitten dromen?

Ze zette de zevende symfonie van Beethoven op en droomde toch maar weer verder. Wat deed ze ook alweer allemaal toen ze ging studeren? Ze was lid geworden van een studentengezelligheidsvereniging – de UVSV, ofwel de Utrechtse Vrouwelijke Studenten Vereniging. Maar voor de 'gezelligheid', gezellig in de theekamer kopjes thee drinken en over jongens zwijmelen, hoefde het voor haar niet. Daar had ze het als biologiestudente met al die practica trouwens ook veel te druk voor. Bovendien had ze nog steeds vioolles en speelde ze daarnaast in een strijkkwartet en in het orkest van meneer 't Hart. Ook was ze lid geworden van de roeivereniging. Maar een van de dingen uit haar UVSV-tijd waar ze wel erg veel plezier van had gehad was dat ze met Willeke en nog een paar anderen een strijkje had gevormd waarmee ze altijd op de feesten speelden. Later gebeurde het zelfs wel eens dat Wim van vader het atelier mocht gebruiken voor feesten van zijn dispuut – hij zat op Unitas – en dat hun strijkje dan voor de muziek moest zorgen. En dan mocht moeder heel even komen kijken. Wat was Margreet dan trots.

Wims studententijd was heel gezellig geweest, maar veel wist Margreet er eigenlijk niet van af. Vader en moeder trouwens ook niet. Ze herinnerde zich nog goed de drama's toen hij thuis kwam vertellen dat hij al een tijdje verloofd was. Nee, niet met Marie, zoals moeder had gehoopt, maar met Edith, een ouderejaars medicijnenstudente van onbekende afkomst.

Moeder zei, 'Vertel het maar niet aan vader. Die kan nog geen opwinding verdragen.'

Vader had kortgeleden een hartaanval gehad. Maar Wim ging natuurlijk toch meteen naar het atelier om het hem te vertellen. Vader zei: 'O wat leuk. Edith, ja, die heb ik wel eens ontmoet, geloof ik.' Dat viel dus wel mee.

Maar nu eerst dat verhaaltje. *Dat was in mijn eerste jaar*, herinnerde Margreet zich.

Het allegretto uit de zevende symfonie van Beethoven

Toen ik op de terugweg van een orkestrepetitie in de ramme-
lende tram met mijn viool tussen mijn knieën zat, gebeurde er
iets ongelofelijks. Een derdejaars, die ik eigenlijk alleen van
gezicht kende, kwam van achterin de wagen naar me toe en
vroeg zomaar ineens of ik de volgende avond meewilde naar

een concert in Zeist, in Figi. Hij had de kaarten van zijn tante gekregen. Ze speelden onder andere de zevende symfonie van Beethoven. Een storm sloeg door me heen.

'Ja! O ja, gráág.'

We spraken af dat we elkaar bij de ingang van Figi zouden treffen.

De allereerste afspraak van mijn hele leven met een jongen alléén. Nog nooit eerder had ik 'ja' gezegd als een jongen me meevroeg ergens heen, tenzij er ook anderen bij zouden zijn. Niet dat ik bang was voor jongens – ik ging veel met jongens om, vogelexcursies, roeitochten, muziekensembles, voor alles was ik te porren. Maar met één jongen uitgaan deed ik niet. Maar deze keer was het dan zover. Hoe was het mogelijk. De hele dag leefde ik in een soort trance.

Toen ik de volgende avond bij Figi aankwam stond hij er al. Ik voelde me onzeker, wist niet goed hoe ik me als meisje hoorde te gedragen als ik met een jongen uit was. Hij leek wat meer op zijn gemak en hielp me beleefd uit mijn jas; ik deed maar net of ik het allemaal heel gewoon vond.

In de deftige zaal met veel rood pluche, kristallen kroonluchters en witharige dames en heren, zaten we op twee plaatsen aan het begin van een rij, dichtbij een van de deuren. Het was daar een druk geloop en we zeiden niet veel tegen elkaar. Ik vertelde hem iets over het allegretto uit de Beethovensymfonie, dat was eigenlijk het enige.

Eerst kwam de Overture van Egmont, die ik deze avond extra mooi vond door de spanning die ik in me voelde, maar ik was blij toen het stuk uit was en de Zevende aan de beurt kwam.

Het eerste deel was eigenlijk ook heel mooi, maar eindelijk, eindelijk kwam het allegretto. Bij de eerste noten klemde ik mijn handen tot vuisten ineen en alles van de vorige keer toen ik het allegretto gehoord had, kwam weer bij me terug – het moeilijke ademen, de beklemming in mijn borst, de groeiende spanning in mijn buik. Ik voelde door de muziek heen dat mijn buurman ook gespannen raakte. Zijn been verstarde en raakte per ongeluk het mijne. Er ging een vreemde scheut door me heen en opeens raakte ik in paniek. Dit mocht toch niet!

Ik leefde volgens de normen van mijn moeder die vroeger op de volksuniversiteit alles over de opvoeding van meisjes had geleerd en die me van jongsafaan had ingeprent dat meisjes die met jongens uitgingen niet alleen hun goede naam te grabbel

gooiden, maar ook heel gemeen waren. Ze moedigden de jongens aan en dat was slecht.

Ik wachtte tot het pauze was en zei toen bedrukt: 'Ik voel me niet zo lekker. Ik wil naar huis'. Of hij het erg vond wist ik niet, want hij was heel beleefd en hielp me weer in mijn jas en wachtte samen met me op de tram. Ik ben nooit meer met hem uitgeweest.

Margreet verbaasde zich er voor de zoveelste maal over hoe een kleine gebeurtenis de hele loop van haar leven zo had kunnen veranderen. Welke verstrekkende gevolgen had ze gemist doordat ze die jongen toen had laten gaan? Zou haar leven anders zijn verlopen? Welke verschillen zouden er zijn geweest?

Maar nu had ze geen zin om zich in die vraag te gaan verdiepen. Ze was gewoonweg te moe. Ze ging naar de keuken, zette een kopje thee en zette vervolgens de tv aan. Ze moest echt naar bed, maar zelfs daar was ze te moe voor. Op de tv was niets bijzonders te zien en ze keek op haar boekentafeltje naast haar stoel.

O ja, dat zuurkoolverhaal. Dat moet ook nog!

Ze ging weer achter haar schrijftafel zitten en keek naar de tekstverwerker. *Ik kan toch verdorie wel even kijken of ik überhaupt nog kan typen!* Ze zette hem aan.

Het ging niet gemakkelijk. Ze kon maar één hand gebruiken en ze moest 'Caps Lock' indrukken voor de hoofdletters en accenten typen ging helemaal niet. Het zweet stond haar op het voorhoofd, maar toen ging de telefoon. Het was Erica om te vragen of alles wel goed was met haar, en om te zeggen dat ze morgenochtend het eerste uur vrij had en of ze dan even langs kon komen. Ze had het nu nog te druk.

'O, wat leuk. Ja graag', zei Margreet, en hing op. Ze keek vol verlangen naar de tekstverwerker. Ze zou er zo de hele avond mee door zijn gegaan, maar ze besloot dat het nu echt tijd was om naar bed te gaan. Ze legde het zuurkoolverhaal maar weer op het tafeltje bij haar stoel terug.

Studententijd

Erica arriveerde de volgende morgen nog vóór de thuiszorg en toen de hulp binnenkwam zat ze bij Margreet op bed.

'O, goedmorgen', zei ze, 'Ik ben de dochter van Margreet'.

Ze wist zich met haar houding niet goed raad. 'Ik kan mijn moeder best wel even helpen hoor.'

'Nee mevrouw, dat hoeft niet.'

'Jamaarre, dat vind ik te gek. Ik kan het net zo goed zelf even doen en het spijt me dat u hier alle andere dagen moet zijn. Ik zit meestal op mijn werk om deze tijd.'

'Natuurlijk mevrouw, maar dit is mijn werk. Het is dankzij het feit dat uw moeder niet meer voor zichzelf kan zorgen dat ik deze baan heb. Ik doe dit echt veel liever dan in een verzorgingshuis of een ziekenhuis werken, hoor. Weet u dat ik zelfs in het Dorp van Mies Bouwman heb gewerkt? Dat was ook wel leuk en erg interessant, maar dit werk bevalt me veel beter. Uw moeder leidt zo tenminste haar eigen leven, nietwaar Margreet?'

Erica huiverde even bij dat 'Margreet' en ze protesteerde nog zwakjes, maar toen ging ze maar naar beneden, naar de keuken. Bij haar in de straat was een heel mooie, maar erg dure bloemenwinkel en die had altijd heel vroeg op vrijdagmorgen uitverkoop. De bloemen waren dan nog steeds even prachtig, maar meer dan de helft afgeprijsd. Ze had een grote bos voor haar moeder meegenomen. De bloemen die Margreet had gekregen toen ze net uit het ziekenhuis thuiskwam, stonden er nogal zielig bij en Erica ging vol energie aan het werk. Haar moeder had altijd bloemen om zich heen. Meestal een paar bloemetjes uit de tuin in heel kleine vaasjes, maar dit waren wat omvangrijkere bossen. Erica was erg tevreden over haar werk en toen ze haar moeder

en haar hulp naar beneden hoorde komen zette ze net de laatste vaas op de tv.

'Lieve help,' riep Margreet uit, 'het lijkt hier wel een begrafenisonderneming.'

Maar ze voegde er vlug aan toe: 'Maar wat mooi! Dat had je niet moeten doen. Het is gewoon dat ik niet gewend ben aan zoveel bloemen. Kind, je moet je blauw betaald hebben.'

Erica was in haar wiek geschoten. Altijd dat geld. Ze had toch een goede baan verdorie! En bovendien waren dit alleen maar wat afdankertjes, hoewel ze vond dat ze er mooi bijstonden. De hulp kwam haar echter te hulp: 'O Margreet, wat een prachtige bloemen en wat feestelijk. Hartstikke leuk. Daar knapt het hele huis van op.'

'Ja, je hebt gelijk. Het overweldigde me gewoon een beetje.'

'Ja, ja,' zei Erica, 'Het is wel goed.'

Ze vroeg of haar moeder nog iets nodig had, dan kwam ze het vanavond wel brengen. Margreet gaf haar het lijstje dat ze de vorige dag met Jannie had gemaakt en zei, 'Maar ik ben vanavond niet thuis, want ik ga met Wim en Ineke naar Amsterdam.'

'O wat leuk, dat is waar ook. Piet Bakker hè. Maar dat hindert niet, ik zet het allemaal wel even voor je weg.'

'Ja, maar alleen die dingen waarvan je echt zeker weet waar ze heen moeten. Zet de rest maar op de keukentafel.' En toen Erica een beetje wrevelig reageerde, 'ik moet toch weten wat ik heb? Dat begrijp je toch wel? En ik vind de bloemen echt erg mooi. Heel erg bedankt.'

Ze keek een beetje ongelukkig naar Erica, maar die zei: 'Het is goed, moeder, echt waar. Ik weet precies waar alles hoort en als ik iets extra's koop zet ik het op de keukentafel. En wat je van mijn bloemen denkt doet er niet toe. Zelf vind ik ze erg mooi.'

'Nou, en ik ook.'

'Ik moet weer verder,' zei Erica kort nadat de thuiszorg vertrokken was. 'Veel plezier met je ringband en doe maar kalm aan. Doe de groeten aan Wim en Ineke.'

Margreet liet haar uit en ging toen een beetje ongelukkig terug naar haar ringband. Het kostte haar de grootste moeite om weer op gang te komen. Het verbaasde haar dat ze helemaal niets had geschreven over haar avonturen aan het eind van haar gymnasiumtijd, en vooral later in haar studententijd bij de van Ruysdaels thuis.

In het begin had ze het daar ronduit heerlijk gevonden.

Het was er zo anders dan thuis en zo gezellig, en bovendien had mevrouw van Ruysdael een uiterst merkwaardige manier van huishouden.. Ze had zelf ook gestudeerd en was zelfs gepromoveerd op een botanisch onderwerp. Ze had haar man tijdens hun studie ontmoet. Hun samenwerking was uitgegroeid tot een duurzame relatie, een verloving en later een huwelijk. Het verhaal ging dat mevrouw van Ruysdael haar wetenschappelijke loopbaan had opgegeven omdat het brein van een man volgens haar zeggen zo superieur was aan dat van een vrouw, dat ze haar eigen loopbaan met liefde had verzaakt om zich voortaan geheel te wijden aan die van haar man. Het bevorderen van de wetenschap bleef nog steeds haar voornaamste doel, en het huishouden werd juist om die reden haar belangrijkste bezigheid. Een goed geregeld huishouden speelde volgens haar een uiterst belangrijke rol bij het bereiken van dat doel.

In de tijd dat Margreet bij de familie over de vloer kwam wist ze van die redenering nog niets af en ze was diep onder de indruk van de manier waarop mevrouw van Ruysdael alles aanpakte. Alles moest zo goed mogelijk gedaan worden, maar niet omdat het zo hoorde – zoals bij haar thuis – maar omdat dat de wetenschap ten goede zou komen. Bovendien werden wetenschappelijke theorieën met een bijna heilig ontzag behandeld en omgangsvormen en etiketteregels vielen er totaal bij in het niets. Als mevrouw van Ruysdael met de was bezig was, was dat veel belangrijker dan wat de buitenwereld van haar dacht. Soms, als er studenten of collega's aanbelden, werd de deur geopend door de vrouw des huizes met haar opgestoken haar in slierten langs haar gezicht, en haar toch al uitheemse gewaden – ze hadden vele jaren in Indië gewoond – bijeengehouden met een elastiek om haar bovenbenen.

Toen ze nog niet getrouwd was keek Margreet haar ogen uit naar alles wat ze bij de van Ruysdaels meemaakte. Het hele huis was altijd één grote drukte en er was altijd wel iets te doen. Twee van Peters vier zusjes, Lucy en Martine, hadden al vriendjes die ook lid waren van de NJN. Vooral Lucy's vriendje Klaas had een grote invloed op Margreet. Hij studeerde ook biologie, maar was net afgestudeerd toen Margreet aankwam. Hij deed voor zijn promotieonderzoek veldwerk in de buurt van het vakantiehuisje van zijn ouders in Hulshorst, op de Veluwe, en organiseerde daar ook altijd veldwerk-weekends voor de jongerejaars. Margreet probeerde daar altijd zoveel mogelijk aan deel te nemen.

Al in het begin van zijn studie stond Klaas sterk onder de invloed van het werk van het oude vogeltrekstation in Rossitten, in de Kurische Nehrung aan de Oostzee. Dat werk – het met grote netten vangen van trekvogels, het ringen van de vogels, ze tekenen en vervolgens weer vrijlaten – was erg arbeidsintensief en het vogeltrekstation was altijd op zoek naar vrijwilligers. Klaas ging er zoveel mogelijk naar toe en probeerde altijd iedereen mee te krijgen.

Hoewel Margreet zelf vond dat ze nooit iets mocht, kreeg ze soms, als ze iets echt erg graag wilde, toch haar zin. Als beloning voor een goed kandidaatsexamen hadden haar ouders haar voor de volgende zomer toestemming gegeven om samen met de kinderen van Ruysdael en hun vrienden naar de Kurische Nehrung te gaan. De Kurische Nehrung bestond uit een 100 km lange rug van strand en duinen, met een ondiepe lagune en een groot gemengd bos erachter. Er bevonden zich verschillende nederzettingen met vissershaventjes, maar er was ook een groot gebied met stuifduinen. Er waren natuurlijk ook heel wat legenden in omloop over hele dorpen die onder die stuifduinen begraven zouden zijn. Een romantische plek dus. Rossitten lag meer naar het zuiden, dicht bij het bos, waar het minder woestijnachtig was, en het vogeltrekwerk vond voornamelijk plaats op een heel hoog duin. Elke dag van de week werd er zo lang het licht was door één ploeg geobserveerd en geteld vanaf dat duin, en door een andere ploeg gevangen, getekend en geringd. Het was hard werken, maar dat maakte het verblijf daar juist zo spannend en zo heerlijk. Margreet dacht nu, zoveel jaren later, vol verlangen terug aan die twee weken Kurische Nehrung. Ze vroeg zich af wat er na al die jaren van het vogeltrekstation geworden was. Ze vroeg zich ook af aan wie ze dat zou kunnen vragen. Ze kende helemaal niemand meer in de tegenwoordige biologiefaculteit. Ze vroeg zich af of er eigenlijk nog wel iemand was die iets met vogels deed. Wie kon ze daar nou eens over opbellen?

Peter van Ruysdael was er die zomer op de Kurische Nehrung natuurlijk ook bij en ze trokken veel met elkaar op. Hij had veel te vertellen over een studiereis die hij dat voorjaar samen met zijn vader naar Cuba had gemaakt en hij had het vaak over zijn vogelobservaties daar – vooral van roofvogels. Hij studeerde geologie bij zijn vader en nu dacht hij er over om op de geologische waarnemingen die hij op

Cuba gedaan had te gaan promoveren. Hij had in november zijn doctoraal gedaan en hij had het er al met zijn vader over gehad.

'Ga je er dan weer heen?'

'Nou, dat is nu natuurlijk een beetje moeilijk met die revolutie daar. En ik denk dat ik eigenlijk ook wel al genoeg gegevens heb.'

Peter kon dat. Als hij waarnemingen deed, zag hij alles en had hij zijn hele redenering al in zijn hoofd.

Margreet zag hem verder in die herfst na de Kurische Nehrung eigenlijk niet veel. Ze hadden het allebei veel te druk. Zij met haar doctoraalonderzoek aan plantenhormonen, waarvoor ze meestal bij botanie in de donkere kelder zat, en hij met zijn proefschrift waar hij die herfst mee begonnen was. Hij zat dus meestal op het geologisch instituut. In de kerstvakantie zat Margreet thuis in Zeist, maar na Kerstmis ging ze naar het NJN-congres.

De NJN hield elk jaar tussen Kerst en Oud en Nieuw een congres van een paar dagen, waarop alle belangrijke zaken – van zomerkamplocaties tot het gedrag van leden tijdens excursies – aan de orde kwamen. Het was altijd reuze gezellig. De NJNers overnachtten in scholen, op de vloer, en het congres zelf vond plaats in een plaatselijk zaaltje. Zo'n heel dorp werd dan overstroomd door hupsende en zingende NJNers, en hoewel het geheel er voor de buitenwereld misschien wat vreemd, primitief en nogal vies uitzag, was het voor de deelnemers zelf een heerlijk gebeuren en over het algemeen ook een goede oefening in het democratische proces. Margreet mocht er voor het eerst heen toen ze achttien was, en dat was ook de eerste keer geweest dat ze van een 'motie' had gehoord. Nu was ze echter aan de gang van zaken gewend, en had ze het druk met een demonstratietafel over hun werk op de Kurische Nehrung. Klaas was jaren geleden op het idee gekomen om een wedstrijd te organiseren. Op een plakkaat met honderden of duizenden stipjes moesten de deelnemers een schatting maken van het aantal pietjes in de lucht en het antwoord met hun naam opschrijven en in de bus doen. Dat was leuker werk dan besturen en Margreet had op die manier nog meer plezier in de gang van zaken dan in de jaren daarvoor.

Tot dusver was het trouwens een goede winter geweest – lekker koud en niet al te veel sneeuw. Wim en Margreet hadden in de kerstvakantie iedere dag met hun vrienden uit Zeist op de sloten geschaatst, en soms ook met hun ouders op de plassen, maar nu was het erg leuk om ook de anderen weer te zien. Margreet stond op een gegeven moment met een

groepje kampeergenoten uit Klaas' vakantiehuisje te praten over het promotieonderzoek dat hij daar aan het doen was, toen ze uit het raam keek en door een ander raam, in een ander deel van het gebouw, tussen allerlei andere enthousiastelingen opeens Peter zag staan. Ze had hem eigenlijk niet verwacht, want hij was in het afgelopen jaar toch ouwe sok (23 dus) geworden? Ze voelde echter een vreemde opwinding en werd om een of andere reden opeens erg verlegen. Maar ze besloot toch maar gewoon naar hem toe te gaan.

'Dag Peter,' zei ze zo stralend mogelijk.

'O, hallo Margreet!' zei hij, 'waar heb jij de hele herfst gezeten?'

'Gewoon, gewerkt, muziek gemaakt, onderzoek gedaan, geroeid, geschaatst en nu schrijf ik een scriptie,' zei ze zo achteloos als ze kon. 'Hoe gaat het met jou?'

Hij vertelde haar enthousiast over zijn proefschrift en zij vond het allemaal machtig interessant. Al pratend liepen ze naar de congresruimte, maar Margreet moest terug naar de vogeltrektafel. Die avond was er echter een bonte avond en ze spraken af dat ze bij elkaar zouden gaan zitten. 's Avonds vond Margreet dat eigenlijk best spannend, maar ze liet het niet merken. Na een tijdje legde hij echter heel stiekem zijn hand op haar arm. Ze reageerde er niet op, maar trok haar arm ook niet terug. En 's avonds in bed kon ze van de opwinding niet slapen. Waarom had hij dat gedaan?

De volgende dag maakten ze met zijn tweeën een wandeling in het bos achter het zaaltje waar het congres plaatsvond en tot haar grote ontzetting had hij haar toen gezoend. Wie had dat nou verwacht? Ze hadden inderdaad een hoop gemeen, maar Peter? Hij wist zoveel meer dan zij en hij was zo wijs. Dat kon toch niet!

Ze had die eerste kus ooit nog voor een verhaaltje gebruikt. Ze zocht even. Daar was het. Ze deed het in de ringband.

De eerste kus

Voor het eerst van haar leven zat ze nu zelf met een jongen op een bankje in het park, net als die vrijende paartjes die ze na school, op weg naar huis zo vaak hadden beslopen.

Ze was verliefd op Peter en Peter was verliefd op haar, en nu zaten ze samen op een bank. Hij hield haar hand vast en kneep er wat onhandig in en zij kneep een beetje terug. Ze durfde niet erg goed. In boeken en in films zou de jongen nu zijn arm om het

meisje heenslaan en zij zou het hoofd naar hem opheffen en dan zouden ze elkaar zwijmelend kussen. Dat moest wel iets zaligs zijn, zo'n kus.

En toen gebeurde het. Hij sloeg zijn arm om haar heen. Maar ze durfde haar gezicht niet op te heffen. Ze stopte het weg tegen zijn dikke winterjas. 'Mag ik je zoenen?' vroeg hij fluisterend. Ze knikte zo'n beetje van 'ja' tegen die jas.

Hij boog zijn hoofd en gaf haar een harde prikkelende zoen op haar wang. Zij zoende terug op zijn andere wang, die ook al akelig prikte. Was dat nou alles? Ze vond er niks aan en zwijmelen was er niet bij, bij hem ook niet. Vast niet. En toch waren ze zo verliefd. Ze begreep er helemaal niets van.

Dat ze verliefd waren geweest, had ze erbij verzonnen voor het verhaaltje. Voor hen was dat pas veel later gekomen, maar die kus werd wel het begin van een duurzame relatie. Vanaf dat moment 'gingen' ze met elkaar.

Na het NJN-congres waren Margreet en Peter weer gewoon ieder naar hun eigen huis teruggegaan, en na Oud en Nieuw hadden ze hun studie en al hun activiteiten weer hervat alsof er niets aan de hand was. De situatie was echter wel veranderd. Als Margreet nu bij familie van Ruysdael op bezoek kwam, was ze verlegen en voelde ze zich vreemd gespannen. Waar was Peter?

Maar Peter zat meestal op het instituut in de literatuur te neuzen of figuren te maken. Hij had gezegd dat hij blij was dat hij Margreet had, maar zijn proefschrift en zijn onderzoek kwamen op dat moment voor hem op de eerste plaats.

Voor Margreet was het daarom opeens veel minder gezellig bij de van Ruysdaels thuis. Als Peter er wel was, was het haast nog erger, want hij deed net of zij er niet was. Hij zat altijd druk met Klaas te bomen over een of ander natuurreserveaat, of in de studeerkamer met zijn vader iets over Cuba te bespreken. Margreet was er zich altijd intens van bewust waar hij was, maar ze hoopte vurig dat niemand dat zou merken. Ze probeerde zo gewoon mogelijk te doen, maar wat als ze daar niet in slaagde? Ze wist niet zeker of er wel plaats was voor verliefdheid in huize van Ruysdael.

Als ze gewoon thuis was, zat ze soms urenlang te dromen. Zelfs voor haar viool had ze bijna geen tijd meer. Als ze niet op botanie zat vond ze het bijna onmogelijk om haar gedachten bij haar scriptie te

houden of bij het artikel dat ze aan het lezen was. Alleen in de donkere onderzoeksruimte op botanie, waar ze experimenten deed om uit te vinden welke kant de wortelsliertjes van haverplantjes op groeiden in het donker, alleen daar kon ze Peter een beetje vergeten. Ze moest zich te hard concentreren op het werk in het donker.

Zo ging het wekenlang door, totdat Peters vader haar eind maart vroeg of ze die zomer als plantenvakvrouw mee wilde op een excursie voor jongerejaars biologie- en geologiestudenten in Spanje. Ze zei onmiddellijk 'já', maar moest het natuurlijk eerst nog wel met haar ouders regelen. Professor van Ruysdael zou haar ouders een officiële brief sturen. Het vooruitzicht van een reis naar Spanje deed haar haar misère een beetje vergeten. Niet alleen moest ze nu harder doorwerken aan haar doctoraalonderzoek, ze moest ook hard aan het werk om zoveel mogelijk te weten te komen over de flora van de Pyreneeën. En toen ze hoorde dat Peter ook mee zou gaan, ging ze helemaal fanatiek aan de gang.

Professor en mevrouw van Ruysdael gingen per auto naar Spanje; maar alle studenten gingen per trein, 's nachts slapend op de vloer tussen de banken, op de banken zelf of in het bagagerek. Het werd een ontzettend gezellige reis. Margreet speelde gitaar en iedereen zat voortdurend te zingen, en Peter zat met zijn neus in een boek. In de Pyreneeën kampeerden ze 'in het wild', langs beekjes waar ze eerst heen moesten trekken over stoffige karrensporen en ezelpaadjes, of door droge rivierbeddingen – hun uitrusting in rugzakken en het eten en de rest van hun spullen geladen op ezels die daar ter plaatse voor waren gehuurd. Toen ze er eenmaal waren en de kampeerplaats hadden ingericht gingen ze verder meestal op excursie in de bergen en dan waren er 's avonds na het eten besprekingen en colleges door Professor van Ruysdael zelf, of door de lectoren en assistenten. Ook Peter en Margreet moesten allebei een college geven.

Margreet vond dat doodeng, maar ze had voor haar college tijdens de excursies planten verzameld. Op die excursies klommen ze soms hoog boven de boomgrens uit, en andere keren trokken ze door de lange dalen, en de planten die ze had verzameld waren óf bloeiende plantjes uit de lieflijke weidjes aan weerskanten van de snelstromende beken in de valleien, óf vetplantjes en korstmossen uit het rotsgebied boven de boomgrens. Samen met Peter had ze geprobeerd om een verband te leggen tussen haar planten en de geologie, en daarover gaf

zij nu college – met veel planten om naar te kijken . Het ging erg goed en haar verhaal werd na afloop, in het halfdonker en onder het genot van rode wijn en olijven gevolgd door een zeer geanimeerde discussie. Als ze een vraag niet kon beantwoorden, zei ze dat eerlijk en beloofde dat ze zou proberen om vóór het einde van de reis te weten te komen waar de studenten het antwoord zouden kunnen vinden.

Margreet had die benadering in haar latere loopbaan als biologie-lerares ook veel gebruikt, want als er íets was waar ze een gruwelijke hekel aan had, dan was het wel aan leraren of hoogleraren die zomaar iets zeiden, om de studenten of leerlingen maar niet te laten merken dat ze eigenlijk het antwoord niet wisten. Ze had zich pas heel veel later gerealiseerd dat een goed geformuleerd probleem de essentie is van wetenschappelijk onderzoek, en dat zij dus in wezen altijd een goede onderzoekster was geweest. Als iemand dat in die tijd tegen haar gezegd zou hebben, zou ze het niet geloofd hebben, want de enige echt briljante wetenschapper op die excursie in de Pyreneeën was natuurlijk Peter. Zijn college was het beste van allemaal.

Professor en mevrouw van Ruysdael hadden in Spanje dus een auto bij zich. Het was een grote Citroën met een linnen kap. Op een dag gingen Peter en Margreet samen met die auto naar het dichtstbijzijnde dorp om boodschappen te doen. Zo langzamerhand hadden ze genoeg Spaans geleerd om er niet alleen alles mee te kunnen vinden wat ze nodig hadden, maar ook om ermee af te dingen en over het weer te praten. Als ze het met elkaar over de boodschappen hadden, gebruikten ze een mengelmoesje van Spaans en Nederlands, waar ze op den duur steeds meliger van werden. Al giechelend en buenas diassend haalden ze voor iedereen de poste-restante post op bij het postkantoor – er was een brief van moeder – en begaven zich onder het genot van de lokale vino tinto weer op weg naar huis. Op de terugweg stopte Peter op een mooi punt, met een prachtig uitzicht op de scherpe pieken van het Pyrenneënmassief en een diepe vallei met stoffige olijfbomen aan hun voeten. Margreet kwam helemaal tot rust van het adembenemende uitzicht en Peter zei ook niets meer. Toen ze een tijdje zo in de hete zon hadden gezeten, schraapte Peter zijn keel en begon op ontzettend onhandige wijze te praten. Hij vroeg haar ten huwelijk! Margreet zei natuurlijk 'ja'. Ze had het al lang voelen aankomen, maar nu was het dus zo ver. Nu waren ze echt verloofd.

Ze hadden geen idee hoe ze zich moesten gedragen. Ze zoenden een beetje onhandig in de hitte en toen werden ze weer melig. Peter was trots en Margreet lachte te hard, maar ze straalde. Eerst keken ze maar wat naar elkaar, maar toen zei Peter eindelijk: 'Als je mijn vrouw wordt, moet je wel leren autorijden.'

'Gossie, ja', zei Margreet. Daar was ze wel voor te porren. 'Leuk!'

Peter stapte uit en zij schoof vlug naar de chauffeursplaats toe. Ze pakte het stuur vast. Spannend. Peter legde haar uit hoe het moest met de koppeling en het schakelen en zo, en ging toen aan de andere kant naast haar zitten. Margreet trapte dapper op de koppeling, gaf gas, liet de koppeling opkomen en de motor sloeg af.

'Nee, niet zo', zei Peter, 'je moet het gaspedaal voorzichtig blijven indrukken terwijl je de koppeling loslaat.'

Margreet probeerde het nog eens, maar weer gebeurde hetzelfde. Na de volgende keer begon Peter zijn geduld te verliezen.

'Sufferd', zei hij, 'wat hebben ze je eigenlijk geleerd op dat gymnasium van jou?'

Het zweet brak Margreet nu aan alle kanten uit, maar ze probeerde het nog eens en ditmaal kreeg ze de auto echt aan het rijden. Gelukkig maar. Ze had het er maar druk mee. Haar handen waren glibberig van het zweet. Desondanks schakelde ze in de tweede en derde versnelling, maar toen moesten ze weer langzamer rijden want er kwam een bocht.

'Terugschakelen,' zei hij en ze deed het, maar met luid gekraak. 'Oppassen', zei Peter. Margreet voelde de spanning in zijn lichaam, terwijl ze hem uit haar ooghoeken met zijn voeten op de vloer zag trappen. Moest ze remmen? Ze was nu wel goed zenuwachtig geworden.

De weg steeg geleidelijk en toen kwam er een haarspeldbocht. Ze schakelde terug en ging door de bocht. Maar de auto stuurde zwaar en Peter moest haar helpen trekken, wat hij nogal ruw deed. Nu reed ze op de volgende haarspeld af, maar nog voor ze terugschakelde hoorden ze op dezelfde weg, één haarspeld hoger dan waar ze waren, het luide gerinkel van een melkkar met ezel. Margreet hoorde het, trapte hard op de rem, vergat de koppeling en de motor sloeg af. 'Dit kán ik niet.'

De tranen sprongen haar in de ogen. Toen trok ze zichzelf omhoog, stapte over de zijkant van de auto heen en zei: 'Rij jij maar verder'.

Peter was wel even geschrokken, maar hij schoof naar de chauffeursplaats en startte de auto. 'Stap in,' zei hij kort en dat deed ze, zwiingend, en toen reden ze langs de melkkar verder en over de pas

heen terug naar de kampeerplaats. Margreet zei: 'Het spijt me heel erg.' Ze zat helemaal in een hoekje gedrukt en voelde de tranen achter haar oogleden prikken. 'Maar als je echt met mij wilt trouwen, krijg je een vrouw die niet kan autorijden.' *Was hij nu boos omdat ze geen auto wilde leren rijden?* Ze reden zwijgend terug naar de kampeerplaats, maar toen ze het hobbelige karrenpad indraaiden dat naar de tenten toe leidde, zette Peter de auto stil en sloeg zijn armen om haar heen.

'Greetje, Greetje', zei hij. Een golf van warmte sloeg door haar heen. Hij zoende haar, zij zoende hem terug, en even was er niets anders dan hun gevoelens voor elkaar, hun handen op plaatsen die nieuw en opwindend waren, en de warmte van hun omhelzing. Na een tijdje, dat meer op een eeuwigheid leek, keek Margreet op en verstijfde opeens. 'Peter!' zei ze, 'kijk'. Vlak voor de auto, in het midden van het karrenpad, zat een hop met zijn prachtige kruin zegevierend in een waaier opgezet. De hop knikte een paar maal met zijn kopje naar de zijkant van het pad en vloog toen weg. Peter, die ook met ingehouden adem had toegekeken, gaf Margreet nog een vlugge zoen en startte toen de auto. Zijn stem was schor. 'We moeten opschieten'.

Die avond vertelde Peter vlak voor het eten aan zijn ouders dat hij en Margreet zich zouden gaan verloven, en zijn vader en moeder feliciteerden hem heel hartelijk en Margreet ook – maar dat kwam pas veel later. Bij het eten was ze er niet. Ze had zich meteen toen ze thuiskwamen in haar tent teruggetrokken. Met haar post. Een brief van moeder, met een paar regels van haar vader eronder gekrabbeld. Wat zou ze moeder en vader graag willen vertellen van het aanzoek, en de hop, en hoe trots ze was geweest op haar college. Het was gewoon te veel voor haar. Ze begon weer te huilen. Was moeder maar hier om te zien hoe goed alles ging en hoe bijzonder ze wel was. Opeens dacht ze terug aan het moment dat Peter trillend haar hand op de warme bobbel onder zijn buik had gelegd. *Peter! Oh!* Ze wilde weer bij hem zijn, maar zag ze er wel goed uit? Ze grabbelde vliegensvlug in haar bagage op zoek naar de mooie shawl die ze voor moeder had gekocht. Ze deed hem over haar schouders. *Nee, te veel.* Ze deed hem terug in het pakje en kamde haar haar en deed er een ander sjaaltje in. Ook nieuw, en Peter kende het nog niet. *Toe dan maar!*

Toen ze weer bij de anderen terugkwam, waren die net klaar met eten. Professor en mevrouw van Ruysdael gaven haar een beetje onhandig een hand, maar feliciteerden haar heel hartelijk en Margreet

bloosde diep, terwijl ze terugdacht aan het moment in de auto. Ze zei echter: 'Het leuke was dat we toen net een pronkende hop zagen.' Dat brak de spanning een beetje, en Margreet ging gauw eten. Mevrouw van Ruysdael bestudeerde haar van een afstand. *Was ze wel flink genoeg voor haar enige zoon?*

Peter en Margreet raakten maar heel langzaamaan aan hun nieuwe status gewend, en werden pas op den duur weer wat vrolijker. Peter had niets van haar nieuwe sjaaltje gezegd, en autorijden had ze verder ook nooit meer gedaan.

Op de terugweg uit Spanje verlangde Margreet zo hevig naar huis dat ze nauwelijks de moed kon opbrengen om haar gitaar uit te pakken, laat staan mee te doen met de pret. Zij en Peter zaten een beetje stijfjes bij elkaar en praatten wel met iedereen, maar bij elk station haalde Margreet de kaart tevoorschijn om te zien hoe ver ze al waren. Af en toe probeerde ze wat met de andere passagiers te converseren, maar ontdekte al gauw dat ze geen Frans meer kende. Alles wat ze produceerde was Spaans. In Parijs moesten ze overstappen en ze stapten pas 's avonds laat weer in de trein. Naar Brussel. Margreet kreeg een zitbank om op te liggen en viel dankbaar vrijwel onmiddellijk in slaap. Opeens schrok ze wakker van een luid kabaal. De douane. De arme man was drijfnat. 'Llueva, oh pardon, il eh eh eh, il pleut.'

Maar hij antwoordde in onvervalst Nederlands: 'Ja jongedame, het leven is een tranendal.' Margreet kon hem wel omhelzen.

Peter en Margreet verloofden zich een maand later met een diner bij Margreet thuis, en een feest in het atelier voor een paar van hun vrienden en Peter promoveerde in februari daarna. In dezelfde week werd hij aangenomen bij de Bataafse Petroleum Maatschappij, waarvoor hij uitgezonden zou worden naar Indië. Daar zou hij net als zijn vader aan een veelbelovende carrière beginnen. Hij moest in juni beginnen en de vraag was, wat zou Margreet doen?

Margreet was nog niet afgestudeerd en ze wilde natuurlijk wel haar studie afmaken. Dat vonden haar ouders en die van Peter gelukkig ook. Ze besloten dat ze vrij vlug zouden trouwen en dat Peter dan eerst alleen naar Indië zou gaan en dat Margreet hem als alles goed ging in het volgend voorjaar, na haar doctoraal, zou volgen. Peter en Margreet trouwden dus in mei 1936 en gingen een week naar Zuid Frankrijk op huwelijksreis. Begin juni vertrok Peter naar Indië.

Margreet bleef zelf gewoon bij haar ouders in Zeist wonen. Ze was nog niet zwanger en ze studeerde dus gewoon door. Peter schreef haar bijna elke dag en zij hem. Hun brieven stonden vol met uitbundige beschrijvingen en vurige liefdesverklaringen. Voor Margreet ging ondertussen het werk beter dan ooit tevoren. 'Komt van de liefde,' verklaarde ze, maar mevrouw van Ruysdael vond dat ze maar beter niet kon spotten met haar situatie. Huisvrouw zijn in de tropen was geen kleinigheid. Eten voorbereiden en de omgang met het inheemse personeel was niet gemakkelijk, om van hygiënische voorzorgsmaatregelen maar niet te spreken. Je moest er altijd rekening mee houden dat de inheemse bevolking niet schoon was, en vaak ook niet te vertrouwen. Peters moeder hoopte dat Margreet tegen het leven in de tropen opgewassen zou zijn, en ze maakte haar dan ook voortdurend duidelijk dat ze er niet geheel van overtuigd was of Margreet wel goed genoeg was voor haar oudste zoon. Dat was tenminste het gevoel dat Margreet kreeg in die tijd.

Mevrouw van Ruysdael, ofwel 'moeder', zoals Margreet haar nu noemde, wist er alles van. Zij had bijna tien jaar in de BPM-kolonie op Borneo gewoond en had er snel na elkaar de vier oudste van haar vijf kinderen gekregen: een jongetje – Peter – en drie meisjes. Ze stuurde Margreet om die reden dus nog vóór ze afgestudeerd was naar de tropenschool in Den Haag.

Die tropenschool was voor Margreet aan de ene kant een ware openbaring, maar aan de andere kant een zeer grote teleurstelling. In plaats van iets te leren over het land zelf en over de aard van tropische ziekten en waar je voor moest oppassen, was het meer een vormingsschool voor jongedames. Ze leerden er hoe ze zich moesten gedragen tegenover hun personeel, maar ook tegenover de resident en het lokale gouvernement. Ze leerden er op Indische wijze koken en eten opdienen. Ze leerden er ook hoe belangrijk het was dat ze plezier hadden en tevreden waren, zodat ze, als hun mannen uitgeput terugkwamen uit het veld, opgewekt zouden zijn en het huishouden geen problemen opleverde.

Margreet werd er tamelijk kriegel van, maar ze zette zich heen over haar onvrede met het lesmateriaal en haar instinctieve afkeer van de andere jongedames en deed ijverig haar best om de omgangsvormen, regels, recepten en kookinstructies goed te leren, want leren, dat kon ze! Ze studeerde in mei 1937 'met genoeg' af, en was nu dus De

Titia Rutten-Kooistra, Wietske Rutten

weledelgeboren vrouwe, mevrouw doctoranda Margreet van Ruysdael-Dijkstra, degelijk voorbereid op het leven van huisvrouw en moeder in de tropen en popelend van ongeduld om zich bij haar echtgenoot te voegen. Haar hoogleraren waren wel enigszins teleurgesteld dat ze niet ging promoveren, maar ze legden zich neer bij het onbetwistbare feit dat ze getrouwd was en een andere toekomst voor zich had.

Na een roerend afscheid verliet Margreet haar ouderlijk huis voorgoed, en bracht Edith haar eindelijk naar het station in Utrecht. De eerste etappe van de lange reis naar Indië en de rest van haar leven was begonnen.

Indië, oorlog

Margreet dacht met genoeg terug aan de tijd voor haar vertrek naar Indië. Elke maand kreeg ze een lange brief van Peter, met een soort dagboek over zijn avonturen in de rimboe. Voor zijn werk – het maken van geologische kaarten in de omgeving van de olieterreinen in Djambi – was hij altijd op zoek naar ontsluitingen, die hij meestal vond in de dalen en insnijdingen van rivierarmen en -armpjes. Om die reden maakte hij de meest fantastische boot- en kanotochten en stuurde Margreet dan de prachtigste beschrijvingen van alles wat er langs de rivieroever te zien was. Wel klaagde hij vaak steen en been over dat verhipte oerwoud dat overal over zijn geologie heen groeide, maar Margreet popelde mede juist daarom van ongeduld om zich bij hem te voegen. Naast haar doctoraalwerk bereidde ze zich dan ook met groot enthousiasme voor op het onderzoek naar, en de inventarisatie van de tropische flora. Haar wetenschappelijke interesse ging toch echt uit naar de inventarisatie van het plantenrijk, waar ook ter wereld, en ze had er het volste vertrouwen in dat haar verblijf in Indië haar de mogelijkheid zou bieden daar een niet onbelangrijke bijdrage aan te kunnen leveren.

Voor Peter was de wereld van rotsen en bergen aan de andere kant juist helemaal niet statisch en classificeerbaar. Hij had meer belangstelling voor de processen die mogelijkwerwijs tot de huidige vorm van de aarde geleid zouden kunnen hebben. Zijn brieven stonden vaak bol van de theorieën over de vele vulkanen die zich in Indië bevonden en van beschrijvingen van de geërodeerde vulkanische overblijfselen rond Djambi, die hij in kaart moest brengen. Hij vroeg zich vaak af of vulkanen nu wel of niet de oorzaak zouden kunnen vormen voor de vorming van bergketens en hooggebergten.

Peters brieven hadden tot gevolg dat Margreet het bijna niet uit kon houden van verlangen naar de dag dat ze er gewoon met hem over zou kunnen praten. Er was nog zoveel te ontdekken. Hoewel ze ondertussen op botanie ook heel belangrijk werk deed, miste ze het stimulerende enthousiasme van Peter toch wel heel erg.

Maar ze had in dat jaar zonder Peter uiteindelijk toch nog heel veel gedaan. Het hoogtepunt was natuurlijk de uitslag van haar doortortaalexamen. Professor en mevrouw van Ruysdael waren erbij geweest en haar eigen ouders ook, en van Wim en Edith kreeg ze een mooie bos bloemen.

Ja, en toen het grote avontuur tegemoet, dacht Margreet, terwijl ze naar de keuken liep om een kopje koffie met melk op te warmen in de magnetron. Daarna ging ze naar de 'broodkast' in de eetkamer, smeerde een boterham met smeerkaas en liep met haar koffie en de boterham op een papieren servetje in een hengselmandje dat ze met één hand kon dragen – idee van haar middelste dochter Martine – naar de zitkamer en zeeg neer in haar stoel. Hè lekker.

Ze keek op haar horloge. Het was alweer twee uur. Ze las het Indonesische zuurkoolverhaal voor Ria's diner nog eens door. Het lag op het tafeltje naast haar stoel. *Ja, wat spannend toch, al die tochten die we toen gemaakt hebben. Maar er moet nog wel iets bij, in het begin...*

'Margreet, wakker worden!'

'O hemel, heb ik geslapen?'

'Als een roos. En je moet naar Amsterdam, of gaat dat niet door?'

'Ja natuurlijk. Hoe laat is het? Ik moet me nog verkleeden en ik moet ook nog eten.'

'Tijd zat. Het is vier uur en je zoon komt je pas om half zes ophalen. Wil je eerst een kopje thee?'

'O ja heerlijk, graag.'

Een uur later zat Margreet met een bordje opgewarmd eten – nog van de ovenschotel van Erica – en wat komkommerplakjes met dille erover bij de eettafel. Ze had haar donkerblauwe broek aan en een blauw jak. Haar hulp had ook aangedrongen op lippenstift maar die had ze bij nader inzien met enige moeite weer verwijderd. Ze had de radio aan en er was niets meer te doen voordat Wim en Ineke zouden arriveren. Ze had echt zin in vanavond. Het concert, of liever het stuk,

of de uitvoering, zag er wel interessant uit, hoewel Margreet bij iets moderns altijd behoorlijk achterdochtig was.

Improviseren en zomaar mogen kiezen welk stuk van de muziek je vanavond nou eens ging spelen, daar moest ze eigenlijk niets van hebben. Maar vanavond zou er ook bij gedanst worden en dat trok haar wel aan. Misschien zou dat haar helpen om het ritme en de melodie te ontdekken, wat ze met die minimalistische muziek van tegenwoordig maar knap moeilijk vond. O, daar waren ze. Ze stond gauw op, deed de lichten uit en probeerde in de gang haar jas aan te trekken. Dat lukte niet zo erg.

'Hallo moeder, doe maar kalm aan. We hebben zeeën van tijd. Ik help je wel even in je jas.'

'Ja, sorry hoor, maar ik ben verder klaar.'

Wim hielp haar in haar jas terwijl Ineke haar tas vasthield.

'Hoe moet dat nou van de winter, als ik mijn jas niet meer aan kan trekken?' Ze keek bezorgd naar Ineke.

Maar Ineke zei stralend: 'Daar vindt u vast wel iets op, dat weet ik zeker!'

Ineke was klein van stuk, maar ze kon toch zo lekker stralen. In het begin had Margreet het nogal moeilijk gevonden om aan haar te wennen. Toen Wim en zij net getrouwd waren, studeerde Ineke nog medicijnen en kregen ze al heel vlug achter elkaar twee kinderen, wat het allemaal best zwaar maakte voor haar. Toen Margreet een keer op een zondagochtend als verrassing bij het jonge paar was gaan ontbijten – het was een buitengewoon lange fietstocht geweest – had Wim voor alles moeten zorgen, terwijl Ineke in bed lag uit te slapen. Omdat ze zo moe was. Daar had Margreet toen helemaal niets van begrepen. Wim was toch degene die het werk deed? Hij was geofysicus en hij werkte net als zijn vader indertijd – en zijn grootvader – bij een internationale oliemaatschappij.

Toen Wim en Ineke later in Brunei op Borneo woonden, had Margreet een aantal keren bij ze gelogeed, maar ook daar had Ineke haar af en toe verstomd doen staan.

In Brunei maakten Margreet en Ineke altijd lange wandelingen, met de kleindochtertjes in de wagen of aan de hand. Margreet stopte, zoals gewoonlijk, bij iedere plant of struik, en als ze niet wist wat het was vroeg ze het aan Ineke. Want Ineke's ouders waren in Indonesië

opgegroeid en haar moeder botaniseerde ook. Maar Ineke wist weinig van planten af, hoewel ze toch een enthousiaste tuinierster was.

'Aan jou heb ik ook helemaal niets', zei Margreet dan en Ineke, die altijd zo haar best deed om het haar kritische schoonmoeder naar de zin te maken vond dat tamelijk irritant. Bij het volgende bezoek van Margreet was Ineke echter beter voorbereid. Nu nam zij zelf het initiatief:

'Ik geloof dat dit een soort rubberboom is. Weet u misschien hoe hij heet?'

En even later: 'Mooie bloemen hè, weet u misschien hoe ze heten?' En als Margreet het dan niet wist zei ze:

'Moeder, aan u heb ik ook helemaal niets.'

Ze hadden daar allebei hartelijk om gelachen, maar Margreet had het eigenlijk erg moeilijk gevonden om te accepteren dat Ineke het kennelijk niet zo erg vond als ze de naam van een plantje niet wist. Jammer, want zij zelf voelde die noodzaak altijd heel sterk, en ze had toch echt verwacht dat haar slimme schoondochter haar tenminste daar mee zou kunnen helpen.

Maar dat was allemaal jaren geleden, en nu kwam het haar juist erg goed uit dat Ineke er was. Ze had immers net vanmiddag zo hard aan Indië zitten denken. Ze vertelde haar uitvoerig over de ringband en hoe ze net aan de Indonesische tijd toe was.

'Ik heb eigenlijk bijna geen verhaaltjes uit die tijd. Alleen maar beschrijvingen, maar niets over hoe moeilijk ik het daar eigenlijk wel had. Toen jij in Brunei zat, was jij toen ook zo eenzaam?'

Margreet zat ondertussen goed en wel voor in de auto, maar praatte rustig door. 'Nee hè, jij had toen je kinderen al en je maakte muziek. Wist je dat ik in Indonesië vijf keer zwanger ben geweest? Allemaal miskramen.'

Margreet voelde zich volledig op haar gemak bij Ineke als het over zwangerschappen ging, want toen de kinderen van Wim en Ineke groter werden en ze weer terug waren in Nederland was Ineke consultatiebureau-arts geworden. Margreets verhalen waren trouwens niet nieuw voor haar of Wim, maar dat was nu even niet belangrijk. Margreet had zelf het gevoel dat ze iets helemaal nieuws aan het vertellen was.

'Daar in Djambi hadden we alleen maar een Chinese arts en daar kleepte je je niet voor uit. Dat kon domweg niet. Dus die arts heeft

me na die miskramen nooit kunnen curetteren. En dan kwam vader weer eens thuis en werd ik weer zwanger – en meestal ook doodziek trouwens – en dan kreeg ik een maand of wat later weer een miskraam. Dat was een ellendige tijd.'

Margreet dacht opeens ook weer terug aan de Kurische Nehrung en ze zei tegen Wim: 'Weet je, Wim, ik vraag me af of er tegenwoordig nog wel iemand is die iets aan vogels doet. Van vroeger is er in elk geval helemaal niemand meer over, en ik zou zo graag willen weten hoe het met dat vogeltrekstation in Rositten is afgelopen. Ik ken helemaal niemand meer die ik daarover kan bellen.'

'Nou, moeder, dat is een beetje kortzichtig van je hoor,' zei Wim verontwaardigd, 'je eigen kleindochter is nota bene bij de NJN. En haar vriendje ook, en die gaat promoveren op het gedrag van koolmezen.'

Die kleindochter was de oudste van de twee dochters van Wim en Ineke. De jongste musiceerde fantastisch, maar kon tot Margreets grote ontzetting geen noot muziek lezen. Wat een gemis! Maar tegen Wim zei ze:

'O, lieve hemel, ja dat is natuurlijk zo. Denk je dat ze een van beiden iets zouden kunnen uitvinden over de Kurische Nehrung? Ik bedacht me vanmorgen ineens dat je er nu waarschijnlijk zomaar naar toe kunt, nu het ijzeren gordijn er niet meer is. Toch interessant, want door Indonesië en daarna de oorlog, is die tijd daar voor mij helemaal magisch geworden. Misschien staat dat duin er ook nog gewoon.' En tegen Ineke:

'Dat zou je toch eigenlijk wel verwachten, hè.'

Ineke zei: 'Misschien is er zelfs wel iets over te vinden op dat internet waar iedereen het tegenwoordig over heeft. Ik geloof dat de kinderen daar tegenwoordig wel eens naar kijken.'

'Nee hoor, dat kan niet. Die mensen daar weten toch niet eens wat computers zijn!'

'Het zou me verbazen,' zei Wim. 'Iedereen die zichzelf respecteert heeft er tegenwoordig wel een.'

'Nee hoor, dat is lariekoek. Die ornithologen zitten niet, zoals Leo – en jij trouwens ook, begrijp ik, sinds je uit Brunei terugbent – achter een computer.'

'Moeder, iedereen heeft tegenwoordig een computer.'

'Dat kan wel zijn, maar ornithologen niet,' zei Margreet zeer gedecideerd. Het was niet dat ze niets van computers afwist. Haar oudste zoon, Leo, was uiteindelijk een van de eerste Nederlanders geweest die elektronische mail gebruikte, zelfs nog vóór er pc's waren, en het was jarenlang een van zijn standaardverhalen geweest dat hij als hij zin had in een kopje thee alleen maar een elektronisch berichtje hoefde te sturen naar zijn vrouw, die in haar studeerkamer naast die van hem zat. 'Als zij nu ook maar eens een terminal had', zei hij dan. Maar zijn vrouw, Marjan had later de eerste pc in hun huis gekocht, voor haar werk. Ze had natuurkunde gestudeerd maar vertaalde nu ook, net als Margreet

Margreet wilde er niet aan dat echte veldbiologen ook computers zouden hebben, laat staan iets op dat internet zouden doen. Maar ze zei:

'Weet je dat Erica tegenwoordig ook kan e-mailen? Ze correspondeert met Martine.'

'Hoe gaat het met Martine?'

'Goed. We hebben elkaar zondag nog uitvoerig gesproken en ik bel haar zondag weer.'

Martine was Margreets middelste dochter. Ze was twintig jaar geleden met haar man – ook een geoloog – naar Canada geëmigreerd, had twee kinderen en werkte daar nu zelf in de thuiszorg.

Het werd een heerlijke avond. Tot Margreets opluchting was er niet alleen maar slagwerk, maar waren er ook strijkers en een paar trompetten, hoewel je die nauwelijks kon zien, want ze zaten in het donker achter een enorm olievat, waar de ster van de avond met trommelstokken op rondsloeg en waar dansers omheen dansten. Margreet zat eerst nogal kritisch te luisteren, maar gebruikte toen de techniek die ze zich vroeger bij de jeugdconcerten had aangeleerd en waar ze net over had zitten lezen. Eerst sloot ze haar ogen en toen concentreerde ze zich alleen nog maar op de dansers. Net als vroeger omringde de muziek haar als een opwellende golf. Tegenwoordig gebruikte ze die techniek bij de haar meestal toch wel erg bekende stukken eigenlijk nooit meer, maar nu genoot ze heel erg van het spektakel als geheel. Op de terugweg kon ze echter nog niet besluiten of ze het mooi had gevonden.

Ze zei: 'Hebben jullie gezien welke recensenten er waren? Als je een recensie kunt vinden, houd ik me aanbevolen.'

Wim en Ineke wisten van Margreets connecties met het wereldje van de muziekrecensenten, en ze beloofden dat ze naar een recensie zouden uitkijken. Ze hadden het zelf erg mooi gevonden en waren vooral onder de indruk van dat vat. 'Fijn geluid kwam daar uit hè,' zei Ineke.

Toen ze bij Margreet thuis waren, gingen ze nog even mee naar binnen. Dat moest wel, want Ineke moest Margreet helpen bij het uitkleden. Wim zette intussen thee. Later zaten ze gezellig met zijn drieën thee te drinken. *Dat is toch een voordeel*, bedacht Margreet. *Als ik Ineke's hulp niet nodig had gehad waren ze meteen weer naar huis gegaan.*

Toen ze later in bed lag, bedacht ze zich dat ze niet moest vergeten om de volgende morgen vroeg Ria op te bellen over dat zuurkoolstukje. Ria zou dit weekend een paar dagen naar Frankrijk gaan, en ze wilde haar op tijd vertellen dat ze iets voor haar diner had en dat ze zeker zou proberen er bij te zijn.

De volgende morgen ging Margreet meteen op zoek naar haar enige andere Indonesiëstukje.

Het Sipinmeer

Het Sipinmeer is eigenlijk geen meer in de juiste betekenis van het woord; het is een oude arm van de Batanghari, een brede rivier in Sumatra. Het handelsstadje Djambi, waar zelfs handelschepen gelost en geladen kunnen worden, ligt ook aan de Batanghari. Die oude arm is het 'Sipinmeer'. Hij staat aan beide kanten nog in open verbinding met de rivier zelf. De verste verbinding is een nauw slootje, maar de andere toegangsweg ligt stroomopwaarts en niet ver van Djambi. Het is een aardig smal riviertje, de 'Sipin', dat in verschillende takken in het meer uitmondt. De Sipin en het Sipinmeer vormen een geliefd einddoel van roeitochtjes van de Djambische roeivereniging, waar mijn man en ik ook lid van waren. Die vereniging verheugde zich onder meer in het bezit van een oude dubbele wherry, die voor dat soort ondernemingen zeer geschikt was. De boot lag vóór het huis van de resident aan een kleine steiger onder aan het hellende gazon.

Het eerste deel van de tocht naar de Sipin was stroomopwaarts en dus altijd vrij zwaar. Vooral ook omdat we meestal 's mid-

dags vertrokken en het dan natuurlijk nog erg warm was. Bovendien gaf het scherpe zonlicht een hinderlijk geblikker op het water. Maar het leuke uitzicht vergoedde veel.

Eerst roeiden we dicht langs de vele Chinese sampans en kleine woonbootjes die zich in een dicht veld langs de oever van de Batanghari bevonden. In de namiddag ging het daar levendig toe. Vrouwen waren in de weer met wasgoed, kookpannen en de kleinste kinderen. De kindertjes die al konden lopen, stonden met grote bruine ogen van onder hun pikzwarte pony's naar ons te staren. De grotere kinderen juichten en sprongen in het water en plasten op zijn hondjes of met een forse crawl in de rondte.

Voorbij de sampans begon het militaire gebied. Eerst een paar huizen van officieren en onderofficieren, omringd door hoge tjemarabomen, geel bloeiende alamanda's, kuipen vol oleanders en kleurige borders om de gazons. Daarna de hooggelegen benteng zelf, het fort waarop de Nederlandse vlag wapperde en waar, binnen een hoog hek, de KNIL-soldaten met hun gezinnen woonden, in de zogeheten tsangi's. Die tsangi's bestonden uit lange, in kamertjes verdeelde loodsen met golfijzeren daken. Ik vroeg me vaak af of het in die tsangi's wel te harden was van de hitte. Ons eigen huisje, een houten sergeantswoninkje, één van twee onder een kap, stond aan de andere kant van de benteng, tegenover de wachtpost bij het toegangshek en was dus onzichtbaar vanaf de rivier.

Even later roeiden we dan eindelijk de Sipin op. Beide oevers waren begroeid met struikgewas en hoge bomen, hier en daar afgewisseld met groente-, maïs-, en smalle rijstveldjes, die door de Chinezen werden bebouwd. De oogst werd dagelijks naar de pasar gebracht, waar ook de huisbedienden van de KNIL-officieren en de andere Hollanders hun inkopen deden. Mijn Javaanse baboe vond het echter beneden haar stand om naar de Djambische pasar te gaan. Zij had, zodra we in Djambi waren aangekomen een armoedig geklede Chinese jongen opgescharreld, die dan voor een paar centen de boodschappen wel voor ons zou doen. Hij kwam elke dag langs om de bestellingen op te nemen en dan kwam hij een paar uur later terug met de voorraden. In het begin was de taal natuurlijk een probleem. Hij sprak en verstond geen Maleis en ik geen Chinees. Gelukkig hadden we na korte tijd een soort taal ontwikkeld waarin ik de bestellingen deed, die hij met Chinese lettertekens in een smoezelig boekje opschreef. Toen mijn man eens met mijnworm

thuis was, vroeg hij verbijsterd wat voor taal ik sprak. Ik antwoordde 'Ik zou het niet weten. Misschien wel Chinees!'

Op de Sipin bevonden zich behalve die groente-, maïs-, en rijstveldjes tot mijn verrukking ook prachtige aaneengesloten veldjes van de drijvende waterplant Eichhornia, die ik al had leren kennen in de tropische kas van de Utrechtse hortus. Eichhornia is een Braziliaanse plant, genoemd naar een Pruisische minister en ik had dat soort veldjes al eerder gezien – uit de trein – in Sumatra, waar de sloten er helemaal vol mee zaten. Later had ik me laten vertellen dat ze de sloten zo volgewoekerd hadden dat het openhouden van watergeulen een groot probleem was geworden. Maar ik vond ze juist erg mooi. Omdat ze lichtblauwe bloeitrossen hadden die aan hyacinten deden denken werden ze trouwens ook wel waterhyacint genoemd. Maar de bladeren waren veel mooier van vorm, hadden drijfblazen en, hoewel ze lichter van kleur waren, ze waren toch nog warm groen. Ze werden hier door de Chinezen als varkensvoer gekweekt.

Het was een hele klus om de boot door de nauwe doorgang te manoeuvreren, maar dan lag het meer verrassend wijd voor ons. Plotseling een zeer indrukwekkend ruim uitzicht. Het meer was langwerpig en omgeven door een gordel van groen. Op de rechteroever stonden wat huizen, onder andere van de kampong Sipin, die slechts per prauw te bereiken was. De dorpsbewoners waren vissers, die op het meer met werp- en kruisnetten visten. Een fraaie rij mangabomen sierde die kant van de oever. Echt een schitterend gezicht, vooral als ze bloeiden.

De linkeroever was niet bewoond. De wal was er laag en daar stapten we altijd uit. Dat was ook waar ik dan planten kon gaan verzamelen voor de herbaria in Utrecht en Buitenzorg. Er was een brede strook van opgedroogd slik, begroeid met kruidachtige planten; waarachter zich een gordel van struiken en lage bomen, zogenaamde bloekar, bevond. Dat was de vegetatie die altijd opschoot als het oorspronkelijke oerwoud was gekapt. Een struik die daarin vrijwel nergens op de wereld in tropische gebieden ontbrak was de lantana, in het Hollands wisselbloem. Hij heette zo omdat de bloemetjes heel wisselend van kleur konden zijn; hier meest oranjerood en geel en vaak beide kleuren aan één struik of zelfs binnen één bloemtrosje. Hoewel de Lantana hier een ondoordringbaar struikgewas vormde, liepen er wel voetpaadjes doorheen, die naar een vrij steile helling voerden. Als we die helling beklommen stonden we

ineens in een groot, open rubberbos. De bevolkingsrubber die daar werd gewonnen was zover ik weet het voornaamste uitvoerproduct van Djambi.

Langs de hele linkeroever werden deze buitenste rubberbossen, de meeste vrij steil, door de Chinezen als kerkhof gebruikt. Soms ontmoetten we dan ook begrafenisgangers op dit soort tochtjes op het meer. Ze kwamen dan aanpeddelen in kleine of grote prauwen. In de allergrootste wel veertig man – op de terugweg luidkeels kwebbelend – waarvan de meeste een dajong hanteerden, zodat er grote snelheden werden bereikt. Eigenlijk maakte het geheel best een feestelijke indruk, vooral als er ook muziek aan boord was. Het soort muziek was voor mij in het begin wel een teleurstelling. Geen bijzondere Chinese instrumenten of muziek, maar een grammofoon die een ... rumba speelde. De controleur van het binnenlands bestuur vertelde me later dat er bij een teraardebestelling zelf wel vaak een echt bandje te horen was. De muziek? *'Give me three minutes more'*!

De zon ging meestal net onder, als we stroomafwaarts over de Batanghari terugroeiden. Zilverreigers vlogen laag over het water naar hun slaapplaatsen, soms in V-formatie, soms ook in onregelmatige groepjes. Hoger in de lucht klonk het schrille geroep van bijeneters, die in kleine groepjes de kali schuin overstaken. Waar hun slaapplaatsen waren wist men toen nog niet. Ook de boerenwaluwen verdwenen allemaal in één richting, richting stad.

De zon was meestal net onder als we bij de steiger van de resident aanlegden en we langs de kali naar huis wandelden. Het was donker en bladstil. Op de sampans brandden kaarsen en vetpotjes en de vlammetjes flikkerden niet eens. Het gebabbel van Chinese stemmen, het neuzelen van een éénsnarige viool en het sjirpen van de cicaden – het waren vrijwel de enige geluiden die te horen waren. Als we thuiskwamen zaten tegenover ons huis, vóór de tangsi's, een paar Menadonese soldaten met hun prachtige stemmen tweestemmig bij banjo en gitaar hun liederen te zingen.

Ja, dat was toch wel erg leuk, zuchtte Margreet. Dat was allemaal nog in het begin, toen ze nog heel dapper overal aan meedeed – toen ze nog alles even prachtig vond. En ze het ook heerlijk vond als Peter thuiskwam en verhalen vertelde over zijn excursies in de rimboe.

Peter had gevraagd of Margreet af en toe met hem mee zou kunnen, maar hij kwam thuis met het teleurstellende nieuws dat dat helaas niet mogelijk was.

'Ja maar ik heb mijn doctoraal biologie en dan zou ik toch juist mooi planten kunnen verzamelen', zei Margreet.

'Dat heb ik ze verteld, liefje, en ik heb ze ook verteld dat het werk dat je zou verrichten uitstekend van kwaliteit zou zijn, maar het antwoord was: "Nee. Geen vrouwen in de rimboe. Daar beginnen we niet aan".'

En dus moest Margreet genoeg nemen met het zijn van gewoon alleen maar een BPM-vrouw en moest ze zich beperken tot de vegetatie in de directe omgeving van Djambi en tot de bezigheden waar de tropenschool haar op had voorbereid. Toen ze nog op die tropenschool zat, had ze zich daar niet zoveel zorgen over gemaakt, want ze wist uit de enthousiaste verhalen van mevrouw van Ruysdael zelf dat het anders zou zijn. Maar nu vroeg ze zich af – en deed ze ook haar uiterste best om er achter te komen – wat haar schoonmoeder zo geweldig had gevonden tijdens haar verblijf in de BPM-kolonie op Borneo. Ze leerde tennissen, roeide zo veel ze kon en las alles wat los en vast zat, en als Peter thuis kwam was ze gelukkig.

Margreet zuchtte en deed het Sipinstukje in de ringband. Een tijdlang zat ze er over te piekeren hoe ze in het stukje voor Ria zou kunnen aangeven wat haar in die tijd nou precies dwars had gezeten. Maar ten eerste wist ze dat eigenlijk nog steeds niet precies en ten tweede vond ze het nu eenmaal erg moeilijk om over gevoelszaken te schrijven. Ze legde het zuurkoolstukje voorlopig nog maar even opzij. Ja, ze moest Ria opbellen, maar toen dwaalden haar gedachten weer af naar haar vroegere buurman in Djambi – de KNIL-officier die achter de dunne muren in de andere helft van het houten sergeantswoninkje op zijn grammofoon alleen maar luide marsmuziek draaide. Vreselijk was dat geweest. Ze vergat Ria op te bellen.

Margreet moest ook terugdenken aan een nogal pijnlijk bezoek dat Peter en zij later hadden gebracht aan zijn bazen bij de BPM. Toen ze zich er uiteindelijk bij had neergelegd dat ze niets anders te doen zou hebben dan thuisblijven en zwanger worden, had ze zich op een dag gerealiseerd ze dat dat natuurlijk niet mogelijk was. Peter kwam maar eens in de maand vijf dagen uit de bush naar huis en dan was ze altijd net ongesteld.

Ze hadden het er steeds vaker over maar Peter voelde zich natuurlijk verschrikkelijk opgelaten. Margreet vatte echter moed en sneed het probleem aan in haar brieven naar huis. Peters ouders schreven terug dat er niets anders opzat, Peter moest ervoor zorgen dat zijn rooster veranderd zou worden. Peter maakte dus een afspraak voor hem en Margreet samen met de raad van bestuur. Toen ze op de dag zelf voor de heren directeurs geleid werden zonk de moed ze bijna in de schoenen, maar Margreet nam het woord en legde doodsbenauwd de situatie heel precies uit. Hoe zouden ze reageren? .

De heren directeurs voelden zich natuurlijk ook tamelijk opgelaten en zeiden dan ook helemaal niets, maar Peters werkschema werd onverwijld veranderd. Binnen een maand was ze zwanger.

Margreet vond het eerst heerlijk om eindelijk zwanger te zijn. Nu had ze tenminste een kans om voor een erfgenaam te zorgen voor de naam van Ruysdael. Maar helaas eindigde haar zwangerschap in een miskraam, en de volgende ook. Ook was ze tijdens die zwangerschappen niet zomaar een beetje misselijk, ze voelde zich meestal doodziek. Weg was haar enthousiasme voor de tropische flora. Weg waren haar welgemeende voornemens om zich als een goede BPM-vrouw te gedragen, weg was ook haar nieuwsgierigheid naar wat al het bijzondere was waar mevrouw van Ruysdael het altijd over had gehad. Weg was haar eigenwaarde. Ze slaagde er niet eens in om het meest elementaire deel van de haar toebedeelde taak ten uitvoer te brengen. Ze voelde zich door en door beschaamd en ellendig. Zelfs de marsmuziek van haar buurman kon haar in haar doffe ellende niets meer schelen.

Nou, dat was een goede reden voor mijn eenzaamheid, bedacht Margreet zich, maar die ellende kwam pas later. Niet in het eerste begin, toen we die trektocht naar de Smeroe hebben gemaakt. Toen was ik net voor de eerste keer zwanger.

Het zou nog twee jaar duren voordat ze eindelijk Holland-verlof kregen.

'Anderhalf jaar, voor de gezondheid van mevrouw van Ruysdael en om een kind te krijgen.' Margreet schaamde zich dood en Peter vond het ook maar knap vervelend. Hij had net het gevoel gekregen dat zijn wetenschappelijke werk tot iets meer ging leiden dan alleen maar het vinden van olie en nu deze toestanden. Jammer hoor.

In maart 1939 voeren ze terug naar Nederland. Peter gaf Margreet op die reis op haar 26ste verjaardag nog een zilveren brievenopener. *Wat een zegen dat ik dat ding nog gewoon voor de sier tussen de potloden en pennen in op mijn werktafel heb liggen, bedacht ze zich nu, zonder die brievenopener had ik deze week geen enkele brief open kunnen krijgen.*

Het heerlijke van die bootreis uit Indonesië was dat je, als je 's morgens vroeg in de kou bij zonsopgang op het dek de zee aftuurde naar dolfinen en zeevogels, je adem weer te kon zien. En het was ronduit adembenemend geweest om na die eindeloos lange reis, en na een dag lang met land in zicht gevaren te hebben, laat in de middag in IJmuiden de jongens aan de kant gewoon in het Hollands te horen schreeuwen en dan het Noordzeekanaal op te varen en op de kade gewoon mensen op de fiets te zien. Met winterjassen aan. En wat heerlijk was het om weer gewone Hollandse aanplakbiljetten en huizen te zien. En om in Amsterdam in de trein te stappen en tussen Amsterdam en Utrecht al dat bekende landschap weer te zien. De vlakke, lege weilanden en de vertrouwde vergezichten helemaal aan de horizon. Het was nog te vroeg in het jaar voor koeien in de weilanden, maar er stonden wel paarden, en de bomen waren nog kaal en o zo ijl. Prachtig! Wel vond ze het even eng om Peters ouders weer onder ogen te komen, en zijn moeder deed inderdaad een beetje hoofdschuddend tegen haar – Peters zusje Lucy had uiteindelijk al een zoontje van bijna een jaar en had daar helemaal geen problemen mee gehad. Maar Peters ouders waren Peter en Margreet toch wel gezellig van de trein komen ophalen en zeiden er verder gelukkig niet veel van. Margreet was erg opgelucht en genoot met volle teugen van de gezamenlijke wandeling door de bekende straten van Utrecht terug naar huis – de bagage kwam later – en om 's avonds haar eigen vader en moeder weer terug te zien toen ze kwamen eten.

Peter en Margreet sliepen eerst bij Peters ouders thuis, in Peters vroegere kamertje. De volgende dag was er veel te doen: er moest gewassen worden en er moesten mensen worden bezocht. Maar de dag daarna gingen ze naar Zeist en dat was ook alweer zo heerlijk. Pas de volgende morgen realiseerde Margreet zich dat al die kleine, opwindende, echt- Hollandse dingetjes – zoals een fiets in de schuur, de piepkleine wc, en het holle geluid in de gang – alweer heel

Titia Rutten-Kooistra, Wietske Rutten

gewoon waren geworden. Het was net alsof ze nooit weg waren geweest.

Margreet ging meteen naar de dokter en ze moest een tijdje naar het ziekenhuis, maar een paar maanden later, in augustus, werd ze opnieuw zwanger en deze keer bleef de baby gelukkig zitten. Als alles goed ging zou de geboorte half mei 1940 plaatsvinden.

Half mei 1940...

Toen de Duitsers begin mei 1940 Nederland binnenvielen, moesten er dus ondanks het daadwerkelijk uitbreken van de oorlog en tegen de achtergrond van de straatgevechten in Utrecht, maatregelen worden getroffen voor Margreets bevalling.

Gelukkig wisten Peters ouders van aanpakken en werd er in de grachtenkelders van het Geologisch Instituut in Utrecht een kraamkamer voor de aanstaande moeder ingericht. Peters moeder zou zonedig ook kunnen assisteren bij de bevalling zelf, maar gelukkig was dat niet nodig. Twee weken na de bezetting werd Erica onder de begeleiding van een arts en een kraamverpleegster gewoon in het huis van de familie van Ruysdael geboren, een gezonde baby van zeven pond.

Margreet kwam moeizaam uit haar stoel overeind. De gedachte aan die bevalling had haar weer teruggebracht naar de tegenwoordige tijd. Kinderen. Ze zette een nieuwe cd op, en alsof ze de duvel op z'n staart trapte, zag ze ineens twee kleine meisjes uit de straat het tuinpad opkomen en werd er gebeld.

Of ze een karweitje voor mevrouw mochten doen, voor geld.

'Graag natuurlijk', zei Margreet en ze keek op haar horloge. Het was nog steeds prachtig weer en ze bedacht zich dat er misschien wel iemand van haar eigen kinderen langs zou kunnen komen. Het was half tien, dus het kon nog net. Ze zei:

'Doen jullie de tegelstoep achter de eetkamer maar. Eerst wieden met een mes, dan vegen met een straatbezem, dan vegen met stoffer en blik, dan schrobben met sop en dan spuiten met de tuinspuit.'

Wat flink toch van die kinderen. Toch niet slecht om kinderen te hebben.

Als straks haar eigen kinderen kwamen, konden ze waarschijnlijk weer lekker buiten zitten, net zoals donderdag toen Bettie er was. En dat in november.

Lieve meisjes.

Ze gaf ze alles wat ze nodig hadden en ging weer terug naar haar stoel. Buiten was het haar toch nog een beetje te koud. Mooie muziek.

'En wat deden ze?' vertelde ze later toen Bettie belde. 'Ze begonnen prompt te vechten om de tuinspuit. Maar dat gaf me wel een gevoel van grote opluchting, hoor. Wat een zegen dat ik die tijd achter de rug heb. Het hebben van kinderen heeft veel leuke kanten, maar ze niet meer om je heen hebben is ook niet slecht.'

Bettie had geen kinderen en was ook niet getrouwd, maar Margreet had na die vijf miskramen in Indonesië nog vijf gezonde kinderen gekregen. Allemaal in Nederland, aangezien Peter vanwege de Duitse bezetting niet meer terugkon naar Indonesië. Mede door het toedoen van de man van zijn zusje Annetje, die als geoloog bij de Staatsmijnen in Zuid Limburg werkachtig was, vond hij daar ook een baan, en hun gezinnetje verhuisde in september 1940 naar Hoensbroek, tussen Heerlen en de Duitse grens.

Peter werkte daar voor het Duitse bestuur van de mijnen, en vooral in die eerste oorlogsjaren leidde dat soms tot hooglopende ruzies tussen hem en zijn zwager en de vele andere vrienden die ze in de oorlogstijd in Limburg om zich heen hadden verzameld. Peter was op de allereerste plaats een wetenschapsman. Eerst had hij het geologisch onderzoek bij Djambi, en aan het vulkanisme in Indonesië moeten onderbreken vanwege de problemen met Margreet en nu, nu hij de kans kreeg om het Limburgse Carboon in detail te gaan bestuderen, zou de Duitse bezetting daar toch geen stokje voor hoeven te steken? Maar zijn vrienden vonden dat hij het onderzoek voor de mijn moest saboteren.

Margreet was ondertussen, ondanks de vreselijke angst die alom heerste en het militaire geweld dat overal ten toon werd gespreid aan het begin van de oorlog eigenlijk juist erg tevreden. Ondanks de moeilijke omstandigheden kon ze de zorg voor de kleine Erica goed aan en ze vond het ronduit heerlijk om Peter elke avond bij het eten thuis te hebben, zelfs al had hij het nog steeds altijd erg druk. In de weekeinden maakten ze vaak fietstochtjes en ze speelde ook weer viool en was overgestapt op altviool, want in het amateurorkest waar ze nu in speelde, waren geen altisten. Dat orkest was ook heerlijk. Samen musiceren tegen de gedeelde misère van de Duitse bezetting, leidde tot een hechte saamhorigheid en ongelofelijk diepgevoelde

vriendschappen. *Ja*, dacht Margreet nu, *als het niet zo'n ellendige tijd was geweest zou ik bijna kunnen zeggen dat die eerste oorlogjaren de beste van mijn leven zijn geweest*. Ze werd ook weer zwanger en later, in 1944, nog eens.

Bij de geboorte van haar tweede kind, een zoon deze keer, was de familie van Ruysdael pas echt uitgelaten. Ze hadden hem Leonard Jelle genoemd, naar Peters vader en Margreets grootvader. Na kleine Leo hadden ze de smaak te pakken. Margreet probeerde zo gauw mogelijk weer zwanger te worden, maar tot hun verbazing duurde dat nog anderhalf jaar. Toen er zich eindelijk weer een kind aankondigde, was het een maand voordat de geallieerden landden in Normandië, en werd het leven opeens weer erg spannend en onzeker. Het verzet draaide op volle toeren, terwijl de Duitsers steeds zenuwachtiger werden. Hun vrienden, en ook Peter zelf, verkeerden voortdurend in levensgevaar. Toen de geallieerden dichterbij kwamen, vonden er ook steeds meer luchtgevechten en bombardementen plaats, en ook ontploffingen, want de Duitsers bliezen om strategische redenen alles op wat van enig belang kon zijn voor de geallieerden. En tegen die achtergrond van achterdocht en gevaar werd Margreet onvermijdelijk dikker en dikker. Er zou écht een kind komen. Daar konden ze niets meer aan veranderen, maar zou het kind in een vrij of in een bezet Nederland geboren worden? Soms zag het er naar uit dat heel Nederland nog vóór de winter van '44 bevrijd zou zijn, maar soms zag het er meer naar uit dat ze voor die tijd met z'n allen de lucht in zouden vliegen.

Hoewel Hoensbroek inderdaad in oktober 1944 werd bevrijd – waarover later meer – lag het tot in maart 1945 in het midden van de gevechtszone. Margreet was ooit eens voor een van haar schrijfcursussen met een verhaal over die tijd begonnen, maar ze had het niet ingeleverd, hoewel ze het wel had afgemaakt. Ze vond dat er te veel in stond voor één verhaaltje. Na een tijdje zoeken in de ringbanden in de kast en in nog een paar mappen die ook in de kast lagen vond ze het laatste handgeschreven klad terug. Ze stopte dat dus ook maar in de ringband:

Erica's eerste schoolervaring

Erica wilde naar school, net als de andere grote kinderen waar ze altijd mee speelde. Zij was toch ook groot? Maar – drieëneen half – en nu al naar school? Vriendinnen en de bevriende huisdokter rieden het aan: 'Het is goed voor kinderen om vroeg te leren in een groep te functioneren.'

Het kloosterschooltje van zuster Thérèse, in Amstenrade, was qua ligging het meest aantrekkelijk. Onder het klooster bevond zich een heel goede, door de mijn gestutte schuilkelder met verschillende uitgangen, en de kinderen van de naaste burens gingen ook in Amstenrade naar school.

En zo wandelden we dan op een mooie herfstmorgen met z'n tweetjes, en met Leo in het wandelwagentje, naar Amstenrade om aan zuster Thérèse te vragen of Erica op haar schooltje mocht komen, ook al was ze niet katholiek. Erica huppelde de hele weg van opwinding.

Zuster Thérèse kon ons om kwart voor twaalf, nadat de kinderen naar huis waren gegaan, heel even onvangen. Ja, Erica mocht komen.

'Maar het kindje is toch wel gedoopt?'

'Nee, ze is niet gedoopt. Mijn man en ik zijn niet bij een kerk aangesloten.'

Zuster Thérèse was ontzet. Wat een onverantwoordelijke ouders. Wat zou meneer pastoor wel zeggen? Een ongedoopt kind en dan nog wel als een jongetje gekleed. Maar het schoolgeld was erg welkom en het kindje leek rustig en gemakkelijk.

'Als ze hier komt, mevrouw, moet ze wel een rokje dragen.'

'Waarom, zuster, die lange broek is veel warmer.'

'Dat is zo, maar anders kunnen de jongetjes niet zien dat ze een meisje is.'

Ja, dat zou natuurlijk een ramp zijn.

'En zou u haar toch niet gauw even laten dopen? Het is zo'n gevaarlijke tijd met al die granaten en luchtgevechten, en als er iets gebeurt zou dat arme kindje niet in de hemel komen.'

'Waarom niet?' wilde ik zeggen, maar ik hield mijn verontwaardiging in en zei kalm: 'Nee zuster, we laten haar niet dopen want we kunnen ons niet voorstellen dat God zo haatdragend zou handelen.'

Zuster Thérèse schudde afkeurend haar hoofd. Maar een rokje, dat moest echt.

En zo trok Erica dan elke morgen onder de hoede van een paar moederlijke oudere buurmeisjes naar school, en ons dienstmeisje of ik zelf haalden haar om kwart voor twaalf weer af.

Ze leerde heel veel. Ze leerde weesgegroetjes bidden en kruisjes slaan, ze kwam trots thuis met tekeningen en plakwerkjes. Vouwblaadjes en plakplaatjes waren nergens meer te koop, maar het kloosterschooltje had er blijkbaar een hele voorraad van, of wist er op een andere wijze aan te komen; heerlijk voor de kinderen. Achter op de fiets galmde ze nieuwe liedjes en een eigen versie van het Onze Vader op gregoriaanse toonzetting, met een prachtig langgerekt aaaaamen als slot.

Soms ook kwam ze met opgewonden, niet altijd goed te volgen verhalen thuis. Ze waren naar de kerk geweest en daar was het erg mooi, ze hadden brandende kaarsen gehad en het rook er zo vreemd en er was een meneer in prachtige kleren – dat was meneer pastoor – en ook jongens met prachtige schorten voor. En zij was helemaal alleen bij meneer pastoor geweest. En ze hadden gebeden en gezongen.

Als er een lang luchtalarm was, deden ze in de schuilkelder met de andere zuster kringspelletjes. Zó leuk. En als er iemand jarig was, werd er getrakteerd op stukjes koek.

Helaas kwam er tussen Sinterklaas en Kerstmis een abrupt einde aan Erica's katholieke-schoolcarrière.

Het was een mooie winterdag, windstil, zon, blauwe lucht. Ik ging vroeg op weg, met kleine Leo in het karretje, om Erica te halen. Op de Amstenrader Allée laveerden we over het stukgeschoten en stukgereden asfalt om de granaat- en bomtrechters heen, tot vreugde van Leo die op zijn knietjes zat, met zijn handjes geklemd om de achterleuning. We waren ongeveer halverwege toen er opeens een groot aantal vliegtuigen aan kwam ronken. Als er maar geen luchtalarm kwam voordat we bij het schooltje waren! Ik zette de pas erin, voor zover dat mogelijk was, tot plotseling een gierende duikvlucht vlak boven ons het begin van een luchtgevecht aankondigde. Tegelijk begonnen de alarmsirenes te loeien. De serene helderheid en de stilte van de blauwe lucht werden nu aan flarden gescheurd door het geratel van de mitrailleurs en het gegier van de duikvluchten. Vlak boven ons waren gezonde jongens bezig elkaar dood te schieten. Gruwelijk. Absurd. Half huilend van woede, machteloosheid en angst rende ik, gaten of niet, met Leo naar een huis aan de overkant. Maar toen ineens zag ik in de verte een heel klein figuurtje, onze Erica, die

moederziel alleen en krijsend van angst, op haar klompjes aan kwam klepperen. Nu totaal radeloos rende ik met het karretje recht op haar af, midden tussen de mitrailleurkogels die om mij heen met korte tikken in het kapotte asfalt sloegen.

'Mammie, mammie!!!'

'Ik kom, ik kom!!!'

Leo hopste zoals hij nog nooit had gehopt en hij juichte van plezier. Hij riep met zijn hoge stemmetje: 'Poem, poem, poem!'

We waren er. Ik greep Erica met mijn ene hand, pakte Leo onder mijn andere arm en holde naar een openstaande deur in de zijmuur van de boerderij waar we voor stonden. Gelukkig, de trap van een kelder. Tuimelend belandden we tussen de mensen, die daar nauwelijks van opkeken. Ze boden ons een zitplaats aan op een blok stro en zetten hun gebed voort.

Toen we na het 'alles veilig' naar huis liepen, vertelde Erica dat de zuster tegen de kinderen had gezegd dat ze snel naar huis moesten lopen. Maar het was zo vreemd, want er waren geen moeders. Ze moest weer huilen toen ze eraan dacht, maar ze wist best de weg naar huis en toen begon het luchtalarm en het geschiet en, en ... Maar toen zag ze ons gelukkig.

Later ben ik zuster Thérèse om opheldering gaan vragen. Wat was er aan de hand geweest?

'Och, er werd opeens zo druk gevlogen dat er wel eens luchtalarm kon komen en ik heb de kindertjes dus maar wat eerder naar huis laten gaan. Ik vond dat ze maar beter bij hun mammies konden zijn.' Ik was natuurlijk diep verontwaardigd. Een Zuid-Limburgse buurvrouw zei toen nota bene ook nog dat zuster Thérèse uit liefde had gehandeld, omdat ze wist dat God de kindertjes zou beschermen. Maar mijn dienstmeisje zag het gelukkig anders. 'Och welnee, zover heeft ze vast niet gedacht. Ik begrijp het best, in het klooster eten ze om twaalf uur warm, ziet u.'

De bevrijding

Ja, die bevrijding. Toen Margreet eindelijk na veel telefoontjes met haar nieuwe tekstverwerker overweg kon had ze daar meteen een compleet verslag over geschreven en het met zorg geredigeerd. Knippen, plakken, stukjes even apart bewaren en na het lezen van Lou de Jong er nog meer bijschrijven en er toch een mooi geheel van maken, heerlijk was het geweest. Het stuk zat in zijn eigen speciale ringband.

September 1944, de bevrijding van Zuid Limburg

Over de tweede wereldoorlog is al zoveel geschreven dat er niets meer bij hoeft, maar dit is het verslag van onze eigen belevenissen in de twee septemberweken van 1944 die aan de bevrijding van het zuiden van Limburg voorafgingen, en van de gebeurtenissen tijdens de bevrijding zelf.

Mijn man en ik woonden vanaf januari 1941 aan de Akerstraat, tussen de staatsmijn Emma en Amstenrade. Op zaterdag, 2 september 1944, vierden we vier verjaardagen in onze kennissenkring. De stemming was uitbundig. De geallieerden schoten zo hard op dat ze binnen zeer korte tijd wel in Holland zouden zijn. Behalve heerlijk gegeten – iemand had échte nootmuskaat voor de bloemkoolsaus bijgedragen – werd er die avond gepraat, gepraat en nog eens gepraat over de geallieerde successen, de nervositeit van de Duitsers op de mijn, de laatste berichten van Radio Oranje en de vele geruchten zowel van elders als over gebeurtenissen in de naaste omgeving. Hier volgen twee nogal lugubere verhalen, waar we hard om moesten lachen.

'De NSB-burgemeester van Leiden, zo ging het gerucht, zou zelf een gefingeerde roofoverval op het distributiekantoor gepleegd hebben om te zien hoe zijn ambtenaren zouden reageren. Hij kwam er met een wapen in zijn hand en een bivakmuts op zijn hoofd binnen en riep 'hands-up' of zoiets, waarop een ambtenaar met een boksbeugel op hem afsprong. Hij riep: 'Ho, ho, ik ben de burgemeester!'

"Niks te burgemeesteren", was het antwoord, en de ambtenaar sloeg hem morsdood.

'In een café, een eindje verderop aan de Akerstraat, was onlangs tijdens luchtgevechten een verdwaalde kogel terechtgekomen. De caféhouder reikte juist een glas bier over aan een Duitse soldaat. Na de inslag bleven beide mannen op de grond liggen, de een voor, en de ander achter de toonbank. De Duitse soldaat was dood en de caféhouder bleek van de schrik te zijn flauwgevallen.'

Zouden we ook zo hard hebben gelachen als het andersom was geweest? In een oorlog veranderen de normen van haast iedereen op een afschuwelijke wijze.

Voor veel mensen met kleine kinderen was zo'n feest altijd vroeg afgelopen, want de oppas moest vóór spertijd naar huis gebracht worden. Ons meisje moest terug naar de mijnwerkerskolonie in Brunssum, en mijn man bracht haar achterop de fiets naar huis. Toen hij weer thuis kwam, zei hij dat hij dacht dat het een rustige nacht zou worden, want er werd nauwelijks gevlogen of geschoten. Bij de grens wat afweergeschut, dat was alles.

De volgende dag, zondag 3 september, hoorden we 's morgens heel vroeg een ongewoon soort verkeersdrukte. We bewoonden aan de Akerstraat een klein, appartementachtig huisje, met alles gelijkvloers. Het was vroeger het woonhuis geweest van de eigenaar van een motorzaak. De lege showroom lag aan de straatkant en werd tijdelijk bewoond door een uitgebombardeerde tandtechniker met vrouw en baby. Bij gebrek aan gordijnen waren de grote ramen witgekalkt. Tussen Akerstraat en showroom lag een open plek met een benzinepomp en parkeerplaats. Naast de showroom voerde een smalle gang van die parkeerplek naar onze voordeur. Daar zat gelukkig een klein raampje in, zodat we konden zien wat er op de Akerstraat gebeurde.

Onze eigen drie kamers en de keuken en badkamer lagen min of meer achter elkaar, en hadden ramen die uitzicht boden op een groot erf, dat door een brede lange poort met de Akerstraat in verbinding stond. Op het erf stond een enorme schuur, waarin een groenteboer zijn paard en wagen stalde en zijn voorraden bewaarde. In de zomer waren wij dus rijk voorzien van vliegen. Naast die schuur lag onze kleine bloementuin, een grote moestuin en het kippenhok. Achter de moestuin lag glooiend bouwland, doorsneden door de Patersweg.

Het verkeer, dat op deze zondagochtend zo ongewoon klonk, was weliswaar militair, maar vreemd rommelig. Geen nette kolonnes, maar een bonte afwisseling van veel verschillende voertuigen.

'Het lijkt wel of ze vluchten', zei mijn man. Alles reed inderdaad richting Duitsland.

Later op de dag werd zonneklaar dat het Duitse leger inderdaad op de vlucht was. Een fantastisch schouwspel. Het vroege ochtendverkeer groeide aan tot een onafgebroken dubbele stroom van zwaar gecamoufleerde tanks, kanonnen op platte wagens, vrachtauto's vol opeengepakte soldaten, Rode-Kruiswagens, motorfietsen, gewone fietsen, door paarden getrokken karren vol gestolen meubilair, enz. Alles ordeloos door elkaar.

Die hele zondag bracht bijna iedereen op straat door. Het was een verrukkelijk gezicht. In het begin waren we erg voorzichtig. Onze kinderen en allerlei buurkindertjes speelden in de grote zandhoop op het erf achter ons huis. Wij zelf stonden in het begin met onze rug tegen een huismuur gedrukt te kijken. Je wist maar nooit of die zwaar bewapende, diep vernederde kerels met hun verbeterde gezichten niet op die stralende toeschouwers zouden gaan schieten. De soldaten droegen vaak een gordel met handgranaten. Sommigen hadden er een in hun hand. De toeschouwers waren zielsblij, maar honend juichen deed niemand. Er gebeurde niets.

Het was een heerlijke zonnige dag en een eindje verderop zetten allerlei Limburgers tafels en stoelen voor hun huizen en gingen breeduit zitten kijken, terwijl moeder de vrouw en de dochters eten en drinken aansleepten. Onze kinderen waren intussen ook vóór het huis komen spelen, om de benzinepomp heen.

In de loop van de middag moest ik een heel moeilijke beslissing nemen. Voor mijn oudste dochttertje en mij is dat voorval, om verschillende redenen, een nare herinnering gebleven. Een

motorrijder reed naar de benzinepomp toe en stapte af om iets te repareren, of om water te halen. Onmiddellijk dromden er kinderen om hem heen. De man had een aardig gezicht. Hij keek naar de kinderen, haalde een handvol suikerklontjes uit zijn zak en deelde ze uit. Suikerklontjes! Bij de gedachte alleen al liep mij het water me in de mond. De kinderen hadden geen idee wat het voor dingen waren. Malou, een ouder buurmeisje, was net aan het uitleggen wat het was, toen ik mijn dochter weghaalde en haar met klontjes en al mee naar binnen nam. De man keek ons na. Hij begreep heel goed dat ik haar ging vertellen dat ze nooit iets van een Duitser mocht aannemen. Een afschuwelijk moment. 'En Malou dan? Die mocht wel klontjes. Zij heeft om nog meer gevraagd en gekregen ook.'

Ja, probeer maar eens uit te leggen aan een vierjarige dat die aardige man een vijand was en dat veel Limburgers minder anti-Duits waren dan de Hollanders. In de oorlog moet je vaak het verstand laten prevaleren boven het gevoel en dat kan heel moeilijk zijn.

De uittocht bleef dag en nacht doorgaan, terwijl onze mannen de volgende dag gewoon weer naar de mijn gingen, naar hun werk. Ik begon me af te vragen of Nederland nu nog steeds niet leeg was, wat Duitsers betraf.

Midden in de nacht van 5 op 6 september maakte mijn man mij echter wakker en zei:

'Luister eens, ze komen terug!'

Het verkeersgedreun was nu veel regelmatig geworden en het klonk of ze de andere kant uit gingen. We vlogen naar de voordeur. Door het raampje zagen wij de donkere contouren van legerwagens, die keurig in het gelid naar Amsternade reden. Later hoorden we dat gedurende de vorige dagen alles aan de grens was tegengehouden en na hergroepering was teruggestuurd.

De illegaliteit bij ons was intussen uiterst actief. Uiteraard lekte er weinig uit over de activiteiten zelf, maar we wisten natuurlijk wel dat onze zwager Frits de Wit Puyt een reserveofficier was die de leiding had van een verzetsgroep. Soms hoorden we 's nachts een licht vliegtuigje heel laag overkomen.

'Hoor! Wapens voor Frits.'

Aan Annetje, de zus van mijn man, die met haar gezin vlak bij ons op een bovenhuis aan de Hommerterweg woonde, vroeg ik eens of het klopte dat er 's nachts wapens voor Frits waren gedropt. Dat klopte. Door een kier tussen de suitedeuren mocht

ik een blik werpen op een tafel vol wapens. Die moesten in de komende nacht verder worden getransporteerd. In die tijd zagen zowel Frits als Annetje er uit als geesten.

Mijn man vertelde me nu pas, in het diepste geheim, wat precies het doel was geweest van de geheimzinnige tochten die hij soms – trillend van de zenuwen – ondernam op donkere avonden, met zijn grote vogelcamera en voorzetlens in de grootste rugzak. Het was overduidelijk dat die tochten iets te maken hadden met het verzet, maar het was veiliger om maar niets te weten. Die klus was nu intussen klaar. Hij ging dan op verzoek van een hoge ingenieur bij de staatsmijnen – tevens leider van het verzet in de mijnstreek – foto's maken van kaarten waarop plaatsen stonden aangegeven waar parachutisten eventueel gedropt konden worden. Sterk verkleinde negatiefjes werden dan in luciferdoozjes met dubbele bodem naar Engeland gebracht. Waren ze daar aangekomen, dan kwam er een codebericht via de radio. Die parachutisten zouden met de hulp van Frits' verzetgroep moeten proberen het opblazen van de grote elektriciteitscentrale te voorkomen. De mijnen werden uiteraard beheerd door Duitsers. Door goede vriendjes te worden met zo'n beheerder was bekend dat dit zou gebeuren als het Amerikaanse leger dicht in de buurt kwam. Pas op het allerlaatste moment, want kolen hadden de Duitsers natuurlijk ook broodnodig. In het Roergebied was de kolenproductie praktisch nihil.

Voor dat opblazen van die centrale was ik echt bang, vooral ook omdat er elektriciteit nodig was om het drinkwater rond te pompen. Nooit in die vier jaren had ik mij gerealiseerd dat er tot in de verre omtrek nergens open water was. Geen enkele sloot, beek of plasje. De Geul was het dichtste bij, maar toch een kilometer of tien bij ons vandaan. In ons huishouden viel zonder elektriciteit en gas best te leven. We hadden kolen, een knijpkat, een paar kerstboomkaarsjes, wat (heel slechte) lucifers, een primus en een blik petroleum. Maar zonder water konden we niet. Vanuit de mijn kwam dan ook de waarschuwing dat we voor een flinke voorraad drinkwater moesten zorgen. Wij waren in het gelukkige bezit van twee jerrycans, een wasketel en een tuingieter. Die stonden vol water in de kelder en het water werd geregeld ververs.

Op 10 september werd de centrale inderdaad opgeblazen. De parachutisten waren niet komen opdagen en de verzetsgroep van Frits was te klein en te slecht bewapend om het alleen te kunnen

verhinderen. Grote opluchting bij ons en bij Annetje, moet ik bekennen.

Al heel snel hoorden we dat ze een kleine turbine hadden laten staan voor de burgerbevolking. Pure vriendelijkheid? Eigenbelang? Hoe dan ook, wij waren dolblij.

Door het opblazen van de elektriciteitscentrale veranderde het leven in de mijnstreek drastisch. De mijnen lagen stil, dus bijna alle mannen bleven thuis. Ook het mijnspoor hield op te bestaan. Vanuit duikende geallieerde vliegtuigen werden alle locomotieven, wissels en emplacementen grondig vernield. Ze mikten zo precies, dat het voor ons, op een paar honderd meter afstand, niet gevaarlijk was. Alleen gingen er vaak luchtgevechten mee gepaard. Die waren voor ons wel erg gevaarlijk.

Uit de kraan kwam eerst een tijdlang niets, toen zowaar bruin Geulwater, waar ik voor alle zekerheid het bad mee liet vollopen – heel bruikbaar immers om mee te wassen. Lakens, ondergoed, handdoeken e.d., die toch al heel goor waren door gebrek aan zeep, zouden nu nog goorder worden. Nou ja.

Die Geulwaterperiode heeft niet lang geduurd. De watervoorziening werd al gauw weer hersteld. Ook elektriciteit en gas waren er zo nu en dan, op heel onverwachte momenten. Dageijkse zorgen hadden we dus betrekkelijk weinig. Maar waar bleven de Amerikanen?

Voor mijn gevoel heeft dat wachten heel lang geduurd, al was het met de mannen thuis best gezellig. Mijn man schildte de aardappelen en was veel meer dan anders met de kinderen bezig. Met als voorbeeld een plaatje uit de encyclopedie, knutselde hij voor en met hen van papier en stokjes Amerikaanse vlaggetjes. Ik verfde stroken van een oud laken rood en blauw en naaide er een Hollandse vlag van. Een reep gordijnstof was de wimpel. Niet echt oranje, maar het had er toch veel van. En maar wachten, luisteren en informeren naar nieuws bij bezitters van een radio.

Op 12 september werd het eindelijk menens. De radio meldde dat de Second Armored Division van het Amerikaanse Eerste Leger op twee plaatsen over de grens was gekomen. Eén kolonne trok vanaf Eupen via Noorbeek en Mheer naar Gulpen. Later hoorden we dat daar zwaar was gevochten en er tweehonderd doden waren gevallen. Zou dat bij ons ook gebeuren?

De tweede kolonne ging via Eysden recht naar het noorden, naar Wijk, tegenover Maastricht. Door de inspanningen van de PTT was er een apart telefoonlijntje aangelegd naar Eysden, dat tot grote vreugde van de illegaliteit nog werkte toen de Amerikanen daar waren aangekomen. Ze kregen direct de Amerikaanse Intelligence aan de lijn. Er werd afgesproken dat Ad Paulen – de leider van het verzet – en Frits door de linies heen naar Maastricht zouden gaan met alle mogelijke gegevens over de situatie in de mijnstreek, troepenconcentraties, geschikte routes enz. Over hun avonturen later.

Wat een geluk dat die afspraak was gemaakt vóór 13 september, want toen werden door de Duitsers de drie Maasbruggen tussen Wijk en Maastricht opgeblazen. Het geheime telefoonlijntje was onder een van de bruggen bevestigd en de verbinding was dus verbroken. Via de radio hoorden we dat Maastricht, ondanks die opgeblazen Maasbruggen, op 15 september was bevrijd.

En wij maar wachten. We stonden veel op straat met vrienden en burens te praten en te luisteren naar het schieten en bombarderen in de verte. Het zware geschut hoorden we duidelijk dichterbij komen. Vreugde (gemengd met angst) alom. Eigenlijk viel die angst wel mee. We hadden gewoon geen flauw idee wat er zou gebeuren. Zelf hoefden we niets meer te beslissen of te doen. Onze grootste zorg ging uit naar Frits en Adje Paulen

Ineens leek het zware schieten niet meer dichterbij te komen. Volgens een gerucht (iemand zou er langs sluipweggetjes op de fiets vandaan zijn gekomen) zaten de Amerikanen in Valkenburg. Wat ter wereld deden ze daar zo lang? Vechten in die nauwe straatjes? Of werd Valkenburg plat geschoten? Veel later hebben we gehoord dat ze op nieuwe aanvoer wachtten. Maar in die dagen begrepen we er niets van.

Eindelijk begon er weer beweging te komen. Het schieten van de kanonnen en de mitrailleurs en de duikvluchten kwamen weer dichterbij. Zelfs geweerschoten meenden we te horen.

We sliepen al die tijd in de kelder. Wij hadden onder de zware betonnen vloer van de showroom een enorme schuilkelder met vijf uitgangen, zoals alle schuilkelders nog extra gestut door de mijn. Het rook er heerlijk, want onze appelvoorraad lag er op strobedden uitgespreid. Ook de familie de Vries, onze bovenburen, had onder hun trap een toegangsdeur.

Voor een beter begrip van het volgende lijkt het me goed om hier de belevenissen te vertellen van Frits en Ad Paulen, na hun

vertrek uit Hoensbroek op 13 september. In de nacht na onze bevrijding hebben we de verhalen over hun avonturen te horen gekregen.

Het 'door de linies gaan', wat zo gevaarlijk klonk en waarover we ons zo ongerust hadden gemaakt, bleek een fluitje van een cent geweest te zijn dankzij de enorme terreinkennis van Ad Paulen. Die kennis had hij opgedaan tijdens zijn veldlooptrainingen en op de vele fiets- en wandeltochten die hij met zijn gezin placht te maken. Ook het kleinste holle weggetje kende hij en hij wist precies waar moffen zaten. Ze waren uiteraard te voet gegaan; ze hadden zich af en toe wel voor wachtposten en patrouilles moeten verbergen, maar waren zonder ongelukken het bevrijde en uitbundig feestvierende Maastricht aangekomen. Daar werden ze door de Amerikanen, en later ook door prins Bernhard in eigen persoon, met open armen ontvangen. Ze werden meteen in Amerikaans uniform gestoken en er werd besloten dat een kolonne artillerie en infanterie, met Ad voorop om de weg te wijzen, naar het noorden zou gaan – naar de Akerstraat bij Hoensbroek. Ook hij woonde immers aan de Akerstraat en hij wilde naar huis!

Ad had een route uitgestippeld waarbij de burgerbevolking zoveel mogelijk gespaard zou worden en waarop ze weinig tegenstand zouden ontmoeten. Frits zou wat verder naar achteren aanwijzingen geven bij moeilijke afslagen.

Op 18 september gingen wij in Hoensbroek 's morgens even de straat op om het laatste nieuws te horen. Het front leek vlak bij te zijn. De geruchten waren legio. Ze zouden in Heerlen zijn, beweerde iemand. Kwamen die ratelende mitrailleurshots uit afweergeschut, uit vliegtuigen of waren het de Amerikanen? Hevige discussies op straat, tot er opeens een jongen heel hard aan kwam fietsen en links en rechts schreeuwde dat ze al bij het kroegje van Kardinaals waren. Dat veroorzaakte een golf van opwindning en hilariteit, maar het leek tijd om de schuilkelders in te gaan. Onder hoede van de bovenburen, het echtpaar de Vries met hun twee zoontjes en hun joodse onderduikstertje, speelden onze kinderen al de hele ochtend in de onze.

Een paar uur lang werd er wel veel gevlogen en geschoten, maar verder gebeurde er niets. Mijn man en ik waren weer naar boven gegaan, maar we zorgden er wel voor zo ver mogelijk van de ramen te blijven. Mijn man zat in de keuken te lezen en ik was in onze raamloze eetkamer wat aan het opruimen. Toen de kleintjes sliepen, besloot hij ook maar in de kelder een dutje te

gaan doen. Een half uurtje later was ik net bezig wat surrogaatthee te maken, toen van het ene op het andere moment de hel leek los te barsten. Overal over het huis gierende en rondom inslaande granaten, mitrailleurgeratel, voorbij pieuwende en op de grond ketsende kogels en... een luid geratel van wielen en het geluid van een hollend paard. In de gang, met onze rug tegen de muur gedrukt, keken we voorzichtig door het raampje van de voordeur. Wat we op de Akerstraat zagen was de vervulling van een jarenlang gekoesterde wens. Maar de beelden waren zo gruwelijk dat ik ze nooit meer ben kwijtgeraakt.

Op onze 'dolle zondag' van 3 september had ik het kijken naar de wilde en ordeloze vlucht van de bezetters onverdeeld heerlijk gevonden. Maar nu zagen we totaal uitgeputte mannen in doodsangst voor hun leven rennen. Voortstropmelend op blote voeten, op een autopedje met houten wieltjes, op een heel klein kinderfietsje. Ook hingen ze in trossen aan de zijschotten van een vuilniskar, met een soldaat op de bok die rechtopstaand met een zweep het paard voortranselde.

Totaal overstuurd liep ik van de voordeur naar de keldertrap die in de keuken uitkwam, toen onverwacht, dwars door het lawaai heen, aan de achterkant van het huis geschreeuw van mensen klonk. Door het raam van de zitkamer zagen we links een horde mensen het land op rennen, schreeuwend en juichend. En recht achter onze moestuin kwamen over de rand van de glooiende akker grote tanks aanrijden. Ertussen liepen, overal verspreid, soldaten met grote ronde donkergroene helmen op hun hoofd en in hun arm een kort dik wapen in de aanslag.

Later hebben we gehoord dat ze alle Duitsers die ze tegenkwamen, onder andere in de greppels en loopgraven langs de Amstenrader Allee, hadden doodgeschoten. Tijdens een actie namen ze geen krijgsgevangenen.

Ik probeerde bij de kinderen in de kelder te blijven, maar ik hield het niet uit. Mijn man stond huilend van opwinding met zijn rug tegen de zijmuur van de schuur gedrukt. Ik rende, nog harder huilend, heen en weer, naar binnen, naar buiten. Oerstom natuurlijk om in die granatenregen en met rondom pieuwende kogels naar buiten te gaan. De mensen op het land waren nog veel onvoorzichtiger. Een vlakbij wonende onderwijzeres vertelde me later dat ze naar de Allee was gehold, door een woedende Amerikaan naar een schuilgat werd verwezen en toen ze er in sprong, op het hoofd van de zoon van de katholieke arts

was geland. Toch zijn er in onze buurt weinig ongelukken gebeurd. De Amerikanen waren intussen de Patersweg overgestoken en aan een van de huizen zagen we de allereerste Hollandse vlag!

Aan de voorkant stonden al mensen opgewonden uit te kijken naar de Amerikanen. Na korte tijd kwam de eerste tank heel langzaam uit de Allee aanrijden. Ik denk dat er nog infanterie naast liep, maar dat herinner ik me niet. Die tank, en de vele die er op volgden, waren nog in actie. Vlak voor ons huis, waar een onderbreking in de bebouwing was, draaiden de kanonnen hun lange lopen een kwartslag om, zodat ze in de richting van de Duitse grens wezen, een heel indrukwekkend gezicht. We vonden dat ons dochtertje dit moest meemaken en we haalden haar uit de kelder. Toen ze op de schouders van mijn man met haar Amerikaanse vlaggetje zat te zwaaien was ze diep teleurgesteld. Er was geen Amerikaan te bekennen. Een randje helm, dat was alles. En haar te grote pantoffels dreigden van haar voeten te vallen. Dat zijn haar belangrijkste herinneringen aan die historische gebeurtenis.

Gelukkig kwam er na een aantal grote gesloten tanks ineens een kleintje aanrijden met drie zichtbare soldaten erin. Eén ervan, met een slordig zwart gemaakt gezicht, stond rechtop met zijn armen te zwaaien – Adje Paulen!

Het was 18 september 1944 en om kwart over vier 's middags was het voorbij! We waren bevrijd!!

Mijn man liep met zijn dochter op zijn schouders tussen de jubelende en vlaggende mensenmenigte in. Even later werd hij weggeroepen om een in brand geschoten boerderij aan de Amstenrader Allee te helpen blussen. Ik vond dat verre van leuk. Het leek me een gevaarlijke onderneming, want er werd daar veel geschoten. Het mitrailleurvuur ratelde volop. Maar waar was het niet gevaarlijk? De kinderen zaten weer in de kelder (de onze vonden het daar prima – zowat al hun speelgoed was er en de bovenbuurkinderen waren er ook). Ik hoorde er natuurlijk bij te zijn, maar de enorme vreugde en opwinding van het bevrijd worden zette bij vrijwel iedereen het verstand op non-actief. Van de over ons heen fluitende granaten trok bijna niemand zich iets aan. Ja, als het klonk of er één recht op ons af vloog, dan zocht iedereen dekking op de meest onmogelijke plaatsen. De tandtechniker, die met zijn vrouw en baby tijdelijk in de showroom woonde, en ik zaten op een gegeven moment samen gehurkt achter een glazen kastje met instrumenten, de aller-

stomste plaats die je zou kunnen verzinnen. We kregen een soort slappe lach toen we ons dat realiseerden. Gelukkig gebeurde er niets. Ook mijn man kwam pikzwart maar heelhuids weer thuis. Ook hij had nu en dan dekking moeten zoeken en als souvenir had hij een half platte mitrailleurkogel opgeraapt, die ik sindsdien altijd in mijn naaimandje heb bewaard en die nu in een gevlochten mandje in mijn slaapkamer tussen de schaatsmedailles ligt.

Het militaire verkeer bleef doorstromen, maar wij moesten ons om kinderen en eten gaan bekommeren. Er kwam bericht dat er 's avonds feest zou zijn bij onze huisarts en zijn vrouw. Zo mogelijk drinken en iets eetbaars meenemen, werd er bij gezegd. Bijna iedereen had wel één of meer 'bevrijdingsflessen' in zijn kelder liggen, dus dat was geen probleem.

Praktisch de hele vriendenkring kwam opdagen. De alcohol maakte de sterke verhalen nog sterker en de luide stemmen nog luider. De opwinding steeg helemaal ten top toen midden in de nacht de bel ging en Frits verscheen. In Amerikaans uniform. Na hem eerst bejubeld te hebben – hij had die Amerikanen toch maar mooi naar ons toe geleid – luisterden we ademloos naar zijn verhalen over de avonturen van Ad Paulen en hemzelf.

Meer dan doodmoe waren we, toen we eindelijk in onze kelder naast de slapende kinderen lagen. Wat een dag was het geweest, wát een dag!

De volgende morgen, dinsdag 19 september, had mijn man een kater en sliep uit. Ik had nergens last van, want ik was zwanger en had dus geen alcohol gedronken. De kinderen wilden onmiddellijk na het ontbijt naar buiten om naar de Amerikanen te gaan kijken. Ik ook. Zou het wel echt gebeurd zijn? Het was echt gebeurd. Er was een druk verkeer van kleine lage groene voertuigjes vol Amerikaanse soldaten met hun grote groene helmen op. Jeeps heetten die dingen. En allerlei andere legervoertuigen.

Die hele ochtend besteedde ik aan het opruimen van de enorme rotzooi in huis. We hadden alles om ons heen laten liggen in de afgelopen dagen. Toen mijn man na zijn ontbijt op de fiets naar Heerlen ging om op het geologisch bureau naar alle andere geologen te informeren, gaf ik ook de kelder maar eens een grote beurt. De kinderen liepen opgewonden in en uit om te vertellen wat ze zagen, of om me even te halen.

Mijn man kwam thuis met verhalen over de mensen in en om Heerlen. Bij enkelen was er wel veel schade aan de huizen,

maar persoonlijke ongelukken waren er niet gebeurd gelukkig. In Heerlerheide en Heerlen was duidelijk veel meer gevochten dan bij ons. Verder kwam hij met de uitnodiging van de Paulens om bij hen in de tuin champagne te komen drinken op de goede afloop. De kinderen mochten mee. Daar zouden spelletjes mee worden gedaan.

Ik betreurde het diep dat ik geen champagne zou kunnen drinken, maar natuurlijk gingen we. Tijdens de wandeling naar de Paulens, die een eindje voorbij de Emma woonden, haalden we herinneringen op aan vorige champagne-avonturen, zoals onze allereerste avond in Djambi, toen prinses Beatrix werd geboren

De hele Nederlandse kolonie was uitgenodigd om de geboorte van het prinsesje in het huis van de resident te komen vieren. De stemming werd ook daar steeds uitbundiger. Zweverig als we waren, hadden we de allergrootste moeite om over een korte loopplank in een Chinese sampan terecht te komen. Op de Batanghari zou het gezicht op de feestverlichting van het residentshuis en de tuin (met 13000 elektrische lampjes!) zo bijzonder zijn, beweerde een dronken controleur. Hij had gelijk, maar de arme man zelf viel van de loopplank in de rivier.

En dan het captainsdinner op de Oldenbarnevelt. Terwijl de passagiers zich in hun hutten in gala aan het steken waren, kwam de boot ineens in een vrij zware storm terecht. Niet alleen bleef de eetzaal half leeg, maar tijdens de maaltijd, met aangepast menu, vluchtten er nog heel wat naar de railing. Voor het dessert hield de eerste stuurman een gloedvolle redevoering. Hij stond halverwege de grote trap. Met zijn ene hand omklemde hij de middenleuning, met zijn andere een glas vol champagne. Toen hij de toast op de koningin uitbracht en het glas naar zijn mond bracht, bleek er geen druppel meer in te zitten. Mijn glas was nog halfvol. In een golfdal dronk ik het snel leeg, niet bepaald bevorderlijk voor mijn stabiliteit. De volgende morgen zat ik vol blauwe plekken. Ik was niet de enige.

Het was heerlijk warm zonnig weer. Ook in de tuin van de Paulens waren natuurlijk de verhalen over de belevenissen van gisteren niet van de lucht. Andere vrienden van ons nodigden onze hele vriendenkring uit om 's avonds bij hen thuis het feest voort te zetten. Wij hadden wel wat bedenkingen, want zij

woonden tegenwoordig in Brunssum bij de Hendrik, nogal ver van ons huis. Maar bijna iedereen zou gaan, en het mijnartsengezin dat schuin tegenover ons woonde bood aan om onze kinderen bij de hunne in hun schuilkelder te laten slapen. Hun huisknecht bleef thuis en zou op hen passen.

We zijn gegaan, maar wekenlang hebben we dat diep betreurd. Het leek erop dat er niets zou gebeuren. Eerder op de dag hadden de Amerikanen artillerie in stelling gebracht omdat ze een tegenaanval verwachtten. Maar later kwam bericht dat het niet doorging en de artilleriestellingen werden opgeheven

Maar we waren er nog maar net toen er luchtalarm kwam en er zwaar werd geschoten. Op de Hendrik, vlakbij dus, was een inslag. Wij zaten in de kelder, maar ik hield het niet uit. Tegen alle goede raad in zijn we als gekken naar huis gefietst en we hebben het gehaald. De huisknecht van de overburen deed ons open. De man zag lijkbleek van angst. Hij biechtte op dat hij helemaal geen huisknecht van beroep was; hij was kapper, maar was ondergedoken. Dat verbaasde ons eigenlijk niet, al hadden we aan zoiets nooit gedacht. We hadden vaak grapjes gemaakt over zijn opvallende nuchterigheid. De stakkerd was nu doodsbang dat 'ze' terugkwamen. We hebben hem wat gekalmeerd en toen we in de kleine kelder de slapende kinderen in hun dekentjes rolden, gingen de 'alles veilig'-sirenes. Bij het oversteken naar ons huis namen we ons voor geen enkel feest meer mee te maken.

Maar dat onze spijt wekenlang zou duren, had een nog veel ernstiger oorzaak. Al heel gauw bleken de meisjes Paulen en het zontje van hun burens kinderverlamming te hebben. En, nog erger, het jongste zontje van de overburen dat daar in die kleine kelder al een beetje ziek was geweest, had het ook.

De volgende dag, 20 september, wisten we dat natuurlijk nog niet. We genoten volop van alles wat er om ons heen gebeurde. Mijn man had besprekingen op de Maurits, ik begon weer aan de gewone dingen van de dag, maar we bleven in een soort roes. Je sprak anderen, zag en hoorde voortdurend nieuwe dingen. Het uiterlijk en de manier van doen van de Amerikanen verschilden zo enorm van die van de Hollanders, dat ze in onze ogen op wezens van een andere planeet leken. Zo goed doorvoed, zo gezond, zo nonchalant in hun bewegingen... We keken onze ogen uit.

Die avond gebeurde er in ons gezin iets waarvan ik de beelden nu, bijna een halve eeuw later, nog haarfijn voor mij zie. Mijn

man ging uit buurten bij Frits de Wit Puyt. Frits had vroeger een jaar in Amerika gewerkt, had snel met Amerikanen contact gekregen en nu was er al een officier bij hem op bezoek. Mijn man bleef die avond lang weg, maar toen hij thuis kwam, had hij iets geweldigs bij zich – van Annetje gekregen. Het was een vierkant blokje van een dikke chocoladereep. Met een mes hebben we het in vieren verdeeld en de kinderen wakker gemaakt. Toen de oudste het brokje chocola in haar mond kreeg, barstte ze in tranen uit. Ik denk mede doordat wij zo verrukt waren. In geen jaren hadden we zoiets lekkers geproefd.

De volgende weken bleven we in de kelder slapen vanwege het lawaai van het schieten, en omdat je dan tijdens het luchtalarm gewoon kon blijven liggen. De veldartillerie was al zo ver opgeschoven dat ze nu met 15 centimeter kanonnen schoten. Die dingen stonden dicht in de buurt, op een hoog punt met ver uitzicht. Wij zaten tussen het Duitse en het Amerikaanse geschut in, maar ze waren zo vriendelijk over ons heen te schieten. Toch wende het lawaai snel. Na een paar weken slapen we door alles heen en gingen we weer boven slapen.

Ons leven begon een soort aangepaste regelmaat te krijgen. Mijn man werkte aan een boek over het Limburgse Carboon. Gegevens moest hij halen van de mijnen en op het geologisch bureau, maar het schrijven deed hij thuis. Mijn eigen zorg ging vooral uit naar kinderen, eten en winter- en positiekleren.

Dat was het dan. Het einde van de oorlog. Margreet haalde het hele verhaal uit de speciale ringband en las het nog eens helemaal door. Ze kreeg tranen in haar ogen bij de herinnering. En toen herinnerde ze zich ook nog een andere gelegenheid, waarbij ze zich ook zo intensief met de oorlog had beziggehouden. Zelfs zo erg dat ze volledig verdwaald was geraakt. Daar had ze ook een verhaal over geschreven, maar waar was het? Zo goed en zo kwaad als het ging, ging ze aan het zoeken. Wederom viel er van alles op de grond, maar dat hinderde niet. Ze moest en zou dat verhaal vinden. Eindelijk vond ze het en ze deed beide verhalen in de ringband – direct achter elkaar.

Op zoek naar een woord

Het is zondagmiddag en ik loop in de kamer te ijsberen, op zoek naar een woord. Ik moet bij het schrijven over de

bevrijding in september 1944 steeds terugdenken aan één woord uit de oorlogsdagen van 1940, dat ik me domweg niet meer kan herinneren. Het is de overbekende naam van die grote Duitse bommenwerpers die in mei 1940 wankelend laag over ons huis in Zeist heen vlogen, vrij langzaam en duidelijk gehinderd door het gewicht van twee enorme bommen die links en rechts onder hun buik hingen. Ze vlogen naar het westen. Naar Rotterdam, bedenk ik me nu. Maar hun fabrieksnaam – ik kan er maar niet op komen.

Ik neem een kloek besluit en stap op de fiets. Het is mooi zonnig herfstweer en de wegen en fietspaden van de Bilt naar het Soester luchtvaartmuseum in Soesterberg lopen grotendeels door het bos, waar de zon dansend door de oranjebruine bladeren van de eiken en beuken speelt.

Het museum is geopend en de soldaat die de ingangsslagboom bewaakt en bedient wijst me het gebouw waar ik moet zijn. De vitrine die gewijd is aan de oorlogsdagen van mei 1940 is gemakkelijk te vinden. Het waren Heinkels, die bommenwerpers. Zo'n overbekende naam dat hij als een ontbrekend stukje van een legpuzzle in mijn geheugen op zijn plaats valt.

Ik blijf rondkijken tot sluitingstijd en in het schemerdonker ga ik nog even in een restaurant een kopje koffie drinken. Ik bestel er een broodje bij en alles bij elkaar duurt het een beetje lang en wanneer ik weer buiten kom is het intussen aardedonker geworden. In mijn gedachten ben ik nog geheel in het verleden en dat breekt me nu op. Vanaf het parkeerterrein rijd ik met een paar auto's mee door een uitgang en merk niet dat het de verkeerde uitgang is, al verbaas ik me er wel een beetje over dat ik het fietspad niet zie. Als ik dan maar eens oversteek bij een opening in de middenberm, ziet het 'fietspad' er daar ook niet gewoon uit, en de auto's rijden rakelings langs mij heen. Ik heb al lang begrepen dat ik niet op de mij overbekende Amersfoortse Straatweg ben. Deze akelige weg zal wel naar Zeist gaan of zo. Ik rijd door – ik zal wel ergens komen waar borden staan. Nou, waarschijnlijk zou ik nergens terecht zijn gekomen, behalve misschien in het ziekenhuis, als er niet vlak vóór me een auto was gestopt.

'Mevrouw, weet u wel dat u iets heel gevaarlijks doet?'

'O jé, doet mijn achterlichtje het niet?'

'Ja, dat wel, maar dit is een autoweg, u mag hier helemaal niet fietsen. U kunt er nergens meer af en terugfietsen kunt u ook niet.'

Ik schaam me dood – zo gaat het als in je hoofd de tijd meer dan een halve eeuw is teruggezet.

De allervriendelijkste jongeman legt mijn fiets in zijn kofferbak en laat mij instappen. Hij keert, wat uiteraard ook niet mag, brengt me terug naar het restaurant en wijst me de weg naar de Amersfoortse Straatweg, waarlangs wel aan beide kanten fietspaden zijn.

Zo beleven oude vrouwen in het donker en alleen op straat dus ook nog avontuurtjes, in mijn geval echter hartverwarmend. Als ik eindelijk blij en opgelucht weer thuis ben kan ik nu echter in mijn oorlogsschrift het woord Heinkel opschrijven en me zonder zorgen weer op de bevrijding werpen!

Amsterdam, de Bilt

Op een dag kort na de bevrijding van Hoensbroek stond er opeens een Amerikaanse kapitein bij Margreet in de keuken.

'Peter van Ruysdael?' vroeg de man met een zwaar Amerikaans accent.

Margreet was verbleekt van schrik, maar in haar beste Engels stotterde ze:

'No, PPeter is not here. Hhe is in the garden'.

Ze frommelde zenuwachtig aan de knop van de achterdeur en schreeuwde toen opgewonden en zo hard als ze kon de tuin in: 'Peter, d'r is hier iemand voor je!'

Peter kwam er gelukkig meteen aan. Ook hij schrok zich wild toen hij de levensgrote, weldoorvoede Amerikaan met zijn grote ijzeren helm op zijn hoofd midden in de keuken zag staan. Maar gelukkig, er was niets aan de hand. Kennelijk was de kapitein door Ad Paulen, de Nederlandse baas van Peter bij de mijn, doorverwezen naar Peter toen bleek wat hij allemaal wel wilde weten.

'Doctor Paulen told us that you are the man who knows all about the terrain. We need to know as much as possible about the firmness of the ground in places and such.'

Peter vond het heerlijk om weer Engels te kunnen spreken en ze begaven zich naar de eetkamer waar ze zich onder de lamp over grote, op prachtig linnen (stel je voor – linnen!) geplakte stafkaarten bogen. Ze waren al gauw in een diep gesprek verwickeld. Peter had Margreet er nog bijgeroepen, want die kapitein wilde ook alles weten over de stroomsnelheden in de grote rivieren. In hun studententijd hadden Peter en Margreet, eerst apart en later ook wel samen, overal in Nederland geroeid en nu bleek de kennis die ze daarbij hadden

opgedaan van vitaal belang te zijn. Ze praatten tot diep in de nacht, terwijl Margreet intussen voor de kleintjes – Erica van nu bijna vijf en Leo van bijna drie – zorgde en iets te eten produceerde. De Amerikaan at zo'n beetje alles wat ze nog in huis hadden zonder aarzeling op. Margreet stond daar wel even van te kijken, maar het kwam niet bij haar op om er iets van te zeggen – het was zo ongelooflijk wat die man allemaal wilde weten. Het hele verdere verloop van de oorlog in Nederland kwam aan de orde.

Na dit gesprek kreeg Peter opdracht om samen met een ingenieur-collega bij de mijn een rapport op te stellen over de hardheid van de bodem en de stroomsnelheden in de grote rivieren. Peter vond het geweldig om op die manier aan het oorlogsgebeuren deel te kunnen nemen. Hij was vroeger op school altijd een briljant, maar nogal klein en onbeduidend mannetje geweest dat niet meedeed met voetballen of oorlogje spelen op de speelplaats. Pas later, toen hij eenmaal in de NJN zat, was hij met zijn grondige kennis van de natuur volledig tot zijn recht gekomen. En nu bleek juist die uitvoerige kennis van het landschap precies hetgeen te zijn wat de Amerikanen nodig hadden.

Later ging hij met diezelfde kapitein ook nog naar Aken, om gegevens bij elkaar te zoeken op de Technische Hochschule, die op wonderbaarlijke wijze nog min of meer overeind stond – die Amerikaan kende helemaal geen Duits – en het één leidde tot het ander. Peter trad al gauw officieel in dienst bij het Amerikaanse leger, als 'scout' – een functie die hij tot de bevrijding op 5 mei 1945 zou bekleden.

Als scout moest hij met de troepen mee, vaak in de voorhoede of zelfs in het diepste geheim vóór de troepen uit, voornamelijk om de weg te wijzen. Het werk was beslist niet ongevaarlijk en hij was in het begin dan ook behoorlijk bang geweest. Maar op den duur raakte hij eraan gewend. Net zoals Margreet intussen thuis gewend raakte aan het verschrikkelijke lawaai en het onophoudelijke levensgevaar waarin zij en de kinderen verkeerden vanwege het grove geschut dat elke nacht over hen heen en weer schoot en de eeuwige luchtgevechten boven hun hoofd. Margreet en de kinderen sliepen er op den duur gewoonlijk dwars door heen. De spanning en de vreselijke angst waarin ze in die tijd voortdurend verkeerden, waren op den duur in de vergetelheid geraakt en op sporadische en wel heel erge nachtmerries na, waren alleen de sterke verhalen overgebleven.

Margreet moest onwillekeurig glimlachen toen ze zich herinnerde hoe bang Peter was geweest toen hij een keer met verlof thuis kwam en er 's nachts weer eens gevochten werd. Margreet en de kleintjes sliepen er gewoon doorheen, maar hij stond doodsbenaauwd bij het raampje in de voordeur naar het spektakel te kijken. Van slapen was voor hem geen sprake.

Toch was het voor haar altijd een ware opluchting als ze Peter weer veilig bij haar thuis had. In de perioden waarin hij thuis was hielp hij ook, zij het met enige afkeer, bij het slachten van de kippen en, met meer enthousiasme, bij het werk in de tuin. Margreet had nog een foto van hem, gestoken in een Amerikaans uniform, schoffelend in de moestuin. Ook vertelde hij dan de meest idiote verhalen over zijn avonturen aan het front.

Eens had hij moeten bewijzen dat hij Nederlander was door 'achtentachtig kacheltjes' te zeggen. Hij was zo zenuwachtig geweest dat hij een onvervalst Duits accent had geproduceerd. Hij vertelde er niet bij hoe het was afgelopen.

Naast de zorg voor de twee kleintjes moest Margreet intussen ook alles klaarmaken voor de geboorte van het derde kind. Met behulp van allerlei vrienden en de Amerikaanse soldaten en officieren was ze er in geslaagd in de kelder een keurige kraamkamer in te richten. Ze had overal aan gedacht, maar toen de baby zich in februari 1945 aankondigde – tijdens het avondeten en ná spertijd – was er eerst niemand die het aandurfde om in het pikkedonker en het lawaai van het grote geschut de dokter te gaan halen. Margreet wist uit ervaring dat de bevalling vlug zou verlopen en had de bovenbuurvrouw gevraagd om te komen helpen lakens en handdoeken uit te koken. Ze had Peter met de kinderen naar de overburen gestuurd, wat ook tamelijk riskant was, maar hij kwam gelukkig heelhuids weer terug. Toen de weeën steeds vlugger kwamen werd Peter steeds zenuwachtiger. Dat werkte zo aanstekelijk op de bovenbuurman, die met zijn vrouw mee naar beneden was gekomen, dat deze uiteindelijk op zijn fiets sprong en de dokter ging ophalen. Een tijdje later, net toen er weer een luchtalarm was, kwamen de bovenbuurman en de dokter buiten adem de trap naar de kelder afstommelen. Het was onder de begeleiding van afweergeschut en mitrailleurgeratel dat Wimpje zijn eerste baby-kreetjes slaakte. Was het juist daarom zo'n vredelievend ventje geworden?

Na de geboorte van Wim brak er in het gezin van Ruysdael weer een donkere tijd aan. Het vechten in hun buurt hield gelukkig in maart eindelijk op, maar telkens als het front weer verder naar het noorden opschoof kwamen er nieuwe berichten over de ellende in de rest van Nederland – over hoe vrienden, collega's, familie en kennissen de oorlog wel of niet hadden overleefd. De euforie van de bevrijding was voorbij en de periode waarin Peter regelmatig thuis was liep toen ook voorgoed af. Margreet had het thuis wanzinnig druk. Of zij of het dienstmeisje stond dagelijks urenlang in de rij voor brood, melk of wat vlees. Ook moesten er weer luiers gewassen worden, om van de gewone bergen was, en verstelgoed, met twee kleuters, een baby, het dienstmeisje, haarzelf en vaak ook nog ingekwartierde Amerikanen maar niet te spreken.

En dan hoorden ze steeds vaker over de verschrikkelijke toestanden die in de rest van Nederland hadden plaatsgevonden in de wintermaanden van dat jaar en maakte Margreet zich natuurlijk ook ernstig zorgen over familie en vrienden. Maar er was geen tijd of gelegenheid om het er met iemand anders over te hebben – en al helemaal niet met Peter. Van de intense saamhorigheid die Peter en Margreet tijdens de bezetting op een heel diep niveau bij elkaar had gehouden was na hun bevrijding geen spoor meer te bekennen. En er was ook geen orkest meer. De meeste van hun vrienden waren vertrokken om in het noorden te helpen, of waren diep in de rouw over familieleden en vrienden. Hoe langer het duurde hoe erger het nieuws werd. Ze hadden natuurlijk geweten dat bepaalde kennissen, ex-collega's en vrienden opgepakt waren, maar nu begonnen ze zich pas echt te realiseren dat ze die mensen ook nooit meer terug zouden zien; ze hoorden verhalen over bekenden die waren omgekomen of gefusilleerd omdat ze een radio in hun bezit hadden gehad of ergere dingen hadden gedaan, maar vaak ook gewoon zomaar, om niets.

Het duurde ook nog erg lang voordat ze iets van hun eigen familie hoorden. Voordat Hoensbroek bevrijd was zat de man van Lucy, Klaas, bijvoorbeeld in de gevangenis; was Peters zusje Martine zwanger en zou net als Margreet in die laatste oorlogswinter een baby krijgen; hadden Wim en Edith tot die tijd alleen maar dankzij een opeenvolging van wonderbaarlijke samenlopen van omstandigheden de oorlog overleefd en had Margreets vader ook nog staar en was blind aan het worden. In Zuid Limburg hadden ze geen idee hoe dat

allemaal in de winter en het voorjaar afgelopen was. Maar ondanks het feit dat het er met alle verhalen van honger en ellende niet zo rooskleurig uitzag bleef Margreet toch flink en opgewekt. Dat wil zeggen, totdat ze niet lang na de bevalling op een dag voor zichzelf naar de dokter moest en hij tegen haar zei:

'Kind, wat zie je er uit. Je moet beter voor jezelf zorgen.'

Tot haar grote ontsteltenis sprongen haar toen ineens de tranen in de ogen. Al het verdriet en alle spanning van de laatste jaren, en vooral van de laatste paar maanden, kwamen er allemaal tegelijk uit.

Tijdens de oorlog waren ze goede vrienden geworden met hun huisarts en hij bewonderde Margreet altijd om haar gedecideerdheid en haar ongelofelijke doorzettingsvermogen. Slim was ze ook, en erg lief en bezorgd voor iedereen om haar heen en natuurlijk op de eerste plaats voor haar eigen kinderen. Ze hadden allemaal haar moed en haar opgewekte humeur nodig. Vooral Peter, die duidelijk op het punt van afknappen stond. De dokter vond het nu dan ook erg belangrijk dat deze uitbarsting niet tot een ernstige depressie zou leiden, zoals zo vaak het geval was na een bevalling. Als zij niet meer in staat zou zijn om iedereen op te fleuren met de dingen die ze opmerkte en de manier waarop ze luisterde en overal uitbundig om kon lachen, dan zou er wel eens heel wat meer mis kunnen gaan.

Hij excuseerde zich en keek in de wachtkamer. Er waren nog maar twee patiënten en die vonden het geen van beiden erg om de volgende dag terug te komen. Hij kwam weer terug bij Margreet en vroeg: 'Nou vertel het maar, wat is er aan de hand?'

En toen begon Margreet te praten. En te praten. Ze praatte heel lang. Voor haar was het eerst vreemd en een beetje angstaanjagend om over dingen te praten waar ze het nog nooit met iemand anders over had gehad, maar geleidelijk aan begon ze het gemakkelijker en zelfs opwindend te vinden. Eerst praatte ze natuurlijk over de bezetting en de bommen en het lawaai en de angst. Voor het eerst kon ze het allemaal aan iemand kwijt, niet alleen hoe erg al het nieuws en de oorlog zelf waren geweest, maar ook hoe vaak ze in doodsangst had gezeten als Peter weer eens niet op de afgesproken tijd thuiskwam of hoe ongerust ze iedere keer was als de kinderen buiten gingen spelen. Stel je voor dat er iets zou gebeuren, dat ze niet meer terug zouden komen. Maar ook de angst en de nachtmerries dat ze één van de kinderen ergens zou vergeten. Dat die angst bijna erger

was dan de angst voor de bommen en de onderdrukkers. De dokter, Henk, kon er helemaal inkomen en hij vertelde haar ook een beetje uit zijn eigen leven. Daarna begon ze hem te vertellen over Djambi en haar eenzaamheid daar. En over hoe ze bij Peter thuis allemaal zo knap waren en over haar twijfels of ze wel goed genoeg was voor zijn familie en voor hem, want de zusjes van Peter waren allemaal zulke goede moeders en ze deden allemaal zoveel. Zij reisden met hun mannen overal naartoe en deden zelf ook altijd van allerlei interessants, ondanks de drukte met hun kinderen.

Henk luisterde. Margreet vertelde, en toen realiseerde ze zich opeens dat ze in de afgelopen paar jaar ook niet bij haar ouders thuis was geweest en dat ze, nu de post met het noorden sinds de bevrijding van Zuid Limburg niet meer functioneerde, geen idee had hoe het met iedereen was. Haar lippen trilden en ze begon nu echt onbedaarlijk te snikken. 'Denk je dat ik ze in Zeist ooit nog terug zal zien?'

Henk legde zijn hand lichtjes op haar schouder. 'Dat weet ik natuurlijk ook niet,' zei hij. Hij had ook een brok in zijn keel gekregen. Hij keek haar aan. Ze draaide zich naar hem toe en zag de tranen in zijn ogen. Toen voelde ze opeens een beklemmende scheut net onder haar borst. Ze zat stokstijf. Henk?

Zijn hand trilde op haar schouder en hij gaf haar heel voorzichtig een warme kus op haar betraande wang. Weer keek zij hem aan en toen omhelsde hij haar en zoende haar vurig en klemde haar hard tegen zich aan. Hij snikte ook. 'O, Margreet, Margreet', zei hij, 'je hoeft niet altijd zo flink te zijn', waarop Margreet met lange halen begon te huilen. Peter had maar één keer in zijn leven in haar bijzijn gehuild en hij had nog nooit zoiets tegen haar gezegd.

Een uurtje later bracht Henk Margreet naar huis. Margreet zweefde in een lichte roes langs de gure straten, maar ze had het niet koud. Het was na spertijd, maar ze was niet bang. Met de verduistering was het aardedonker buiten, maar hun gloed verlichtte hun pad. De nacht was rustig. 'Wat zeg ik nou tegen Peter?' zei ze. Henk schrok even. 'Helemaal niets hoop ik. Dit is ons geheim hoor.'

Toen ze 's avonds in bed lag herleefde Margreet steeds opnieuw het hele gesprek en alles wat erna gebeurd was, en ze voelde zich diep van binnen heel erg goed. Peter was die week met de troepen mee en ze leefde de hele tijd in een roes, maar toen ze een paar dagen later met de baby naar het spreekuur moest, was ze doodsbenuwd en

voelde ze weer die zware beklemming in haar borst. Henk deed echter heel gewoon, net alsof er niets aan de hand was. Ze was hem aan het vertellen over de Chinese arts in Djambi, maar hij onderbrak haar en zei dat hij het zo prachtig vond als ze over Indonesië vertelde, dat het land voor zijn ogen helemaal tot leven kwam. 'Goh, echt?' zei Margreet, 'dat heeft nog nooit iemand tegen me gezegd!' Ze kreeg een kleur van trots en hij zoende haar vluchtig op haar wang. Maar dat was alles.

Margreet kon wat er tussen haar en de huisarts gebeurd was toch niet voor zich houden. Voor haar was het zo'n openbaring geweest dat er iemand was die echt naar haar luisterde en geen grapjes maakte als ze iets ernstigs onder woorden probeerde te brengen, dat ze vond dat ze dat ook met Peter moest delen. Ze begon het hem te vertellen, maar Peter begreep er niets van. Wat had hij fout gedaan? En wat vertelde Margreet hem daar over Henk? In tranen biechtte ze toen op dat ze gevreeën hadden. Peter was woedend. Eerst vroeg ze hem om vergiffenis en later smeekte ze hem erom, maar Peter was zo geschokt, hij wilde er niets meer mee te maken hebben. Niet toen, en niet later, en ook niet na de oorlog, toen alles weer gewoon en gezellig was. Voor Peter was het toch al onmogelijk om over gevoelszaken te praten, laat staan om complimentjes te geven of haar gerust te stellen dat wat ze deed juist zo goed was – maar dit was natuurlijk helemaal iets waar hij niets mee kon beginnen.

Nu, bijna 50 jaar later, was Margreet ervan overtuigd dat er op die dag onherroepelijk een einde was gekomen aan het wederzijdse diepe vertrouwen dat er tot dan toe tussen hen had bestaan. Dat hij eigenlijk van toen af aan zijn soelaas was gaan zoeken bij andere vrouwen. Maar indertijd had ze zijn ontrouw niet eens opgemerkt. Daar had ze het gewoon te druk voor met de kinderen. Maar toen in mei de oorlog helemaal afgelopen was, en Peter bij de Verenigde Naties was gaan werken als directeur van een *Displaced Persons Camp* werd dat anders. Hij schreef haar uitvoerig over de ellende die hij daar om zich heen zag en vertelde haar openlijk over zijn avontuurtjes met de vele radeloze en diep-ongelukkige vrouwen, die hem letterlijk in de armen vielen. Margreet wist niet wat ze daar nu mee aan moest, maar ze zei er verder niets van. Uiteindelijk hoorden ze nog steeds bij elkaar en schreven ze elkaar nog bijna iedere dag en dat was wat telde. En als ze dan later weer bij elkaar waren, waren de kinderen natuurlijk het

allerbelangrijkste, om maar te zwijgen van alle andere zaken, zoals zijn boek over het carboon in Limburg en zijn sollicitaties, want hij wilde natuurlijk wel weer terug naar de geologie, en dan waren er nog de familie en hun vele vrienden, en zo merkten ze nauwelijks dat ze op een bepaald niveau drastisch uit elkaar aan het groeien waren.

De ergste zorgen in die tijd, vlak nadat de oorlog echt voorbij was, golden trouwens niet zozeer Klaas, Martine, Wim, Edith of Magreets vader, maar de vader van Peter. Professor van Ruysdael was nota bene direct na de bevrijding in hechtenis genomen. Als collaborateur.

Peters vader was altijd een zeer zachtaardig mens geweest, zeer geliefd, zelfs bij zijn vurigste tegenstanders. In het begin van de bezetting had hij ervoor gezorgd dat het geologisch instituut, waarvan hij directeur was, zo gewoon mogelijk door bleef draaien, alsof er niets aan de hand was. Net als zijn zoon Peter irriteerde het hem dat zijn onderzoek en onderwijs door zoiets nutteloos als een bezetting onderbroken zou moeten worden. Hij sprak goed Duits en de meeste van zijn collega's waren Duitsers en woonden en werkten in Duitsland. Hij bleef zo lang mogelijk met hen samenwerken, en als ze in Utrecht op bezoek kwamen, werden ze gewoon bij de familie thuis onthaald.

Peters vader had een rotsvast vertrouwen in de goedheid van de mens, vooral als ze *begeistert* waren van een goed idee, zoals bijvoorbeeld een wetenschappelijke theorie. Ze konden het toch ook niet helpen dat hun landen vijanden waren geworden? Hij nam met zijn wijze eruditie met genoeg deel aan elk gesprek met zijn Duitse collega's, tenzij het ging over de evolutie van de mens of over eugenetica en aanverwante, destijds zeer gevaarlijke onderwerpen. Dan zei hij volmaakt onschuldig, maar zeer bewogen, alsof hij het echt heel jammer vond:

'Leider bin ich kein Biologe und auch kein Arzt. Ich weiss nichts davon,' en wist dan het onderwerp op iets geologisch of iets anders neutraals af te sturen.

Zijn vrouw was echter meer op haar hoede. Hoewel ze de gasten zo goed en zo kwaad als het ging onthaalde, hield ze haar mond altijd stijf dicht. Ze hoopte dat ze door het warme enthousiasme van haar man gespaard zouden worden.

De vader van Peter begon in de latere jaren van de oorlog tot ieders verbazing ook vriendschappen te sluiten binnen de lokale Duitse

Ordskommandantur. De Duitsers voelden zich zeer vereerd als de goede 'Herr Professor' hen op het instituut uitnodigde of bij hem thuis onthaalde. Peters moeder begreep er niet veel van, maar ze had altijd het volste vertrouwen gehad in het gedrag van haar man. Ze bleef plichtsgetrouw de taak van gastvrouw vervullen en haar man zei dan ook:

'Vertrouw me nou maar, schat. Ik kan je onmogelijk uitleggen wat er precies aan de hand is, maar het is van het grootste belang dat we een redelijke verstandhouding met de bezetters blijven houden.'

Als Peters moeder hem dan niet-begrijpend aankeek, haalde hij zijn hand door zijn dunne witte haar en zei:

'Als ik je er iets van vertel, kun je het nooit stilhouden als ze je ooit zouden ondervragen. Nee, het is beter als je niets weet en daarom vertel ik je dus ook maar niets. Het ergste wat er dan kan gebeuren is dat je ze vertelt dat er iets was wat ik je niet wilde vertellen en dat is hopelijk niet zo erg.'

Ze keek hem vragend aan, maar hij zei: 'Het is veiliger zo'.

Het Geologisch Instituut stond aan een van de grachten in Utrecht en had levensgrote kelders. In het begin van de bezetting had een van de tekenaars gevraagd of hij met zijn gezin in die kelders zou mogen onderduiken. Ze waren Joods. Peters vader gaf zijn toestemming en de familie verhuisde alle oude collecties en boeken die onder het instituut waren opgeslagen, zoveel mogelijk naar de grachtkant en richtte meer naar binnen toe een woonruimte in.

Na het gezin van de tekenaar kwamen er nog meer gezinnetjes en later, toen jonge mannen voor tewerkstelling in Duitsland begonnen opgepakt te worden, ook een aantal geologiestudenten. En Peters vader bleef er voor zorgen dat de Duitsers hem vertrouwden en bewonderden en geen kwaad vermoedden.

In Utrecht stond bij de bevrijding natuurlijk de hele stad op stellen en ook het Geologisch Instituut liep leeg. Maar Peters ouders bleven thuis. Ze wilden zich niet laten meeslepen in de feestvreugde. Ze wisten niet hoe het met hun kinderen in het zuiden was en ze lieten het feestgedruis voorlopig nog maar even op straat. Een aantal dagen later kregen ze echter een kennis uit Heerlen op bezoek, met het bericht dat alles goed ging met de gezinnen van Peter en Annetje. Grote vreugde natuurlijk. De kennis bleef overnachten, en was er de

volgende dag bij toen de politie professor van Ruysdael kwam arresteren.

'Het was net zo gezellig geweest, de avond ervoor. Er was nog meer bezoek en je twee zusjes waren er natuurlijk ook. Eén inderdaad met een pasgeboren baby – een meisje – en haar man', vertelde hij toen hij weer terug was in Heerlen, aan Peter en Margreet en Frits en Annetje.

'Maar de volgende morgen klonk er een luid gestommel in de gang en je moeder kwam lijkbleek de kamer in. "Ze hebben vader opgepakt", zei ze en verder niets. Helemaal niets. Ik werd er koud van en ben toen mijn spullen maar gaan inpakken. Ik hoopte dat ze misschien tenminste de groeten aan jullie zou doen, maar ze zei niets meer. Toen ben ik maar weggegaan.'

Wat moesten ze doen? Peter en Frits hadden allebei hun werk en Annetje en Margreet – met ieder drie kinderen – konden geen van beiden weg.

'Bovendien kan ik me niet voorstellen dat moeder ons nu over de vloer zou willen hebben', zei Annetje. *En mij zeker niet*, dacht Margreet. Maar wat zou ze ervoor over hebben om naar Zeist te kunnen, naar haar eigen ouders. Het duurde nog zeker een week voordat ze te horen kreeg dat alles in Zeist goed was afgelopen en dat het ook goed ging met Wim en Edith.

Professor van Ruysdael werd na een tijdje gelukkig weer vrijgelaten, maar deze hele gebeurtenis zou een zware tol eisen. Dat hij na de ondraaglijke spanning en ellende van de oorlog nu ook nog had moeten ervaren hoe fanatiek en meedogenloos NSB-ers en vermeende collaborateurs werden vervolgd, had – meer nog dan zijn eigen lot – ertoe geleid dat hij lusteloos en ziekelijk was geworden.

Toch verschrikkelijk. Dat waren onze eigen landgenoten die na zoveel lijden in de hongerwinter zo haatdragend uit de bezetting tevoorschijn waren gekomen, bedacht Margreet zich toen ze achteraf in de boeken van Lou de Jong had zitten lezen. *Toch merkwaardig ook dat ik dat nu pas zo zie.*

Haar schoonvader overleed in het voorjaar van 1946, een diep teleurgesteld man, geheel beroofd van het warme vertrouwen dat hij altijd voor de mensheid had gevoeld. In het gezin van Peters ouders werd daar verder niet veel meer over gesproken, maar Margreet was er altijd van overtuigd geweest dat zijn overlijden op zijn minst voor

een deel te wijten was geweest aan het onbuigzame karakter van zijn vrouw, iets waar zijzelf later ook nog onder te lijden zou krijgen.

Margreet werd net als vrijwel iedereen in die tijd na de bevrijding weer zwanger, en Peter kreeg gelukkig weer een echte baan. Hij werd aangesteld bij de gemeente-universiteit in Amsterdam als hoogleraar paleontologie. Het gezin van Ruysdael pakte hun spullen en hun hele oorlogsbestaan op en verhuisde naar een bovenhuis in een straat vlakbij het Vondelpark.

Ondanks de drukte van de verhuizing en de tragische gebeurtenissen in de familie ging Peter die zomer toch weer op veldwerk. Naar IJsland, om zijn onderzoek aan vulkanen voort te zetten. Op IJsland groeide er tenminste geen oerwoud op zijn geologie en kon hij ook dankbaar gebruik maken van de goede contacten die hij in de oorlog met de Amerikanen had opgebouwd. De Amerikanen hadden op IJsland een grote militaire basis en Peter schafte zich een Amerikaanse legerjeep aan en kocht voor een habbekrats een uitgebreide Amerikaanse kampeeruitrusting.

Jarenlang was zijn jeep de enige auto in die smalle – tegenwoordig auto-volle – straat in de Amsterdamse binnenstad, en kampeerden de kinderen in USA-shelters – lage zwaar-katoenen donkergroene tentjes met een los grondzeil waar bij regen gootjes omheen gegraven moesten worden.

Tijdens dat veldwerk op IJsland schreef hij wederom bijna elke dag een relaas naar huis over zijn avonturen en theorieën, terwijl Margreet opgewekt terugschreef over de toestanden en gebeurtenissen in het overvolle bovenhuis. Alles was nog gerantsoeneerd en zij of het dienstmeisje stonden nog steeds elke dag urenlang voor brood of bonnen in de rij. Ondertussen waren er ook nog steeds de enorme hoeveelheden was en verstellerij en moest alles, van de kinderwagen tot en met de post, twee steile trappen op en af gedragen worden. Er was niemand die zich in die tijd met gevoelszaken bezighield.

Ze woonden naar Amsterdamse begrippen eigenlijk best in een mooie woning met een erker aan de voorkant en een groot plat aan de achterkant, waar het oorlogskind, de kleine Wim, later tarwekorrels zou gaan zaaien zodat moeder niet meer in de rij hoefde te staan voor brood. Toen ze naar Amsterdam verhuisden was Erica oud genoeg om meteen dikke vriendinnetjes te worden met de buurmeisjes die bij

het plat naast het hunne woonden. In minder dan geen tijd veranderde haar Limburgse accent in onvervalst Amsterdams.

Margreet bedacht zich dat ze Erica zou vragen hoe het met Truiké ging. Die woonde nog steeds op hetzelfde adres en ze hadden nog steeds contact met elkaar. *Erica is altijd zo trouw.*

Erica moest vóór september opgegeven worden voor een lagere school en voor Leo moest een kleuterschooltje gevonden worden. Margreet was ondertussen al aardig gewend aan het zwanger zijn, dus dat gaf geen extra moeilijkheden. En Peter kwam eind augustus ook weer thuis, wat heerlijk was, maar hij begon zich meteen druk voor te bereiden op zijn eerste colleges. Hij ging elke dag naar het instituut en vaak 's zondags ook. Ook als zijn moeder op bezoek kwam.

Toen Peters vader overleden was had mevrouw van Ruysdael te kennen gegeven dat ze bij voorkeur bij Peter en Margreet wilde intrekken. Peter was immers haar oudste zoon? Maar Margreet had sterk het vermoeden dat de echte reden was dat ze een oogje in het zeil wilde houden om te zien of Margreet wel goed genoeg voor haar zoon en kleinzootjes zorgde. Margreet had in ieder geval haar poot stijf gehouden en verklaard dat Peters moeder er op hun bovenhuis onmogelijk bij kon. Tot haar grote opluchting trok mevrouw van Ruysdael toen bij het gezin van Peters zusje Annetje in.

Lucy, Peters oudste zusje, en haar man Klaas waren na de oorlog met hun kinderen naar Engeland geëmigreerd, Peters andere zusje Martine woonde nog kleiner dan Peter en Margreet en Peters jongste zusje was ongetrouwd en woonde bij verschillende mensen in huis die ze verpleegde als ze niet meer voor zichzelf konden zorgen. *Thuiszorg in de jaren veertig en vijftig*, dacht Margreet. Het gezin van Annetje was na de oorlog naar een groot huis in Rotterdam verhuisd, dus dat kwam nu goed uit. Daar kon moeder gemakkelijk bij.

Margreets eigen vader bleek na de oorlog geheel blind geworden te zijn. Margreets moeder vond dat behoorlijk lastig, wat Margreet nooit precies had begrepen, want hij was niet bij de pakken neer gaan zitten. Binnen de kortste keren had hij braille leren gebruiken en hij bleef zo actief mogelijk deelnemen aan de activiteiten om en nabij het huis aan de Kroostweg. Margreet ging er vaak met de kinderen logeren. Voor de kinderen waren dat fijne vakantietjes. Erica vond het vooral heerlijk om bij opa in het atelier te mogen zitten. Haar opa had plankenvol boekjes om te lezen en dat was vlak na de oorlog een

grote luxe. Later vond ze het ook altijd zeer speciaal om met een boek onder de grote beuk in de voortuin te zitten. Voor een Amsterdams stadskind het toppunt van heerlijkheid!

Het vierde kind van Margreet en Peter werd in april 1947 geboren. Ze besloten haar Martine te noemen, naar Peters derde zusje, Martine. Peters zusje Martine was dus net als alle anderen na de oorlog ook meteen weer zwanger geworden. Alleen ging het bij haar allemaal mis. Ze overleed in het kraambed en de nieuwe baby ook.

'Weet je zeker dat je dat aankunt?' vroeg Margreet toch nog aan Peter op de avond van de bevalling, maar Peter had niet geantwoord.

Martines fatale bevalling had iets minder dan twee maanden eerder plaatsgevonden en het was alsof de begrafenis net gisteren was geweest. Later, toen de baby huilde, vroeg Margreet het opnieuw aan Peter, maar hij haalde zijn schouders op. Hij had er geen bezwaar tegen. Martine of iets anders, het deed er niet toe.

Margreet had bij de bevalling zoveel bloed verloren dat de dokter haar op het hart drukte dat het beter was als ze niet meer zwanger werd. Hij legde haar uit hoe ze dat zou kunnen voorkomen – iets wat voor Margreet als biologe natuurlijk niets nieuws was. Toch was ze deze keer binnen drie maanden weer zwanger. De dokter schudde zijn hoofd en Margreets vijfde kind, dat naar een vriendin van Margreet Elizabeth, of Bettie, werd genoemd, werd in november 1948 met een keizersnede op de wereld geholpen. Dat was in die tijd nog een moeilijke en zeer ingrijpende operatie, maar Margreet overleefde de ingreep gelukkig prima. Ze vermoedde later echter wel dat de chirurg haar bij die gelegenheid in het voorbijgaan ook even had gesteriliseerd, want Bettie werd definitief haar laatste kind en de aanwijzingen van de dokter opvolgen, dat deden ze nooit.

Het leven in het Amsterdamse bovenhuis was ondertussen met het vele werk, de naoorlogse tekorten en rantsoeneringen en Peters eeuwige afwezigheid eigenlijk niet te harden – Margreet moest haar uiterste best doen om zo opgewekt mogelijk te blijven en alles draaiende te houden. Maar na de geboorte van Bettie kón ze dat niet meer. Ze deed er lang over om over de operatie heen te komen, voelde zich leeg en was meestal volmaakt doorgedraaid. Het was Erica die met de kleintjes uit wandelen ging en ze verzorgde, en hoewel Margreet best inzag dat er iets mis was kon ze nauwelijks bevatten wat het was. De kinderen waren gezond en over het

algemeen reuze gezellig. Erica en zichzelf zaten op ballet en genoten daarvan, Peter had op het instituut een cellist ontmoet met wie ze een strijkkwartet had gevormd en Peter had een goede baan. Toch barstte ze bij het minste geringste in tranen uit. Ze begreep er niets van. Het werd zo erg dat haar huisarts haar uiteindelijk doorverwees naar een psychiater, waar ze een half jaar lang twee keer per week in behandeling ging. Elke keer als ze van de psychiater thuiskwam besprak ze met Peter waar ze het over hadden gehad.

Een van de belangrijkste dingen die ze van die periode had overgehouden, was dat je er niemand een plezier mee deed als je verlegen was.

'Het is juist reuze spannend om te zien of je onbekenden in een kort gesprek kunt leren kennen. Zoiets kan vaak juist erg interessant zijn.'

Margreet knapte gelukkig van die behandelingen wel een beetje op. En omdat de dokter had gevraagd wat voor Margreet het belangrijkste was geweest van alles wat ze had gedaan voordat ze kinderen kreeg, en ze daarop meteen had geantwoord: de NJN, had hij haar aangeraden om weer iets met de NJN te gaan doen. Maar daar was ze toen natuurlijk veel te oud voor – de NJN was een jeugdbond en met 23 lag je er uit – maar ze had zich opgegeven als leidster voor een zomerkamp. Dat was iets wat wél door oudere NJNers gedaan kon worden, en zo was ze twee zomers achter elkaar alleen, maar wel met al haar vijf kinderen, met de NJN op Terschelling geweest. Dat was heerlijk geweest. Ook voor de kinderen.

Margreet schrok op. Ze was alles om zich heen vergeten, dat het zaterdag was en dat haar kinderen misschien nog langs zouden komen, dat het tegelstoepje bij de tuindeuren weer helemaal schoon was, dat ze bijna 80 was en een beroerte had gehad, alles, maar nu verschenen er opeens mensen bij de tuindeuren! Het waren Bettie en Wim. O, wat leuk! Bettie en Wim woonden vlak bij elkaar, in de buurt van Gouda, en ze waren kennelijk in één auto naar de Bilt gekomen. Margreet kwam moeizaam overeind, zette haar bril op en greep naar de knop van de kamerdeur. Op dat moment vloog de deur open. 'Kiekeboe!' riep Wim.

'Lieve help, je maakt me aan het schrikken,' zei Margreet. 'Kom binnen. Ga zitten. Of liever, maak een kopje koffie voor allemaal. Hebben jullie al gegeten?'

'Nou, ik nog niet. Maar ik heb van allerlei lekkers bij me', zei Wim en hij pakte een groot stuk boerenkaas uit en een tros druiven en een zak kiwivruchten. 'Heb je brood?' vroeg hij.

'En ik heb bloemen meegenomen en karnemelk en chocolaatjes', zei Bettie.

Ze dekten de tafel en gingen er gezellig omheen zitten. Margreet genoot daarvan. De oorlog en al haar gepieker over haar schoonfamilie en Amsterdam verdwenen als sneeuw voor de zon. Wim haalde een recensie tevoorschijn van het concert waar ze heen geweest waren. Uit het NRC Handelsblad, maar niet door iemand die Margreet kende. Het was gelukkig een goede recensie en Wim had ook informatie over de Kurische Nehrung bij zich.

'Het is kennelijk een heel bekende badplaats geworden, in Litauen. Ik heb nota bene informatie aan kunnen vragen bij een reisbureau, maar de kinderen hebben nog niet kunnen uitvinden of het vogeltrekstation in Rositten nog actief is. We houden je op de hoogte!'

Ze vertelden Bettie over het concert en de Kurische Nehrung en Bettie vroeg:

'Hoe gaat het met je ringband, moeder?'

'Uitstekend. Ik geloof dat mijn volgende stukje over de scheiding gaat. Vanmorgen heb ik de oorlog er in gestopt, maar van Amsterdam en de verhuizing naar de Bilt heb ik helaas niets. Herinneren jullie je nog iets van die verhuizing?'

'Ik niet veel', zei Bettie, 'ik was pas tweeëneenhalf.'

'O maar ik wel', zei Wim. 'Ik zie de straat nog voor me van toen we er voor de eerste keer inreden, en het huis en de garage met dat vlierinkje, en het landje achter de achtertuin. Ik vond het allemaal even prachtig. Ik weet ook nog dat we een keer allemaal op het balkon naar een luchtshow in Soesterberg stonden te kijken en dat vader toen later klaagde over een gaatje in het dak en dat Martine bang was dat die vliegtuigen door dat gaatje naar binnen zouden komen vliegen, en we hadden een rood-bruine kolenkachel en de kolenmanneltjes waren verschrikkelijk zwart en droegen de kolen in een soort zak op hun schouders.'

'Wat ik me herinner', zei Bettie, 'is dat jij en Leo boksles kregen op zolder, want Leo was veel te klein, maar ik vond hem heel groot en snapte daar niets van, en ook herinner ik me dat jij een keer heel stout was met mijn poppenwagen. Rood met een scheur erin'.

'Ja, dat herinner ik me ook. Je had die poppenwagen op je verjaardag gekregen en ik was er in gaan zitten. En dat is waarom hij gescheurd was, en vader gaf me een draai om mijn oren en dat deed pijn en ik was boos. Wat wás ik kwaad. Ik moest huilen van woede.'

'Ja, vader had losse handen', zei Margreet, 'maar wat was ik blij toen we eindelijk hier woonden, want die tijd in Amsterdam was toch wel een rottijd. Weet je nog dat ik in de afgelopen zomer naar een schrijfcursus ben geweest in Bentveld? Ik heb daar toen toch nog iets over Amsterdam geschreven. Hier.'

Ze haalde na wat zoeken een handgeschreven velletje uit een andere ringband en zei: 'Doe dat ook maar in die nieuwe ringband'.

Herinnering

Toen ik hier gisteren aankwam keek ik mijn ogen uit. De streek waar ik terecht was gekomen, en waarvan ik al iets had gezien uit de trein van Leiden naar Heemstede, had veel moois – oude bomen, dure landhuizen en villa's, ingesloten zanderige akkers, lege bollenvelden, nam ik aan – maar er was iets dat me niet beviel. Het deed me allemaal te veel denken aan de zeer sporadische uitstapjes die we maakten in die akelige vijf jaren toen we vlak na de oorlog met vijf kleine kinderen in Amsterdam op een bovenhuis woonden.

Nee, de polders met de kieviten die zich verzamelen voor de herfsttrek, de wat drassige weilanden met meeuwen, scholeksters en grazende meerkoeten, die spraken mij meer aan. Door mijn Friese afkomst misschien, maar zeker door de vogel-excursies naar de Eempolder en de plassegebieden met de NJN, héél vroeger.

Margreet nam een fotoalbum uit de kast en zocht een foto op uit de tijd van de verhuizing naar de Bilt. Het was een vervaagd zwartwitkiekje van de straat zonder de bomen die er nu stonden. Wat een opwinding was die verhuizing geweest. Hun eerste eigen zelfgekochte huis! Het huis had 33.000 gulden gekost, een kapitaal in die tijd, maar Peter was ook in Utrecht weer aangesteld als hoogleraar

en ze konden zich best zo'n gigantische onderneming veroorloven. Het huis had vele kleine slaapkamertjes en een grote zolder – ideaal voor een gezin met vijf kinderen.

'En de tuin natuurlijk, wat een heerlijkheid. Toen we eenmaal hier woonden konden we ook regelmatig naar Zeist – bij oma en opa op bezoek – en konden zij af en toe zelfs komen oppassen', zei ze, 'en oma kon later, toen opa overleden was, met de bus bij ons langs komen'.

Nadat opa overleden was, verhuisde de moeder van Margreet eerst naar een ander huis aan de Kroostweg, toen naar een flat in het centrum van Zeist en daarna naar een privé-bejaardenpension in het Kloosterpark in de Bilt, dat niet ver was van waar het gezin van Margreet nu woonde. Op den duur ging Margreet minstens eens per week op de fiets bij haar moeder op bezoek. Het Kloosterpark lag aan de overkant van de toen nog erg drukke Utrechtse weg, die dwars door de Bilt heen liep. Elke keer als Margreet naar haar moeder toe fietste, door een tunneltje onder de Utrechtse weg door, vroeg ze zich af wat er van Hanneke uit het Kloosterpark geworden was. Met Loesje had ze nog wel contact gehouden – ze was verpleegster geworden in Zeeland – maar Hanneke, dat moest ze toch nog eens uitzoeken.

Haar moeder woonde in een kamer op de eerste verdieping aan de voorkant van een mooi oud huis met, wederom, uitzicht op een weiland. Hoewel het weiland deze keer maar klein was en meestal erg modderig, wás het een weiland en had ze volgens Margreet niet te klagen. Maar dat deed ze wel. En op iedereen inhakken. Op de eigenaresse van het pension, op de andere gasten en op mensen die Margreet ook bekend waren, zoals politici, radio- en later televisiefiguren, kennissen en zelfs ook familieleden, dood of niet dood. Margreet ergerde zich daar mateloos aan en als ze dan later weer naar huis terugfietste, was ze zo geagiteerd dat ze helemaal vergat nog aan vroeger terug te denken. Ze hoopt dan alleen maar vurig dat zij niet zo verschrikkelijk moeilijk zou worden als ze oud werd. Maar dat kwam allemaal eigenlijk pas later. Met haar ringband was ze nog maar net aan de eerste jaren in de Bilt toe. Er was toen in hun gezin dus wel zo het een en ander gebeurd.

'Weet jij nog, Wim, dat ik je vorig jaar een keer vroeg wat ik moest doen, want ik moest voor de schrijfcursus een stukje over feminisme schrijven?'

'Ja, dat weet ik nog. Heb je het toen niet over die schemerlamp gedaan?'

'Ja, dat zei je toch? Maar het gaat helemaal niet over feminisme hoor. Ik heb geen idee wat feminisme eigenlijk is en volgens mij bestaat het veel te veel uit actief verzet. Dat ik toen die lamp gekocht heb was meer een plezierige bijkomstigheid van de scheiding. Ik heb me nooit actief tegen mijn leven met vader verzet. Zoiets deed je niet in die tijd. Nee hoor, hij is gewoon uit zichzelf uit het huwelijk gestapt.'

'Ja, maar toen was je wel vrij om te doen en te laten wat je wilde.'

'Ja, dat gevoel van bevrijding, is dat dan feminisme?' vroeg ze.

'Ja, zoiets. Zoiets als vrouwenemancipatie, geloof ik', zei Wim.

'Nou, dat vind ik nou klinkklare onzin. Dan zouden ongetrouwde vrouwen zoals Bettie nooit feministen kunnen zijn en dat zijn ze heel vaak juist wel.'

Bettie was ongetrouwd en had dus altijd de vrijheid gehad om te doen en te laten wat ze wilde. Margreet wendde zich tot Bettie: 'nietwaar Bettie?'

'Min of meer, ja. Maar als je het zo stelt moet je je wel realiseren dat ik me nog steeds gebonden voel door mijn opvoeding hoor.'

Ze vond het idee van haar eigen gebrek aan bevrijding, het idee dat er voor haar als jongste van een hele ris intellectuele genieën nog heel wat te emanciperen viel, best een aardige vondst, maar haar moeder ging er niet op in.

'Je kunt je onmogelijk zo gebonden hebben gevoeld als ik, met vader z'n gepest en grootmoeder met haar eeuwige kritiek op de manier waarop ik jullie opvoedde. Nee, dat was verschrikkelijk. Voor jullie ook.'

Bettie keek een beetje sip, maar tegen haar moeder zei ze:

'Echt vrij van vader was je toch zelfs na de scheiding nog steeds niet? Je hebt je tenminste nog jarenlang druk gemaakt over de te lage alimentatie die hij betaalde.'

'Ja, maar dat was ook belachelijk. Dat kan ik hem nog steeds niet vergeven, zelfs al is hij al jaren dood.'

'Maar ondanks dat gebrek aan geld heb je toch vijf kinderen grootgebracht en er nog fantastisch veel bij gedaan ook. Je hebt tenminste laten zien dat je daar helemaal geen man voor nodig had.'

'Ja dat is zo', zei Margreet een beetje verbaasd, maar ook wel gestreeld. Ze had dat eigenlijk nog nooit zo bekeken. Wel dat hij haar in de steek had gelaten en dat hij haar veel meer had moeten betalen, maar niet dat het iets bijzonders geweest zou zijn om alleen een heel gezin met succes groot gebracht te hebben. *Maar toch?*

'Feministen willen de hele wereld veranderen. Ik wilde juist zo veel mogelijk bij de wereld horen zoals hij was.'

'Hoe is dat eigenlijk allemaal precies te werk gegaan, moeder?'

'O, nou, op een gegeven ogenblik zaten vader en ik in de kerstvakantie te bedenken wat we in de volgende zomer zouden gaan doen. Weet je nog? In de zomer ervoor waren we met z'n allen in Montpellier in Zuid Frankrijk gaan kamperen. Daar hebben we nog die foto's van, van iedereen op een rijtje voor de tent en Leo met zijn eerste toestel op een statief, waar hij als een sprinkhaan omheen sprong.'

'Ja, en waar we toen zo heerlijk in het bos gezwommen hebben. In welke rivier was dat eigenlijk?'

'Nou, dat weet ik niet meer hoor.'

'Ja, en met dat aquaduct en dat kerkje op die hele steile berg. Maar ik weet niet of ik me dat herinner van de foto's of van die vakantie zelf,' zei Bettie. 'We hebben zo vaak met z'n allen met vader gekampeerd, dat het allemaal een beetje door elkaar heen loopt.'

'Nou, afijn dan. In die kerstvakantie zaten we hier bij deze tafel en ik zei: "Wat zullen we volgende zomer gaan doen?" En vader zei: "Ik weet niet wat jij gaat doen, maar ik ga naar Parijs, met Dot."'

Stel je voor. Nou, dat pikte ik niet. Dat was gewoon één stap te ver. "Wat bedoel je?" vroeg ik nog, maar vader zei nog eens: "Ik weet niet wat jij gaat doen, maar ik ga met Dot naar Parijs." Nou, en toen heb ik gezegd: "Dat kan niet. Dan hoef je ook niet meer terug te komen," en dat was het dan. De rest weet je.'

'Goed zo, moeder. Het is dus toch niet helemaal vanzelf gegaan. Je wist precies hoeveel je aankon en toen het teveel was heb jij er een punt achter gezet', zei Wim.

'Nou, zo eenvoudig was het niet hoor. Er was wel zo het een en ander aan vooraf gegaan. Maar toen ik het eenmaal gezegd had,

voelde ik me geweldig. Woedend maar geweldig. Ik ben de volgende dag op de fiets gestapt en heb bij de kwekerij van Nellie's vader een héél duur sier-appelboompje gekocht. Later heb ik dat pal midden voor het huis gepland en nog steeds krijg ik ieder voorjaar als het bloeit massa's complimentjes van voorbijgangers.'

'Je bedoelt dát boompje?' zei Wim. Hij was opgestaan en wees in de tuin.

'Ja, dat,' zei Margreet.

'Mag ik dat stuk eens zien, over die schemerlamp bedoel ik?' vroeg Wim.

'Ja hoor, natuurlijk.'

Wim las het verhaal door. Het ging niet alleen over de lamp, maar toen hij het uit had zei hij: 'Ja, dat bedoelde ik, van die lamp, maar dat snoer was niet 14 meter lang. Het was 4 meter'.

'Nonsens. Dacht je nou heus dat ik dat niet meer wist?'

'Ik wil wedden dat je nog steeds hetzelfde snoer hebt en dan zullen we zien.'

Hij liep naar de oude lamp die in de hoek bij de bank stond, en viste het snoer van de vloer. Het oorspronkelijke snoer, oud, donker-rood en bij de stekker een beetje gerafeld.

'Zie, het is, okee, het is een beetje langer dan vier meter.'

'Ja hoor es, ik ben er zeker van dat het veertien was, misschien veertien stappen dan? Doe dat maar. Maak er maar stappen van.'

'Ik zet het wel helemaal even op de tekstverwerker, dan kan Bettie in de tuin beginnen. Wijs haar maar aan wat er gedaan moet worden. Dan doe ik ondertussen de afwas ook even en dan kom ik daarna wel helpen.' Wim liet de tuinbeslissingen liever aan het vrouwvolk over en afwassen deed hij graag.

Margreet en Bettie liepen door de tuin heen om te zien wat er allemaal gedaan moest worden en daarna ging Margreet weer naar binnen om te zien wat Wim aan het doen was. Hij was aan de afwas. 'Het verhaaltje zit erin. Ik maak zo wel een print,' zei hij. Margreet was doodmoe. Ze ging in de zitkamer op haar stoel zitten en viel prompt zittend in slaap.

Wim en Bettie waren samen in de tuin bezig toen de auto van hun zus Erica de straat in reed en voor het huis parkeerde. Bij het appelboompje.

'Hallo, Erica,' riep Bettie. 'Moeder zit geloof ik nog in haar stoel te slapen. Het gaat wel goed met haar, lijkt me. We hebben uitvoerig geluncht en nu zijn we de tuin aan het opruimen. Wat een rotzooi, maar we komen er zo aan. Wím!'

Ze gingen allemaal naar binnen en Margreet werd wakker.

'O hallo Erica, wat leuk dat je er bent,' zei ze verheugd. Erica ging thee zetten. Bettie's chocolaatjes kwamen goed van pas. 'Wat kan ik nu nog voor je doen moeder?' vroeg Erica.

'Misschien kun je me straks even helpen met mijn ringband. Hij is bijna af. Je zou me bijvoorbeeld kunnen helpen bij het uitzoeken van die stapel verhaaltjes. Het zijn de laatste. Ze gaan allemaal over de tijd ná de scheiding.'

'Prima,' zei Erica, 'maar laten we het kalm aan doen en eerst even thee drinken. Dan moeten we bedenken wat je vanavond gaat eten, en dan zullen we wel weer verder zien hoor.'

'O, nou, dat is gemakkelijk. Ik heb nog steeds die ovenschotel die Bettie vorige week gemaakt heeft. Meer dan genoeg voor ons allemaal!'

'Maar die ovenschotel is voor jou, moeder. Wij kunnen toch thuis zelf iets maken', zei Bettie.

'Ja maar dat wil ik juist niet. Ik vind het gewoon ontzettend gezellig dat jullie er allemaal zijn. En het zou het leukste zijn als we allemaal aan tafel gingen eten. Net als vroeger'

Maar Wim moest naar huis om samen met Ineke en de kinderen te eten, en Bettie moest met hem mee omdat ze met zijn tweeën gekomen waren. Jammer.

'Het zal nog genoeg tijd kosten met al die files', zei Wim, opeens bezorgd dat hij niet op tijd thuis zou zijn. Margreet deed daar een beetje moeilijk over. Niet dat ze nou persé wilde dat ze bij haar zouden blijven – als er íéts was waar ze doodsbenauwd voor was dan was het wel dat ze een last zou zijn, voor wie dan ook, en vooral voor de kinderen – maar vanwege de snelweg en de files.

'Ik ben vorige maand nog op de fiets naar Vleuten geweest. Heerlijk!' zei ze en ze wendde zich tot Bettie. 'Jij rijdt nog steeds iedere dag over de snelweg van Gouda naar Utrecht, hè? Die weg zie ik wel eens uit de trein. Zie jij nog wel eens iets van het gebied waar je doorheen rijdt? Als ik naar Vleuten fiets is het toch zo heerlijk om langs die brede sloten vol waterlelies en plompen te komen en dan

een reiger te zien die naast een visser staat te wachten op een toegegooid visje... '

'Ja hoor es, dat is voor de weekends en voor mijn sportfiets.'

Zou het ooit tot haar moeder doordringen dat zij ook van het leven kon genieten? Even leek het erop dat ze weer ruzie zouden krijgen. Bettie moest haar uiterste best doen om zich in te houden. Het was maar goed dat ze toch naar huis gingen, en nadat ze naar behoren afscheid hadden genomen (Dáág, en sterkte en tot de volgende keer, en ik bel nog wel), gingen zij en Wim dus maar zo gauw mogelijk weg.

Erica en Margreet aten wel aan tafel en gingen toen de verhaaltjes uitzoeken. 'Maak maar drie stapeltjes', zei Margreet. 'Één voor lesgeven, één voor muziek en één voor reizen.'

'Ja,' zei Erica, 'En één voor vertalen en één voor schrijven en één voor die kinderverhaaltjes. Doe je al je dagboeken er ook in?' en ze wees met een weids gebaar naar de brede open boekenkast, waarin één hele plank gewijd was aan reisdagboeken en fotoalbums en een andere aan door Margreet vertaalde boeken. Zo'n dertig stuks in totaal.

'Nee, joh, die dagboeken zijn toch helemaal niet afgerond of goed genoeg, en bovendien nemen ze veel te veel ruimte in. Nee hoor, als iemand ze wil lezen doen ze dat maar een keertje apart.'

Erica bladerde door de verhaaltjes en legde ze op stapeltjes.

'Er is niets bij over Ameland. Hoe ben je daar ook alweer aan gekomen? Daar ben ik nauwelijks geweest.'

'Ik ben er gewoon op een zomer, toen iedereen met vader op vakantie was en jij iets anders deed met Bettie achterop over de Afsluitdijk naar toe gefietst. Langs jeugdherbergen. Dat wil zeggen, eerst naar Leeuwarden en toen met de bus naar Holwerd, en toen met de boot naar Ameland, en toen nog verder naar Hollum, en daar hebben we een paar dagen in een hotelletje gezeten voordat we weer teruggingen. Bij die gelegenheid heb ik uitgevonden dat de timmerman daar je grote canvas huisjestent voor het hele seizoen voor je opzet en toen heb ik me dus later een huisjestent aangeschaft, en heb dat verder elke zomer gedaan totdat iedereen te oud was om met me te gaan kamperen. Wie maar wilde mocht mee, onder voorwaarde dat ze een tentje meebrachten. Tante Willeke en oom Herman zijn daar toen in het volgende jaar ook mee begonnen. Ideaal voor opgroeiende

kinderen. Ze hadden daar een heerlijk vrij leventje en ik hoefde me nergens zorgen over te maken. Ik las ontzettend veel en luisterde naar mijn draagbare radio en wandelde iedere dag, weer of geen weer, en de kinderen hadden de meest wilde avonturen met elkaar en met de Amelandse jeugd, als ze tenminste niet met vader en zijn vrouw en de andere kinderen in Spanje of Frankrijk of Noorwegen zaten.

'Ja, en dan kwam je na zo'n zomer weer thuis en dan was je een van de meest degelijke en inspirerende biologieleraressen op het gymnasium.' Erica wist dat, want zij had op dezelfde school gezeten als waar Margreet later les was gaan geven, hoewel zij de alfa-kant had gedaan en dus geen biologie had gehad.

'Nou, dat valt wel mee hoor. Ik was echt niet zo denderend goed.'

'Weet je waar jij aan lijdt, moeder? Martine heeft me er net over geë-maïld. Ze vond dat ik eraan leed en dat ze er zelf het voornaamste slachtoffer van was. Jij lijdt er dus ook aan.'

'Wat? Waar lijdt ik aan?'

'Aan het impostersyndroom. Komt veel voor bij vrouwen.'

'Wat bedoel je?' vroeg Margreet ongerust. Wat was er nu weer fout met haar?'

'O niks, Een grapje van Martine. Een typisch Martine-grapje.'

'Maar wat ís het dan?'

'Ik wou dat ik het wist. Het heeft iets te maken met gebrek aan zelfvertrouwen geloof ik. Ze heeft niet gezegd wat je eraan kunt doen. Echt zo'n Amerikaanse POP-gedachte hoor'.

Erica deed haar uiterste best om zich eruit te redden, maar Margreet zei:

'Nou, dat is je reinste onzin. Ik heb helemaal geen gebrek aan zelfvertrouwen. Wat waren we ook alweer aan het doen? O ja, die stapeltjes. Die moeten geponst worden en dan moeten ze in de ringband. O jé, ik vergeet iets. Wat was het ook alweer? God, nou weet ik het niet meer.'

Erica ging de stukjes ponsen.

'Ik dacht dat je ook iets over de scheiding had?'

'O ja, daar heb je het nou. Helemaal vergeten. O Erica, zul je me als-je-blijft beloven dat je me als ik dement word in een bejaardentehuis stopt, zodat ik jullie niet tot last zal zijn? Ik ben ervan overtuigd dat ik niet zulke verstandige beslissingen zal nemen als oma hoor.'

Voor Margreet was elke verhuizing van haar moeder een totale verrassing geweest en vooral de laatste, van het Kloosterpark naar een bejaardentehuis. In die tijd ging het nog behoorlijk goed met haar en was ze vooral nog zeer goed bij de pinken. Maar ze had zelf besloten dat ze meer zorg nodig had en naar een tehuis moest. Ze had er een uitgezocht dat Margreet met een kort fietstochtje kon bereiken. Niet dat Margreet er nou zo op aangedrongen had of dat ze elke week bij haar moeder op bezoek wilde, of kon – ze vond het een regelrechte ramp – maar die fietstochtjes werden toch een regelmatig weerkerend genoegen. Langs die 'umo'-paadjes voelde je gewoon hoe om je heen de natuur met de seizoenen veranderde. In het voorjaar hoorde ze er tuinfluiters en tjiftjafs, en gekraagde roodstaarten en zanglijsters, die in de bosjes langs het paadje broedden. En in het weiland achter die bosjes zag je dan in het voorjaar eerst de buitelandse kievieten en later de weelde van de vele pinkster-, paarde-, en boterbloemen die daar bloeiden – het was een proefweitje waarop men geen bestrijdingsmiddelen gebruikte – en in de zomer genoot ze van de bloeiende struiken, eerst van de krentenboompjes tot later de vlieren, en dan in de herfst zocht ze bramen en paddestoelen. Een heerlijk uitstapje iedere week.

'Dat bejaardentehuis en later dat verpleegtehuis. Wat een zegen dat we dat niet tegen haar zin hebben moeten doen!'

Erica dacht daar ondertussen over na. Ze kwam tot de conclusie dat haar moeder minstens net zo verstandig zou zijn als haar oma, maar dat ze er in tegenstelling tot oma eindeloos over zou gaan zitten zeuren. Ze besloot er niet op in te gaan.

'Wat was je vergeten, moeder?'

'Dat ik Ria nog zou bellen over een verhaal over zuurkool, en ook dat schemerlampverhaaltje over de scheiding. Ik ben vandaag zo druk met de oorlog bezig geweest dat ik Ria totaal vergeten ben en Wim heeft dat scheidingsverhaal op een diskette gezet, maar hij is vergeten om er een print van te maken. Laat eens kijken of ik dat nog kan'.

Ze ging achter de tekstverwerker zitten, riep het stukje op en maakte een print. Erica was onder de indruk. Toen pakte Margreet de telefoon om Ria op te bellen, maar die was natuurlijk al lang vertrokken.

Ze zei in het antwoordapparaat: 'Hallo Ria, met Margreet. Het spijt me dat ik je gemist heb, maar ik bel alleen maar om je te

Titia Rutten-Kooistra, Wietske Rutten

vertellen dat ik vrijdag wel kom en dat ik een verhaal heb over zuurkool met spek. Ik hoop dat je het leuk vindt. Het gaat eigenlijk over toen in Indië. Je hoeft me niet terug te bellen, alleen als het niet doorgaat natuurlijk. Anders tot vrijdag dus, zeven uur. Dag'.

Ze hing op en wilde Erica vertellen over het zuurkoolverhaal en haar het schemerlampverhaal geven, zodat ze het vóór de lesgeefverhalen in de ringband kon doen, maar Erica was naar de keuken gegaan om af te wassen.

Scheiding, lesgeven, muziek

Peter werd in 1951 benoemd tot hoogleraar algemene geologie aan de Rijksuniversiteit in Utrecht. Iedereen was bij de oratie aanwezig en de oude mevrouw van Ruysdael zei tegen Edith:

'Och, als mijn man dit had kunnen meemaken', maar tegen Margreet zei ze:

'Waar zijn de kinderen?'

Margreet antwoordde: 'O, die zijn thuis. De oudste van de overkant past op ze.'

'O ja, dat idioot grote katholieke gezin. Laten we maar hopen dat dat goed gaat.'

Margreet vroeg zich af wat haar schoonmoeder daar nou weer mee bedoelde. Was het verkeerd om een katholieke oppas te hebben of was het dat ze uit een groot gezin kwam? Zij zelf vond haar nieuwe burens juist reuze aardig. Katholiek of niet. De aankoop van het huis in De Bilt was voor Peter en Margreet een heel grote stap geweest en het zou helemaal heerlijk zijn geweest als haar schoonmoeder er ook volledig achter had gestaan. Met dit soort opmerkingen wist ze zich dus helemaal geen raad.

Hoogleraar geologie en directeur van het geologisch instituut in Utrecht – dat was dezelfde functie die de vader van Peter tot zijn dood in 1946 had bekleed en Peter had eigenlijk min of meer op de benoeming zitten wachten. Toen hij er eindelijk voor benaderd werd, aanvaardde hij de autoriteit die de positie met zich meebracht dan ook met de grootste vanzelfsprekendheid. Hij had van jongsafaan begrepen dat hij zich, klein als hij was, alleen maar met zijn scherpe tong kon verdedigen en toen hij eenmaal hoogleraar in Utrecht was voerde hij dan ook van het begin af aan een zeer scherp beleid. Hij werd al gauw de schrik van de faculteit. En als hij dan na een drukke

dag vol vergaderingen en beslissingen doodmoe thuis kwam, gedroeg hij zich in de omgang met zijn vrouw en in de chaos van de vijf opgroeiende kinderen net zo. De breuk tussen Peter en Margreet kwam dan ook voor niemand echt als een verrassing. Maar toch had het bericht van de scheiding een grote schok gegeven. Echtscheidingen waren in die tijd nog een grote zeldzaamheid en Margreet zelf was er aanvankelijk natuurlijk ook helemaal kapot van. Maar achteraf vond ze dat alles eigenlijk wel zo goed was uitgekapt. Op een van haar schrijfcursussen had ze geprobeerd om juist die positieve kant van hun scheiding weer te geven. Het resultaat was het schemerlampstukje geweest dat Wim die middag op haar tekstverwerker had ingetypt, en ook een later stukje waarin ze de zomer beschreef die voorafging aan haar eerste aanstelling als biologielerares.

De schemerlamp

Voor een deel van mijn allereerste zelfverdiende geld wilde ik iets heel bijzonders kopen, iets voor het hele gezin. Vandaag had ik mijn eerste zelfverdiende salaris opgehaald. Op mijn ene school in Amersfoort had de administrateur me f75,- betaald, minus een bijdrage aan het lerarenpotje, en in Utrecht had ik het geld op het stadhuis op moeten halen. Ook f75,-.

De euforie van mijn nieuwe zelfstandigheid gaf me de moed een vele jaren gekoesterde wens in vervulling te brengen. Bij mijn schoonouders, waar ik sinds mijn elfde jaar kritiekloos hemelhoog tegenop had gekeken, was de wetenschap altijd het hoogste goed geweest. Een open boekenkast mócht. Een goed bureau mócht. Zelfs een bureaulamp was toegestaan, maar een staande lamp of enige andere vorm van bijverlichting voor de gezelligheid was burgerlijk. Schemerlampen waren dingen waar met de grootste minachting op werd neergekeken. Ook bij mijn man was die opvatting diep geworteld geweest. Maar nu zou ik dus een schemerlamp gaan kopen.

Toen ik de lengte van het benodigde verlengsnoer ging uitmeten raakten de kinderen helemaal opgewonden. Ze voelden gewoon hoe belangrijk dit was.

'Waar is dat voor?' vroeg er een.

'Voor een hele mooie, hele deftige schemerlamp', zei ik.

Het snoer moest 14 meter (*stappen dus*) lang zijn.

Vele malen was ik na de lessen op de meisjes-HBS op de fiets Utrecht in gegaan om in alle lampenzaken dé lamp op te zoeken. Tenslotte fietste ik op die eerste betaaldag regelrecht van het stadhuis naar de Choorstraat om hem te kopen.

'Meneer, ik wil díé lamp hebben.'

'Wilt u niet eerst even rondkijken mevrouw?'

'Nee meneer, het moet die lamp zijn, met extra peertjes graag en een verlengsnoer van veertien passen lang.'

'Komt voor elkaar, mevrouw. Waar moet hij bezorgd worden?'

Ik gaf hem het adres en nog diezelfde middag werd de lamp bezorgd. 'sAvonds brandde hij. De bewondering kende geen grenzen. Wat was de kamer nu gezellig. Wat zou vader wel zeggen als hij eens binnen kwam? Ja, wat zou hij zeggen? Of denken?

Een half jaar geleden was hij voorgoed bij me weggegaan. Er was ontzettend veel veranderd sinds die dag en de kinderen hadden nu twee totaal verschillende ouders die ieder op hun eigen wijze, en niet gehinderd door de kritiek van de ander, met hen om kon gaan. Dat was in ieder geval een grote vooruitgang. Er waren geen spanningen meer en de kinderen waren vrolijk en gezellig. Maar ik dacht terug aan de dag dat hij vertrokken was.

Na het ontbijt was ik, net als iedere andere morgen, in de badkamer bezig de berg vuile kinderkleren te sorteren. In de grote zit- eetkamer beneden klonk de stofzuiger van de werkster en de kinderen waren naar school, één in Utrecht op het gymnasium, één in Bilthoven op het lyceum en de andere drie op de lagere school in het dorp. De witte was stopte ik in een teil met heet sop.

Ik kreeg een schok toen ik op straat een portier hoorde dichtslaan. De taxi? Alles stond klaar in de gang beneden. De voordeurbel. Mijn man kwam uit de studeerkamer met een zware tas in zijn hand. Paniek schoot naar mijn keel. Wat kon ik in godsnaam nog doen om hem tegen te houden? Dit kón toch niet?

Voor de open deur van de badkamer zei hij: 'Nu, dan ga ik maar'. Hij keek me aan met een blik die op wanhoop leek. Ik deed een paar stappen in zijn richting om hem een zoen te geven, zoals ik altijd had gedaan als hij wegging. Duizenden keren. Maar halverwege stopte ik abrupt. Dat hoorde er nu natuurlijk niet meer bij. Hij trok zich ook onzeker en afwerend iets terug. Vannacht hadden we nog gevrijd. Zwijgend. Een

bruuske ontlading. Van nu af aan nooit meer vrijen. Ook geen zoen meer. En ook geen dagelijkse uitwisseling van verhalen over de gebeurtenissen van de afgelopen dag.

Hij zei: 'Ik kom mijn fiets nog ophalen als de kinderen thuis zijn'.

Dat was het einde van ons huwelijk. Ik stond als versteend met een vuile sok in mijn hand.

Wat nu?

Na zijn vertrek volgde een periode van totale ontreddering. Gelukkig leken de kinderen er niet kapot van te zijn. Alleen de oudste vond het beschamend nu een 'kind van gescheiden ouders' te zijn – ongewoon en heel treurig in die tijd. Voor de anderen was het niet anders dan in de weken waarin hun strenge vader voor zijn werk op reis was. Wel fijn, rustig.

Maar al heel gauw was het met die rust gedaan. Het huis werd overstroomd door geschokte bezoekers, vrienden en vriendinnen, collega's van mijn man met hun vrouwen, de halve faculteit en zelfs de rector magnificus met zijn vrouw. Hun omgekomen zoon was een huisvriend van ons geweest. Ze kwamen hun deelneming betuigen en adviezen geven over financiële en andere noodzakelijke regelingen waar ik geen benul van had. Hartverwarmend, nuttig, maar ook heel vernederend. Ik schaamde me diep.

Ik moest werk gaan zoeken, daar was iedereen het over eens. Ook de advocaat had daarop aangedrongen. Als mijn man iets zou overkomen zou de alimentatie ophouden en zijn pensioen zou geheel naar zijn nieuwe vrouw gaan.

Zelf geld verdienen, voor het eerst in mijn leven, leek mij geweldig. Maar wat kon ik eigenlijk? Na achttien jaar wist ik van mijn studie niet veel meer af. Ik fantaseerde over allerlei beroepen die me aantrokken. Verpleging (ik had net met geelzucht in het ziekenhuis gelegen), coupeuse (ik kon goed naaien), orkestaltiste (net als mijn muziekvriendin), bibliothecaresse. De opleiding voor elk van die vakken zou natuurlijk een paar jaar hard werken kosten. En eigenlijk was dat te gek; ik had immers een doctoraal biologie. Ik vroeg mijn eigen botanieprof om raad. 'Ik zou je zo als assistente willen hebben, maar dat moet je niet doen. Jij moet lerares worden. Dan heb je dezelfde werktijden en vakanties als je kinderen.' Hij had natuurlijk gelijk, maar het was wel het laatste waar ik zin in had. Ik vreesde ook dat ik het helemaal niet zou kunnen. Maar ik ging meteen solliciteren. Er waren twee vacatures, vier uur op

een gymnasium en vier uur op een meisjes-HBS, eerste en tweede klassen. Uitstekend om het vak te leren, vond de docent van de voor die tijd heel moderne leraarsopleiding, bij wie ik om raad was gaan vragen. Ik had de conjunctuur mee en werd op beide scholen benoemd.

Zo liep ik dus, precies een half jaar na Peters vertrek, met mijn grote nieuwe leren schooltas naar de bushalte, op weg naar mijn allereerste lessen op het Johan van Oldenbarnevelt-gymnasium in Amersfoort. Barstend van opwinding herhaalde ik voortdurend tegen zichzelf: Ik-ga-naar-mijn-wérk, ik-ga-naar-mijn-wérk. Die stroom van fietsers en auto's op de Utrechtse weg, op weg naar hun werk, daar hoorde ik nu ook bij. Een fantastisch gevoel.

Bij de vele onuitwisbare indrukken van die eerste werkdag waren er twee die op mij de diepste indruk maakten. Voor al die kinderen, bijna 60 stuks, was ik niet 'de moeder van...', maar een persoonlijkheid. Hun biologielerares. En ze deden direct wat ik vroeg – ook een nieuwe ervaring! En in de pauze, in de leraarskamer, stelde de rector me voor als 'onze nieuwe collega', niet als 'de vrouw van...'. Van de ene dag op de andere was ik zelf iemand geworden.

Op de terugweg was ik doodmoe. De kinderen waren al thuis en ik verlangde ernaar alles aan hen te vertellen. Kennelijk hadden ze naar me uitgekeken, want toen ik het voordeurpad opliep stonden ze alle vijf voor het raam te dansen en te springen. Ze hadden een verrassing. Midden op de ronde salontafel stond het glimmend gepoetste zilveren bonbonbakje, gevuld met rumbonen, waar ik zoveel van hield. Maar van de gevertjes hield ik op dat moment nog veel en veel meer.

Het Eerste Uur, een nachtmerrie of een wensdroom?

'Moeder, moeder, je bent beroemd!' Over de dijk, waarachter onze tentjes stonden, kwamen de twee kleintjes, Tientje en Bettie, aanrennen. Tientje met een wapperende krant in haar hand.

Het was begin augustus en we kampeerden in de grote tuin van mijn oude schoolvriendin die nu in Winterswijk woonde. Ik lag in mijn tent, omringd door een kleurige verzameling plantkundeboeken voor de middelbare school.

'Moeder, het staat in de krant van tante Wil!'

Ik zou dus over een maand werkelijk lerares zijn.

De schoolboeken zagen er opeens heel anders uit. Echter. Niet meer als speelgoed. Niet meer om in te grasduinen en om er plaatjes in te bekijken. Ze waren ook opeens een beetje vijandig geworden. Alles wat erin stond zou ik moeten weten, en eigenlijk nog heel veel meer. Wat wist ik eigenlijk? Bijna 20 jaar geleden had ik mijn doctoraal biologie gedaan en daarna? Het krijgen en grootbrengen van kinderen was zo boeiend, de huishouding zo druk, het vele naaiwerk en het in de rij staan voor bonnen en eten zo tijdrovend, dat de biologie helemaal op de achtergrond was geraakt. Toen de kinderen groter werden trokken we er natuurlijk wel altijd op uit om planten, paddestoelen en schelpen te zoeken en naar vogels te kijken, maar gelede stengels en ongelede wortels, knipkiezen en schedelbeenderen, wat wist ik daar nog van? Het was me angstig te moede. Maar eerst trok ik met de juichende schare van eigen kinderen en kampeervriendjes en -vriendinnetjes naar de bakker in het dorp. Om feesttaartjes te kopen.

's Avonds, bij thee en taartjes en het krantenberichtje, dat ik heel kinderachtig voor de tiende keer las, overrompelde het me opeens. Het beeld van het Eerste Uur. Het zou me die maand niet meer verlaten.

Ik zag mezelf voor een klas vol kinderen staan. Hoe groot ze zouden zijn wist ik precies. Erica, mijn oudste dochter, zat zelf immers ook in de tweede van het gymnasium? Gelukkig wel op een ander gymnasium dan dat waar ik benoemd was. Stel je voor dat ik geen orde zou kunnen houden!

Hoe dat Eerste Uur dan in mijn droom verder verliep, hing helemaal van mijn stemming af. 's Morgens, als ik fit was en de zon scheen, zat die hele klas muisstil en vol aandachtige belangstelling te luisteren naar wat ik te vertellen had over de bloedsomloop of iets anders waar ik net mee bezig was, maar 's avonds als ik moe was, was die hele klas veranderd in een luidruchtige troep wilden. De meisjes zaten te giechelen en de jongens sloegen elkaar met hun boeken om de oren en niemand luisterde naar wat ik te zeggen had.

Gedurende die maand las ik behalve boeken over biologische onderwerpen, alles wat ik maar over het leraarschap in handen kon krijgen, van dikke boeken van bekende psychologen en pedagogen tot de bakvisboeken van mijn dochter.

Later in de maand, toen we weer thuis waren, zocht ik ook oude studiegenoten op die al vele dienstjaren achter de rug hadden.

'In het begin moet je streng zijn.' Daarover waren ze het allemaal eens.

'Straffen bij het minste vergrijp!' zeiden ze.

Straffen was nooit een van mijn sterkste kanten geweest. In theorie wist ik het precies. Altijd consequent zijn, nooit slaan, nooit dreigen. Maar in de praktijk? Als ik kwaad werd gaf ik mijn eigen kinderen best wel eens een flinke draai om hun oren, maar daar voelde ik me dan zo schuldig over dat ik het slachtoffer meteen ging troosten. De straf had dus geen enkel effect.

En wat voor straffen? 'Je krijgt voor straf geen koekje bij de thee.' Of: 'Je gaat direct na het eten naar bed!' Vele malen heb ik zulke dreigementen geuit, maar heb ik ze ooit kunnen volhouden? Iedere pedagoog zou geïjds hebben als hij mij gezien had.

Het resultaat was dan ook duidelijk merkbaar, vooral bij onze vrolijke maaltijden. De gesprekken waren te luidruchtig, de tafelmanieren maar matig. En nu zou ik een klas met bijna 30 kinderen tweemaal zo lang achter elkaar rustig moeten houden, netjes laten werken, aandachtig laten luisteren...

'Orde houden. O, dat kun jij best,' zeiden mijn optimistische vrienden.

Ik besloot om 's avonds bij de warme maaltijd maar eens een proef te nemen met die voorgeschreven strengheid.

'Jongens, handen wassen en zitten!' Dat zeg ik voor iedere maaltijd, maar nu zei ik het extra streng en nadrukkelijk. Twee van de vijf renden om het hardst naar de kraan in de keuken en wisten onder veel geduw en gespat hun handen. De andere drie bleven rustig zitten lezen.

Wat zou een strenge moeder nu doen? Ik wist het niet en zei nog maar eens, met nog meer nadruk: 'Onmiddellijk handen wassen en gaan zitten.' Toen wandelde er nog een op zijn gemak naar de keuken.

Ik had ondertussen het eten op tafel gezet. De drie 'schone' kinderen gingen op hun stoelen zitten en ik kondigde aan: 'Ziezo. We beginnen nu te eten.' De andere twee gooiden hun boeken neer en wilden aan tafel komen, maar: 'Nee, eerst handen wassen.'

'Och, ze zijn nog schoon.'

'Willen jullie wel eens onmiddellijk doen wat ik zeg!'

De twee nijdig af naar de keuken. Ik boos. Op hen en op mezelf. Ik ging de kleintjes vast vlees geven. Een slecht begin. Ik rekende eens uit. 30 kinderen was zes maal vijf. Ik zuchtte diep. Een lichtpunt was dat mijn kinderen al bedorven waren en dat de twee klassen die ik op het gymnasium zou krijgen, ongetwijfeld prima waren afgeleverd door mijn voorganger.

Intussen zaten we dan eindelijk allemaal te eten. Ik lette fanatiek op alle ongerechtigheden, zoals een vork verkeerd vasthouden, smakken, over de tafel reiken, en deelde links en rechts aanmerkingen uit, maar het begon mijzelf al gauw gruwelijk te vervelen. Mijn vlijt begon net grondig te luwen, toen Bettie een opgewonden verhaal begon te vertellen. Voor haar kleuterschool was de zomervakantie alweer voorbij, terwijl de andere scholen – de lagere school, het lyceum en de twee gymnasia van Erica en van mijzelf – pas de volgende dag en de dag erna zouden beginnen.

Er zou een juffrouw van de kleuterschool gaan trouwen en alle kinderen zouden meegaan naar de kerk. 'En we leren prachtige liedjes voor de kerk.'

Voor de kerk? Wat nou? Psalmen en gezangen soms?

'Zing er eens een.' Ik huiverde bij het idee van al dat kerkelijke gedoe, maar zei toen meteen:

'Ach nee, zing er maar een na het eten.'

Maar Bettie hoorde me niet. Ze stak een flinke hap in haar mond en zong toen luidkeels: 'Er gaat een juffrouw trouwen', op de wijs van een vreemde arme snuiter. De hele familie barstte prompt in lachen uit. Bettie boos en beledigd omdat we haar uitlachten. Ze begon te snikken. En hoe ik haar ook probeerde uit te leggen dat we haar liedje heus erg mooi vonden en we daar niet om lachten, ze bleef boos en wenste niet verder te eten.

'Kom, Bettie, eet nu eens door.'

'Nee!!'

'Bettie, als je je bord niet leeg eet krijg je geen toetje!'

Helemaal fout. We hadden notabene havermout voor toe en die had dat magere sprietje hard nodig. Bettie bleef nog een tijdje bokken, tot haar eten koud en onsmakelijk was geworden, en toen lieten al mijn goede voornemens me weer in de steek. Het dreigement werd niet uitgevoerd en het eten verdween naar de tamme kraai die in de garage huisde. Maar bij de havermout was de stemming aan tafel weer prima.

Meer dan ooit wanhoopte ik aan mijn pedagogische talenten en die avond was de klas van mijn Eerste Uur dan ook weer een regelrechte bende.

Ook mijn kinderen hadden niet veel fiducia in mijn leraarscapaciteiten. Een tijdje terug waren we op een avond door een kennis uitgenodigd om naar een jonge vleermuis te komen kijken. Ik zei tegen Leo dat hij zijn haren moest kammen want 'anders schrikt het beest zich dood'. Waarop Leo hoofdschuddend antwoordde: 'En dat moet nou lerares biologie worden.'

Intussen begon de grote dag te naderen. Wat ik in de eerste lessen zou behandelen had ik natuurlijk in mijn hoofd en ik liep de hele dag alles haarfijn aan mijn denkbeeldige klas van het Eerste Uur uit te leggen.

En eindelijk was het dan zover. Mijn kinderen zaten onmogelijk vroeg aan het ontbijt en het kostte me moeite om niet tegen iedereen te snauwen. Ik gunde me nauwelijks tijd voor het haren kammen van de kleintjes, mijn laatste taak als huisvrouw die ochtend.

En dat was dus ook het einde van de tijd waarin Margreet zich kon verbergen achter: 'Ik ben alleen maar een huisvrouw'. Van huisvrouw werd ze in 1953 biologielerares, niet omdat ze dat nu zo graag wilde maar omdat het wel moest. En in plaats van professorendame werd ze een alleenstaande muziekvriendin, maar daarover later.

Op die eerste schooldag nam ze de bus naar Amersfoort en kwam veel te vroeg bij school aan. Daar stond ze dan, voor het begin van haar echte eerste uur, in een leeg klaslokaal, en wachtte op haar leerlingen. Door de lage schoolramen keek ze naar buiten in de mooie schooltuin, waar een tuinman aan het werk was. Wat benijdde ze die man.

De bel. De deur vloog open en een hele horde kinderen stooft elkaar verdringend naar binnen. Margreet probeerde wanhopig om de klas op hun plaatsen te krijgen, maar toen kwam gelukkig de rector binnen. Onmiddellijk werd het stil en hij wees iedereen vlug een plaats aan. En toen was het dan zover. Het eerste uur was begonnen.

Ze begon met iets te vertellen over haarzelf en – of dat nou verstandig was of niet – met te zeggen dat de leerlingen haar best van alles konden vragen en dat ze, hoewel zij op dat moment het antwoord hoogstwaarschijnlijk niet zou weten, hun in de volgende les

het antwoord zou geven. En zo ging het ook. In het tweede jaar wist ze al heel veel meer en later wist ze alles wat ze haar vroegen.

Toen ze zich in dat eerste uur moest omdraaien om haar naam op het bord te schrijven, vond ze dat een zeer angstaanjagend moment. Ze had het gevoel dat ze allemaal op zouden springen en gek zouden gaan doen. Maar tot haar verbazing deden ze dat niet en bleven ze gewoon rustig zitten.

Toen begon ze met de eigenlijke les. Wat is leven en waar komt het vandaan, want 'biologie' betekent uiteindelijk de studie van het leven. Ze begon al gauw gemakkelijker te praten en plezier te krijgen in wat ze deed, maar soms had ze het merkwaardige gevoel dat ze naast zichzelf stond en op zichzelf toekeek. Dat was wel heel vreemd, maar verder ging alles goed. Ze was net klaar met huiswerk opgeven toen de bel ging. De rector kwam in het volgende uur weer terug om de klas tot bedaren te brengen, en het lesgeven zelf ging al wat beter.

Hoewel ze gedurende de rest van die eerste dag geleidelijk minder zenuwachtig werd en het lesgeven haar op den duur steeds gemakkelijker afging, bleef ze er altijd heilig van overtuigd dat ze het eigenlijk niet goed kon. Zelfs toen ze een aantal jaren later, toen ze allang uit Amersfoort weg was, een brief ontving van een oud-collega waarin stond dat het met haar opvolgster niet zo goed was gegaan. 'We zeiden wel eens tegen elkaar: "Was mevrouw van Ruysdael er nog maar".'

Margreet trok zich in haar biologielessen nooit zoveel aan van hoe het hoorde. Maar tot haar schrik kreeg ze op een ouderavond een keer een heel deftige pa op bezoek, met een klacht. Zijn dochter leerde in de biologieles platte woorden en dat achtte hij voor een gymnasium niet gepast.

'Natuurlijk is dat niet gepast', zei ze, 'maar het is noodzakelijk. Een voorbeeld. Bij een les over de spijsvertering heb ik eens een jongen gehad die zei: "Gossie, op mijn vorige school moesten we leren dat er in de endeldarm feces zaten, maar ik heb nooit geweten dat dat poep was".'

De mensen in schoolboekjes waren destijds geslachtloos, maar Margreet vond dat ze best wat vooruitstrevender kon zijn en behandelde de geslachtsorganen net als de andere organen. Ze bleef dat doen tot er achter in een tweede klas een keer een meisje aarzelend haar vinger opstak:

'Mevrouw, misschien is het een stomme vraag, maar ik snap niet hoe mensen op het idee komen om zoiets geks te doen'. De klas lachte niet. Een paar meisjes knikte en vanaf dat moment was Margreet met een heel bescheiden vorm van seksuele voorlichting begonnen, hetgeen in die tijd natuurlijk nog zeer ongehoord was.

Op een dag in september, op de leraressenopleiding van de huishoudschool, waar ze later werkte, ontdekte ze dat ze dat jaar een heuse non in haar klas zou hebben. Eerst schrok ze daarvan. Ze was bang dat haar lessen over het ontstaan van het leven bij die non moeilijkheden zouden kunnen opleveren. Net als die keer in het allereerste begin, begon ze namelijk nog steeds elk jaar met een les over de vraag waar het leven vandaan kwam, en de biologische ideeën daarover. Misschien wel iets voorzichtiger en genuanceerder dan in het begin, maar ze bleef van mening dat het ontstaan van het leven er in de biologie – de studie van het leven dus – beslist bij hoorde. In haar studietijd was dit een vraagstuk geweest waar zij en haar vrienden, en vooral ook Peter, erg druk mee bezig waren geweest. Maar hoe moest dat nu met een echte non? Je wist het maar nooit met de kerk en de schepping en zo. Maar de non deed gelukkig gewoon mee en toen Margreet na de les zei dat het haar speet als ze haar beledigd had, bleek dat het nonnetje erg tevreden was geweest. Ze had het immers over 'wonderbaarlijk' gehad? Een pak van haar hart!

Aangezien de kennis over dit onderwerp juist in die tijd zo snel aan het veranderen was, moest zij de biologische literatuur goed blijven bijhouden. Dat kostte veel tijd, maar ze deed het met groot enthousiasme en totale toewijding. Ze had thuis Peters studeerkamer voor haar eigen gebruik ingericht en had plankenvol boeken en tijdschriften over de meest uiteenlopende biologische onderwerpen om zich heen verzameld. De oude ingelijste foto van de Smeroe had ze gewoon boven het oude bureau van Peter – dat zij nu gebruikte – laten hangen.

Margreet had zich een werkwijze aangewend waarbij ze gedurende de hele dag steeds drie kwartier lang iets nuttigs deed – schoolwerk, de was, verstellen of de administratie – en dan één kwartier iets leuks, zoals lekker een detective lezen. Toen ze als jonge, pasgetrouwde vrouw net in Indië was aangekomen had ze een tijd in een logeerkamer op Zuid-Sumatra gezeten, in afwachting van

een huis ergens op Sumatra voor haar en Peter. Dat wachten, met alleen maar handbagage, was nogal uitgelopen en toen was ze maar zuchtend begonnen aan het lezen van een Engels boek (in die tijd lasen ze alleen maar Duits en Frans), dat ze geleend had van een toevallig ontmoette Engelse. Het boek, *Murder Must Advertise* van Dorothy Sayers, vond ze zo geweldig dat ze sindsdien alle Engelse detectives las die ze maar te pakken kon krijgen en dat deed ze nu nog steeds.

Ondertussen zorgde ze er overigens wel voor dat ze ten alle tijde klaar stond voor de kinderen, zoals die keer toen ze thuis in de zitkamer proefwerken zat te corrigeren. Och, och, wat had ze dat toch allemaal geweldig goed uitgelegd. Haast de hele klas had het moeilijke onderwerp begrepen. Plotseling weerlichtte het en in de verte klonk gerommel. Achtjarige Wim, die in een Donald Duck zat te lezen, keek op en vroeg wat onweer eigenlijk was. Vol vuur schotelde ze hem met haar leraressenstem een niet erg wetenschappelijke, maar glasheldere verhandeling voor over elektrische ladingen en overspringende vonken.

'Ja maar, waar komt dat lawaai dan vandaan?'

'Nou kijk'. Ze stak haar armen recht vooruit. 'Als de bliksem door de lucht vliegt, krijg je een spleet. Zó.' Armen een klein eindje uit elkaar. 'En als die bliksem voorbij is, klapt die spleet weer dicht. Zó. Pats!' Dat geeft een knal en die weerkaatst tegen de wolken, en dat geeft dat gerommel.'

'O.'

Wim las tevreden verder in de Donald Duck en zij begon weer te corrigeren. Ze was zeer voldaan over haar uitleg.

Plotseling klonk er een harde slag. De deur vloog open, Martine kwam naar binnen rennen en sprong op haar schoot. Wim stond op, legde zijn Donald Duck neer en liep naar hen toe.

'Martine, weet jij wel waar de onbeer vandaan komt?'

Ha, daar zou je het hebben. Vol verwachting keken ze hem aan. Hij stak zijn armen naar voren, een klein eindje uit elkaar. 'Dat is een grote beer die in zijn handen klapt. Zó. Pats!'

Margreet vertelde nu, terwijl ze samen met Erica het lesgeef- en het schemerlampverhaal in de ringband aan het stoppen waren, het onbeerverhaal aan haar dochter en Erica zei:

'Goh moeder, je zou een boek kunnen volschrijven met die idiote biologische gesprekken die we altijd aan tafel hadden. Je zat ons altijd wel iets uit te leggen.'

'Nou, zo erg was het niet hoor. We hadden het ook wel eens over iets anders.'

Erica kon zich geen niet-biologisch gesprek herinneren, maar Margreet zei:

'Hier heb ik nog een stukje over zo'n tamme kraai, zo eentje als waar ik het in dat verhaal over het Eerste Uur over had.'

'Ja, maar dat was na mijn tijd', zei Erica, 'en heb je niet nog iets geschreven over al die hamsters die je later had en die alsmaar jonkies kregen? Je ging toch bijna elke twee weken met een tas vol hamsters naar school? En dat hart dat je bij de slager kocht als je de bloedsomloop aan het behandelen was en dat we dan later moesten opeten?'

'Wist je dat? Dat heb ik jullie nooit verteld.'

'Ja, dat kan wel zijn, maar op school wist iedereen het!'

'Dat is toch niet waar?'

'Ja hoor. Wel gek hoor, om weer aan die tijd terug te denken. Maar eerst dat kraaienverhaaltje dan.'

Ka

In mijn gezin was het altijd een heel gedoe om iedereen, mijzelf inbegrepen, op tijd naar school te krijgen. Gelukkig werd Leo altijd afgehaald door een buurjongen en Martine door een buurmeisje, beide uit keurige kleine gezinnetjes. Die waren tenminste altijd op tijd.

Die buurjongen was een fanatieke dierenliefhebber en bezat de bijzondere gave om alle mogelijke dieren tam te kunnen maken. Had ik bijvoorbeeld voor school een ringslang nodig, dan ving hij er een voor me en temde hem in een week. Ik hoor nog de gil van afgrijzen van een tweedeklasser toen zo'n slang, terwijl ik druk stond te oren, in de halsopening van mijn bloesje verdween. Diezelfde jongen klom ook op het dak van de overburen en haalde daar een jonge kauw uit een nest in de schoorsteen. Een paar maanden later was het dan doodnormaal dat er een kauw door de straat vloog met een rode tandenborstel (zijn vader was tandarts) in zijn snavel, onder het vliegen luidkeels roepend: 'Gerrit kom hier!'

Werd ergens een zielig dier gevonden dan werd het dikwijls bij die jongen afgeleverd, en zo kregen wij ook wel eens een tamme kraai van hem. Op een dag kreeg hij van iemand een totaal gekortwiekte roek die op dat moment niet zo goed in zijn dierengezin paste, en hij gaf hem aan Leo. We noemden hem Ka en hij kreeg onderdak in onze garage. Die stond weliswaar altijd open, maar Ka kon toch niet vliegen en durfde niet eens goed naar buiten. Hij zat meestal op het stuur van een fiets.

Maar zijn veren begonnen aan te groeien, en tot onze vreugde en schrik begon hij buiten de garage korte vliegtochtjes te maken. Vliegtochtjes die altijd een doel hadden. 's Morgens, als de kinderen naar school fietsten, bracht hij Leo naar het eind van de straat en vloog dan weer terug naar huis. Zaten wij 's middags met het dienstmeisje en een paar van de kinderen thee te drinken en we zagen Ka ineens pijlsnel en heel doelbewust uit de garage langs het raam wegvliegen, dan wisten we dat Leo in aantocht was. Pas een minuut of vijf later kwamen ze dan samen weer terug.

Ka at vlees. Ik kocht bij een goedkope slager in Utrecht, vlakbij de school waar ik les gaf, altijd op vrijdag of zaterdag een paar ons gehakt en fietste dan met dat gehakt in de schooltas achterop mijn fiets over het overvolle fietspad langs de Utrechtse Weg naar huis. Steevast kwam Ka me op ongeveer een halve kilometer van huis tegemoet, bleef boven me heen en weer vliegen en elke keer als hij me passeerde kreeg ik tot verbijstering van de vele andere fietsers een tik met een vleugel. Ik voelde me net een soort heks.

Het werd nazomer – de roeken begonnen zich voor hun trek naar het zuiden in groepen te verzamelen. Op een dag vloog Ka verder met Leo mee dan anders. We hebben hem nooit meer teruggezien, maar iedere keer als we in de herfst hoog in de lucht een zwerm roeken zien, vragen we ons af of Ka erbij is.

Toen het er voor Margreet en haar gezin financieel wat beter uit begon te zien, kreeg ze vaak te horen dat ze maar eens aan een auto moest gaan denken. Maar de gebeurtenissen op de dag van Peters huwelijksaanzoek stonden haar nog te levendig voor de geest en later, toen ze alleen nog maar in Utrecht les gaf, ging ze eigenlijk altijd op de fiets naar school. Geen auto dus. Wat ze echter wel deed was een abonnement nemen op de concerten van het Utrechts Symfonie Orkest, en ook deed ze de kinderen op muzieklés.

'Muziek is de beste manier om vrienden te maken als je ergens in een nieuwe omgeving terecht komt'

Margreet wist dat uit eigen ervaring.

Erica kreeg piano- en vioolles, Leonard fluitles, en Martine en Bettie later respectievelijk cello- en vioolles. Er moest natuurlijk altijd hard gestudeerd worden en dat gaf wel eens moeilijkheden. Maar toen de kinderen eenmaal in groepjes en op uitvoeringen gingen spelen, bleek dat beter te lukken. Erica speelde later met groot enthousiasme in het beslist niet onverdienstelijke schoolorkest van het gymnasium, terwijl de leraren van Leo, Martine en Bettie altijd hun eigen muziekkuitvoeringen organiseerden. Margreet kon Wim er tot haar grote spijt echter niet toe brengen om ook een instrument te leren bespelen, maar hij maakte later enthousiast foto's als ze allemaal samen de fluitkwartetten van Mozart – waar Margreet natuurlijk de bladmuziek van in huis had – probeerden te spelen.

Via de muziekleraren van de kinderen en de concerten waar ze steeds vaker naartoe ging, speelde ze al spoedig zelf ook weer in een strijkkwartet en ook raakte ze na verloop van tijd goed bevriend met de muziekrecensenten die de concerten in Utrecht bijwoonden en recenseerden voor de Utrechtse kranten, en die in sommige gevallen ook radioprogramma's over muziek presenteerden.

Margreet had indertijd van haar psychiater in Amsterdam geleerd dat je er niets mee opschoot als je verlegen in een hoekje bleef staan, en dat het juist erg leuk en spannend kon zijn om nieuwe mensen te leren kennen. Margreet kende die muziekrecensenten natuurlijk al lang uit de krant en van de radio, en aangezien ze al snel doorhad dat ze op die concerten meestal alleen waren, stapte ze in de pauze gewoon op zo'n recensent af en begon een gesprek door iets te vragen of met grote stelligheid iets te beweren. Bijvoorbeeld:

'Kunt u me misschien vertellen waarom de dirigent voor het begin van het derde deel zijn neus snoot? Ik ben namelijk biologielerares en ik weet dat de slijmvliezen van iemand die gespannen is geen vocht produceren'.

Met dit soort vragen was het ijs meestal vlug gebroken en kon Margreet zonder schroom haar nieuwsgierigheid bevredigen. Heerlijk vond ze het om mee te maken hoe zo'n recensie eigenlijk tot stand kwam. Normaal las ze graag en veel, maar ze had er eigenlijk geen flauw benul van hoe het werk van de haar zo geliefde auteurs op de

gedrukte pagina terechtwam. Ondertussen was het voor zo'n recensent zelf over het algemeen ook best gezellig om zo'n intelligente en enthousiaste concertvriendin te hebben en meestal gingen ze na afloop van een concert nog even met haar ergens een kopje koffie drinken. Op een keer, toen Margreet na afloop van zo'n concert terug naar huis fietste, bedacht ze dat ze zelf ook wel eens iets kon gaan schrijven. Een detectiveverhaal bijvoorbeeld. Over een recensent. Een recensent die bijvoorbeeld een gunstige recensie moest produceren over het plaatselijke amateur-orkest. Ja, dat zag ze wel zitten. Het moest natuurlijk een gunstige recensie zijn vanwege een subsidieaanvraag. En dan zou er een moord plaatsvinden en misschien ook nog iets met een griezelige geestesverschijning, die dan weer een truc bleek te zijn van de slagwerker. Ze bedacht hoe haar hoofdpersoon zijn aantekeningen zou gebruiken om de recensie te schrijven en dacht daarbij aan het orkest waar ze zelf sinds kort in meespeelde:

9 violen, geen altviolen, 1 cello, 1 contrabas, veel blokfluiten, 2 dwarsfluiten, klarinet, hoorn, fagot, trommel, bekkens.

Gluck-arrangement. Inzet ongelijk, blokfluiten vals. Dirigent zwoegt. Te nadrukkelijk. Niemand kijkt.

Dansen van Dvorak, te moeilijk. Twee goede eerste violen, blazers spoor bijster, ongelijke inzetten.

Suite uit de Zauberflöte. Mozart door amateurs! Tweede violiste hakt in generale rust, gegiechel in de zaal.

Na de pauze 'Goede tijden, Slechte tijden,' sic!! Arrangementen van de dirigent zelf. 'Memory and Bright Eyes,' uithalende eerste violen.

Ja, met dat gedeelte zou ze geen moeite hebben, maar wie was er vermoord en waarom? Margreet was ondertussen geheel ongemerkt bij haar garagepad aangekomen en terwijl ze haar fiets in de garage vol fietsen, driewielers en rotzooi zette bedacht ze zich dat ze eigenlijk niets kon bedenken voor die moord. *Zie je wel? Ik kan er niets van. Misschien toch maar overlaten aan Dorothy Sayers of Agatha Christie.* En in de komende weken luisterde ze trouw naar de radio, vaak samen met één of twee van haar kinderen, naar de muziekprogramma's waarvan ze de presentatoren zo goed kende.

Maar op een dag gebeurde er iets wat Margreet totaal overrompelde. Merkwaardig genoeg gebeurde het wéér bij het allegretto

in de zevende symfonie van Beethoven. Margreet had daar ook nog geprobeerd een stukje over te schrijven. Ze zag het kladje wel, maar ze gaf het voorlopig nog maar niet aan Erica om het in de ringband te doen.

Nogmaals het allegretto uit de zevende symfonie van
Beethoven

Toen het orkest gisteren aan het allegretto toekwam was daar opeens weer die beklemming in mijn borst. En de spanning in mijn buik. Eerst voelde ik alleen de muziek diep binnen in me, maar toen voelde ik ook de ondergrond van een veel sterker gevoel, de gevoelsstroom tussen de man die naast me zat en mezelf. En hij reageerde ook. Hij legde met uiterste zorg en heel teder zijn hand op mijn blote voorarm en kneep er even in.

Ik begon onmiddellijk van top tot teen te trillen. Dit moment herinnerde ik me immers van heel vroeger. En die herinnering was mij mijn hele leven lang bijgebleven, maar op dit moment, na al die jaren misgelopen huwelijk, was het wel het laatste wat ik had verwacht. Wat moest ik ermee?

Ik keek heel voorzichtig naar opzij. Hij had zijn hand weer weggehaald en zat nu verwoed in het licht van zijn piepkleine zaklantaarntje iets in zijn opschrijfboekje op te schrijven. Hij hijgde een beetje.

'Wat is er?' fluisterde ik

'Niets', zei hij, 'helemaal niets'. En hij krabbelde fanatiek verder.

Alleenstaand of niet, Margreet was weer net als vroeger – voordat ze getrouwd was en kinderen had – voor van alles te porren. Maar in tegenstelling tot vroeger was ze nu niet zo vreselijk verlegen meer en genoot ze er dus ook meer van. Ze ging ervan uit dat, nu Peter er niet meer was alles in principe mogelijk moest zijn en als het enigszins uitkwam zei ze dan ook nooit nee. Ook keek ze wel eens bij de huwelijksadvertenties in de krant, vooral als ze weer eens verliefd was geworden op iemand die getrouwd was, of die om andere redenen onbereikbaar was – iets wat na die eerste keer maar al te vaak gebeurde – maar dan bedacht ze zich dat haar leventje eigenlijk best wel gezellig was zo en liet ze het idee van een nieuwe man in haar leven verder maar weer varen.

Ze had nog een lang verhaal over een groot muzikaal avontuur uit die tijd, dat ze dankzij een van haar muziekvrienden had meege maakt. Ze vroeg aan Erica om het op te zoeken. Ze moest zelf even naar de wc.

Erica wist precies waar dat verhaal was; Margreet had er indertijd zo eindeloos aan gewerkt dat Erica het nu bijna automatisch uit de kast pakte:

Het trio van Ravel

Op een dag was ik in Hilversum, op weg naar mijn vriendin Mien, een plaat gaan terugbrengen bij een mij bekende radio-presenterator. Samen hadden we onder het genot van onze morgenkoffie de muziek nog eens beluisterd, en net toen ik op wilde stappen ging de telefoon. Ik moest dus wachten en ik voelde me, zoals altijd wanneer ik bij een telefoongesprek aanwezig was, lichtelijk opgelaten.

Mijn gastheer legde de hoorn op zijn schrijftafel en vroeg: 'Wil jij blaadjes omslaan voor een pianotrio? Nu direct? Het is voor een opname en ik moet zelf naar Amsterdam'.

Ik wist niet of ik dat wel durfde, maar ik was nog nooit in een echte studio geweest.

'Kan ik dat dan?'

'Natuurlijk.'

Buiten sneeuwde het. Natte sneeuw. Ik liep nogal hard. Er was immers haast bij? In de hal van de studio stond iemand met een groot papier in zijn hand. Hij vroeg wat ik kwam doen. 'Ik kom blaadjes omslaan voor...'

'O ja, komt u maar gauw mee.' We liepen door een lange gele onderaardse gang.

'Weet u ook welke taal ze spreken?'

'Frans,' dacht hij. Gelukkig, dat kende ik tenminste een beetje. We waren bij de deur, twee deuren na elkaar, een hele dikke en een gewone. Ze werden zorgvuldig achter me gesloten.

De musici zaten alle drie in hun overhemd te spelen, maar ze lachten me vriendelijk toe en bogen een beetje. Ik glimlachte, knikte even vriendelijk terug, en probeerde eruit te zien of ik me volkomen thuisvoelde in een studio en of blaadjes omslaan mijn dagelijkse werk was. Ik liep direct door naar de vleugel. Ergens stond een stoel, die ik in het voorbijgaan oppakte en schuin links van de pianist neerzette. Hij lachte en knikte en speelde gewoon

door. Aan zijn ogen kon ik zien waar hij ongeveer was. Wat een ontzettend moeilijke muziek! Hij was halverwege de rechterbladzij, anderhalve regel voor het eind van de bladzij. De schrik sloeg me om het hart, maar ik stond op en pakte voorzichtig de bovenrand van het blad vast. Lastig was dat, dat je daar wel naar moest kijken en je ogen de muziek dus los moesten laten. Zou hij plaats genoeg hebben zo? Ik probeerde zo ver mogelijk van zijn linkerarm af te staan. Mijn vingers trilden een beetje. Zou hij daar last van hebben? Nu!! Gelukkig, het ging goed. Ik ging zitten. Anderhalve bladzij ontspanning. Fantastisch speelde die pianist. De andere twee trouwens ook. De violist had een paar maten rust en knipoogde tegen me. Ik glimlachte terug. Hij was vast een Italiaan. Ingewikkeld was die maat. Met mijn ogen kon ik de muziek niet volgen en ik telde dus maar. Twee regels voor het eind. Ik stond op, pakte de bovenrand, nu!! Ik zat weer. De volgende bladzij eindigde met een dubbelstreep en gelukkig geen herhaling. Ik kwam tot rust en luisterde. Wat was het toch? Zeker wel Frans. Fauré misschien? Nee, kon niet. Niet rustig en vloeiend genoeg. Geweldig. Wat een samenspel! Ik had nog nooit zo'n goed trio gehoord. Ze spraken dus Frans. Ik probeerde een vriendelijk zinnetje te bedenken, maar de muziek naderde het slot. Prachtig deden ze dat. De piano speelde ijl en ver weg, uit de strijkinstrumenten gleden nog een paar vage klanken. uit!

Alle drie tegelijk begonnen ze te praten, tegen elkaar, tegen mij. Ze spraken Engels. 'Are you a pianist too?'

'No, I play the viola.'

'Ah, viola!'

Ik voelde me een huichelaar, maar ik kon ze toch niet gaan uitleggen dat ik alleen maar een gewone huismoeder was met vijf kinderen, die bovendien nog een baan had? Ik nam de muziek van de piano en bladerde er in. Ravel! Natuurlijk!

'Komt u uit Amerika?'

Ja, ze kwamen uit Amerika.

De klankregisseur kwam de trap afdalen. De cellist sprak Duits met hem. Hij gaf me een hand. Hij verzette iets aan een van de microfoons. Die zag ik nu pas. Ze hingen aan twee grote rijdende hengels. Ik keek eens om me heen. Overal stonden klavecimbels en vleugels onder hoezen en er was een parketvloer met een grijs vloerkleedje. Op de grond stonden nog meer microfoons. Op een rijtje. En een grote luidspreker. Boven in de muur zat een glazen raam. Daarachter zat een jongeman

met een koptelefoon, de geluidtechnicus dacht ik. Ernaast was een deur. De klankregisseur ging de trap op en die deur binnen.

We zaten weer klaar. Ik vroeg nog gauw aan de pianist of er nog ergens herhalingen voorkwamen. 'No, no, sempre avanti!' Ze lachten wat. Hij kauwde op kauwgum. Een zware stem kwam door de luidspreker: 'Attentie, opname over vijf seconden!'

Prompt begon ik van top tot teen te trillen. Wat een zegen dat ik niet hoefde te spelen! De pianist zat een beetje voorover gebogen, zijn handen klaar boven de piano. Ellendig lang duurden die vijf seconden. De spanning was ondragelijk. Nu. Een rood lampje tegen de muur flitste aan. De pianist zette in.

Toen het eerste deel uit was bleef het even doodstil, ook toen het groene lampje al weer aan was. Toen zei de stem uit de luidspreker: '*Hier kann man nur bravo sagen!*' Ik knikte. De violist ook. Ze beluisterden het hele deel. Ik vond het erg goed, maar de cellist was niet tevreden. '*Das können wir besser.*' Helemaal over dus. De klankregisseur was een beetje verbaasd, '*Gut, wie Sie wollen.*'

Attentie, opname over vijf seconden. Rood licht. Inzet ... Ongelofelijk! Nóg beter dan de vorige keer. Lichter en nog meer spanning. Ik had het niet voor mogelijk gehouden. Ik zuchtte diep na het laatste akkoord. De anderen zuchtten met me mee. Ik hoorde er nu echt een beetje bij.

Er waren vier delen en toen het helemaal voorbij was keken ze elkaar aan. Een beetje verbaasd. Ze hadden allemaal moeite om gewoon te doen, of er niet iets overweldigends gebeurd was. De klankregisseur kwam voor de laatste maal de trap af. Iedereen begon weer druk te praten. De violist in slecht Engels over zijn viool. De cellist in het Duits, eerst over het laatste deel en toen over een andere cellist. De pianist kauwde laconiek op zijn kauwgum en zei niet veel. Hij was doodmoe.

Ik nam afscheid, drukte handen. Zij bedankten mij, ik bedankte hen, in het Engels, in het Duits, in het Hollands. Zij gingen verder met het inpakken van hun instrumenten.

Door de sneeuw liep ik naar het station. Om me heen was nog de muziek, als een isolerende laag. Van mijn omgeving zag ik niet veel. Ik zou gaan sparen voor een plaat van dat trio. Zouden de kinderen het mooi vinden? Het was moeilijke muziek. Wat zouden ze wel zeggen als ik hun het verhaal vertelde? Ze dachten dat ik bij tante Mien was geweest, want daar zou ik die dag na het concert heen zijn gegaan. De kleintjes zouden wel

weer terug zijn van Oma als ik thuis kwam. Ze zouden er dus allemaal zijn. In gedachten zag ik ze monopoly spelen, dat waren de jongens van plan geweest.

'Jij beleeft ook altijd wat geks, moeder,' zouden ze zeggen.

Ik ging de wachtkamer binnen om een kop koffie te drinken. Bijna was ik weer een gewone huismoeder.

Reizen en vertalen

Alleen naar het Ierse veen.

Het zou leuk zijn aan een aantal mensen te vragen van welk landschap zij het meest houden en of ze kunnen nagaan waardoor die voorkeur kan zijn ontstaan. Ik zelf zou het namelijk wel weten. Veenmoeras. Hoogveen, laagveen, alles wat veen is, met veenmos, wollegras, zonnedauw, dophei, gentianen, orchideeën, de geur van gagel. En dan nog liefst een roepende wulp erboven en een koekoek in de verte.

Ik weet ook heel precies waar en hoe in mij die voorkeur is ontstaan. Door de wandelingen tot mijn tiende jaar, met mijn grootvader, op de Drentse hei en bij de turfafgravingen. Terwijl mijn grootvader daar in het bos bij een stil vennetje een middagdutje deed organiseerde ik verspringwedstrijden met sprinkhanen die alsmat de verkeerde kant uitsprongen en voerde ik vliegen aan de zonnedauw.

Veertig jaar later. Voor het eerst gingen al mijn kinderen zelfstandig op vakantie en was het jaarlijks kamperen op Ameland afgelopen. Jarenlang had ik gelezen en gefantaseerd over de grote veengebieden, de bogs op Ierland, de moors in Schotland en op de Hebriden. Nu kon ik er heen. Alleen? Ja, alleen. Reizen met anderen of met één ander is gezelliger, maar een deel van je geest blijft thuis doordat je praat over kinderen, werk en liefhebberijen en daardoor zie je en beleef je de dingen minder intensief. Ook wekt een alleenreizende vrouw, vooral als ze in een eenzaam gebied rondzwerft, de nieuwsgierigheid

op van de mensen die er wonen. Ze zoeken uit zichzelf contact met haar Maar het belangrijkste is dat je samen met anderen een landschap van buitenaf bekijkt; ben je alleen, dan word je erin opgenomen. Naar die venen dus alleen, Allereerst naar Ierland.

En daar zat ik dan in de bus van Cork naar het westen en ik zag geen veen. Tot mijn verbazing en schrik waren alle hellingen van het heuvelige, dun bevolkte land in vakjes verdeeld door muurtjes van op elkaar gestapelde stenen en prachtig bloeiende fuchsiaheggen. Akkertjes waren het niet, want er groeiden voornamelijk biezen, adelaarsvarens en ook vingerhoedskruid met rode bloemen. Ik kon aan niemand iets vragen, want het Ierse Engels van mijn medepassagiers verstond ik niet, ook al deden ze met heel veel woorden en gebaren hun uiterste best om met mij te praten. Ik kreeg het een beetje benauwd – wat moest ik vijf weken in dit land doen? Zou je hier eigenlijk wel kunnen wandelen? En zou ik ooit iets kunnen vragen? Eindelijk, na een paar uur, begonnen de vierkantjes plaats te maken voor stukken land waar wollegras en orchideeën groeiden. Met de moed der verrukking vroeg ik aan mijn adembenemend stinkende buurman met kleren vol gaten of ze dat nou 'bog' noemden. Hij antwoordde jubelend, 'By the grace of the holy Lord, bog is everywhere!' Een typisch Iers antwoord, heb ik later gemerkt. In het echte Iers bestaan geen woorden voor ja en nee, dus er wordt nooit een direct antwoord gegeven, maar altijd langs een ommetje en vaak nog met een bloemrijke tekst er achteraan. Later vroeg ik eens aan een visser, wijzend op een torentje in de verte, of ik daar kon komen. 'You can go there and praise The Lord the day is long and a lovely day it is.' Met andere woorden: 'Ja, maar het is ver'. Ik had toen al geleerd hoe het hoorde en antwoordde, 'A lovely day indeed', hoewel de day helemaal niet zo lovely was, het motregende en er stond een koude wind.

De echte grote hoogveengebieden leerde ik pas kennen in het zuidwesten van de provincie Connemara. In de bus daarheen kreeg ik dezelfde chauffeur en conducteur als op die eerste dag. Hoewel ik toen nauwelijks een woord met hen had gewisseld werd ik ontvangen als een verloren dochter en gelukkig kon ik hun nu wel verstaan. Ze wezen mij alles wat er maar te zien viel en toen we een bocht om kwamen en beneden ons in een slikkige vlakte een dorp zagen liggen riep de chauffeur, 'God be praised, Ballydehob is still in the same place!'

'And the whole sky around it', klonk bij wijze van amen een stem achter uit de bus.

Toen ik dan eindelijk in Connemara aan de rand van zo'n onafzienbaar bog stond dat als een dikke deken over de heuvels lag uitgespreid, kon ik het haast niet bevatten. O ja, het zag er precies zo uit als op de ontelbare foto's en films die ik had gezien, maar de indruk die het op mij maakte nu ik het met al mijn zintuigen tegelijk kon waarnemen, was onbeschrijflijk. Helaas letterlijk. Weliswaar heb ik later in de buurt van Cork de Blarney Stone gekust, wat levenslange welsprekendheid garandeert, maar niemand minder dan Carmiggelt heeft geschreven dat een landschap niet te vertellen is. Ik zal mij dus niet aan natuurbeschrijvingen wagen. Een begaafd schilder zal misschien een indruk kunnen geven van de warme kleur van het Veen, iets tussen groen, bruin en paars in, van de verre uitzichten en de mooie wolkenluchten, maar dan zou het voortdurend wisselen ervan, de over heuvels en bergen glijdende wolkenschaduwen, de diepe stilte en de geur van gael en smeulende turf toch nog ontbreken. Behalve in de plantengroei, was er in het uiterlijk van het landschap weinig overeenkomst met het vroegere Drentse veen, maar met die geur van smeulende turf en gael kwamen de vroege jeugdherinneringen in volle sterkte naar boven. Ik voelde me of ik thuis was gekomen en was volmaakt gelukkig.

Een paar weken heb ik in die gebieden rondgezworven en het drukke leven in het overvolle Nederland leek steeds verder weg te zakken, terwijl de rust van het Ierse landschap diep in mij begon door te dringen. Ook de vriendelijkheid van de mensen was hartverwarmend. Soms werd ik bij een eenzaam boerderijtje binnen geroepen voor een kop thee. Het simpele leven in zo'n woonkeuken met een altijd brandend turfvuurtje en de gezelligheid van één of meer honden en katten leek erg aantrekkelijk, maar wat de bewoners erover vertelden was niet altijd even vrolijk. Een heel oud echtpaar in een eenzaam gelegen huisje vertelde bijvoorbeeld dat al hun negen kinderen waren weggetrokken naar Dublin, Liverpool en Amerika. Eén week per jaar kwamen twee zoons thuis om turf voor hen te steken. Als het gesprek langer duurde kwamen er ook wel andere verhalen, verhalen over ontmoetingen met de duivel en 'little people' en hun daden. In de loop van die weken begon dit soort verhalen steeds reëler voor mij te worden. In dit land leek het heel gewoon dat er zulke dingen gebeurden. Ik zelf liep op

een avond tegen zonsondergang in een kaal, stenig gebied planten te zoeken toen ik merkte dat de begroeiing veranderde. Het leek of er vroeger een park was geweest, hoewel er geen spoor van een ruïne te zien was. Er stonden een paar kromgegroeide boompjes die ik niet kende en iets wat op een verwilderde heg leek. Ik liep gewoon door, maar kreeg plotseling een unheimisch gevoel of aan alle kanten onzichtbare ogen naar mij keken. Een soort contact met een andere wereld die in Ierland zo dichtbij lijkt te zijn. Ik moet bekennen dat ik op de vlucht ben geslagen. De angst verdween pas toen ik weer asfalt onder mijn voeten had.

Over het algemeen was ik op wandelingen op asfalt aangewezen. Zomaar het bog inlopen was te gevaarlijk en kleine weggetjes waren er haast niet. Ik was dan ook erg verheugd toen iemand mij op een verre wandeling zei dat ik naar Cornamona, waar ik logeerde, kon komen langs een weggetje verderop rechts. 'A bit boggish.' Bij het eerste het beste karrenspoor sloeg ik rechtsaf, te vroeg naar later bleek. Het karrenspoor liep recht een enorm veengebied in. Verrukkelijk. Het wijde uitzicht, de blauwe bergen, de mooie wolken waar soms, in de verte een regenbui uit viel. Ik had het gevoel dat ik hier met God, wie dat dan ook zijn mocht, alleen was. Maar dat extatische gevoel was op slag verdwenen toen het steeds natter en wiebeliger werd onder mijn voeten en ik merkte dat ik van het karrenspoor was afgeraakt. Direct rechtsomkeert natuurlijk, maar ik ben van elk richtingsgevoel gespeend en dat karrenspoor kon ik niet meer terugvinden. Paniek. Het enige vaste punt in de omtrek was een keurig opgestapelde turfhoop recht vooruit. Daar moest de bodem solide zijn. Dus ging ik daar op af, stapje voor stapje, van wiebelende pol op wiebelende pol, bij elke stap verwachtend dat het plantendek zou breken en ik voorgoed in het zuigende moeras daaronder zou verdwijnen. Mijn opluchting toen ik eindelijk weer vaste grond onder mijn voeten had was dan ook groot en werd nog groter toen ik om de turfhoop heen liep en daar twee ontzettend vuile slapende mannen aantrof. Nog nooit heb ik mensen zo zien schrikken als die twee toen ze wakker werden. Ik vroeg de weg en ze sprongen overeind, wezen me de asfaltweg naar Cornamona die vlakbij was en beschreven vervolgens met een vloed van woorden en gebaren alle bochten die in die weg voorkwamen. Ik denk van pure opluchting dat ik een mens was.

Natuurlijk zou er hier geen hoogveen kunnen bestaan als er niet veel vocht was. Er viel nogal eens geheel onverwacht een bui uit de lucht. Heel kleine druppeltjes meestal, maar ook kwam het voor dat een harde oceaانwind een hele dag lang zware regenbuien naar ons toe blies. Pas dan was de groet niet meer 'a lovely day', maar 'a terrible day' of zelfs 'a desperate day'.

Dat nam niet weg dat ik in die weken vaak met de gedachte speelde na mijn pensionering het overvolle Holland de rug toe te keren en hier een sober leven te gaan leiden in een klein huis met logeergelegenheid voor kinderen en toekomstige kleinkinderen, bij een dorpje in een veengebied.

Het toeval (of de Ierse magie?) zorgde er voor dat ik op mijn laatste dag in de bogs met die fantasieën grondig kon afrekenen. Ik had al vaak hoog tegen een helling een witte cottage zien liggen aan de rand van een groot veen. Er liep een weggetje heen – een mooie laatste wandeling. De omgeving van dat huisje leek op deze stille zonnige middag een paradijs. Het weggetje eindigde bij het huis en ik stond op het punt om terug te keren toen een ongewoon keurig geklede, vrij jonge vrouw naar buiten kwam, een praatje met mij maakte en me binnen vroeg. Daar keek ik mijn ogen uit. De inrichting van de woonkeuken verschilde niet van die van andere, maar alles was brandschoon en wat gepoetst kon worden glom. Ze was juist bezig geweest de tafel te dekken voor het avondmaal en had een prachtig zelf geborduurd linnen tafellaken over de tafel gespreid. Zij vertelde dat ze jaren in Londen had gewerkt als waitress, daar veel vrienden had gehad en toneelstukken van alle grote toneelschrijvers had gezien. Toen was haar moeder ziek geworden en moest ze thuis komen. En na de dood van haar moeder had ze moeten blijven om voor haar broers de huishouding te doen. Ierse meisjes wilden niet met een boer trouwen, dus daarom. Ze had er jaren over gedaan om weer aan dit leven te wennen.

Ik moest blijven eten. De broers kwamen thuis, ze mompelden een groet en we gingen aan tafel. Tijdens de hele maaltijd zeiden ze geen woord, voor Ieren heel ongewoon. Dat ze zo zwijgzaam waren, zei hun zus later, maakte het voor haar nog eenzamer hier.

Toen ik in de langzaam vallende avond naar huis liep, realiseerde ik mij dat deze vrouw het leven leidde waarover ik had gedroomd en dat ik haar niet benijdde. Mijn diepste wortels

in dat dierbare Drentse veentje waren er misschien wel de oorzaak van dat ik mij in veengebieden zo prettig voelde, maar de later gegroeide wortels zou ik slecht kunnen missen. Zou ik voor de keuze komen te staan, dan zou ik toch kiezen voor het volle Hollandse leven.

Dat simpele bestaan aan de rand van een groot veenmoeras, moest dan jammer genoeg maar een droom blijven.

Met dit verhaal had Margreet veel later nog een eerste prijs gewonnen in een wedstrijd, waar ze natuurlijk apetrots op was geweest, maar aan het einde van de jaren zestig bestond haar volle Hollandse leven alleen nog maar uit lesgeven en muziek en bovendien de uiterst spannende, en voor Margreet vaak zeer zorgwekkende perikelen van haar vijf opgroeiende kinderen. .

Erica had na een zomervakantie opeens moeten trouwen en woonde nu met man en kind op een armoedig verdiepinkje, waar ze probeerde af te studeren terwijl haar man medicijnen studeerde, in dienst zat en geen tijd had voor haar en de baby. Leo, Wim en Martine waren de een na de ander voor hun eindexamen geslaagd en studeerden nu ook alledrie in Utrecht, de jongens wis- en natuurkunde en Martine biologie. Tot grote schrik van Margreet organiseerde Leo echter altijd veel te gevaarlijke kanotochten op de meest afgelegen rivieren, deed Wim aan kletteren en bergklimmen, wat ook al zo eng was, en had Martine een vriendje waarmee ze allerlei gekke dingen deed. Ze zat wel op de NJN, net als Margreet indertijd, maar de excursies waar ze aan deelnam waren naar de mening van Margreet onnodig gevaarlijk. En Bettie zat weliswaar nog in de zesde, maar Margreet hield haar hart vast voor wat zij nog allemaal zou gaan uithalen.

Erica had in de eerste maanden van haar studie nog gewoon thuis gewoond –uiteindelijk was Utrecht vlakbij – maar elke keer als ze een paar minuten te laat thuis kwam raakte Margreet daar totaal van in paniek – vooral bijvoorbeeld die ene keer toen ze de hele nacht niet thuis was gekomen omdat ze na een feestje bij een vriendin was blijven slapen en ze het te laat en te duur had gevonden om nog naar huis te bellen. Margreet had toen de hele nacht geen oog dicht kunnen doen en had de volgende dag op school absoluut geen orde kunnen houden. Ze had nota bene kinderen op de gang gezet, iets wat ze nog nooit eerder had gedaan. Dat kon dus niet en daarom had ze zelf

besloten dat Erica maar op kamers moest. Daarna waren al haar kinderen, zo gauw de zomer na hun eindexamen voorbij was op kamers gaan wonen.

Hoewel Margreet op die manier dit soort zorgen misschien wel een beetje van zich afgeschoven had, werd haar bestaan er niet echt rustiger van. Ze gaf natuurlijk nog steeds les en raakte elke keer in grote opwinding als een leerling, of een ouder of collega, met een verhaal aan kwam dragen waar ze 'met haar verstand niet bij' kon.

'Heb je nou ooit zoiets gehoord', zei ze dan in al haar telefoongesprekken met kind of kennis, en dan vertelde ze het hele verhaal.

Na lang twijfelen – en nog meer telefoongesprekken – was ze uiteindelijk toch maar gezwicht voor een televisie, waar ze vervolgens met volle teugen van genoot. En zodra ze te krijgen waren kocht ze ook meteen een video. Elke keer als ze weer iets bijzonders zag, nam ze het op de band op en greep dan onmiddellijk de telefoon. Ze kende altijd wel iemand die zich nou juist voor zoiets interesseerde.

In die periode begon ze dus ook te reizen. Eerst waren haar bestemmingen de venen in Ierland, de Hebriden, en de Hardanger Vidda in Noorwegen, maar later bracht ze nog een andere langgekoesterde wens in vervulling.

In de tweede klas gaf ze altijd een werkstuk op over het dierenleven op één van de continenten, naar eigen keuze. In die tijd waren natuurfilms nog tamelijk zeldzaam en kon men plaatjes van bijvoorbeeld de grote zoogdieren in Afrika alleen maar in speciale, en meestal erg dure tijdschriften vinden. Margreet was vaak met haar eigen kinderen naar Artis en Ouwehands geweest, maar toen ze hoorde dat je in Afrika aan een echte safari kon deelnemen, werd dat meteen een van haar grootste droomwensen. Ze was er fanatiek voor gaan sparen.

Van zoon Leo leende ze een goede spiegelreflexcamera en teleden, en haar beide zoons leerden haar om de beurt hoe ze ermee om moest springen.

'Jongens, dat kan ik nooit. Daar kan mijn domme verstand echt niet bij!'

Maar hoezeer de jongens met haar mee wanhoopten, ze kwam terug met een adembenemende diaserie, waarmee ze een zeer

boeiende lezing samenstelde die ze nog jarenlang bij vele gelegenheden, en tot groot genoegen van haar publiek had gegeven.

Na die reis wist ze dat er geen enkele reden was om ergens niet heen te gaan. Haar volgende doel werd Nepal. Ze had het mysterieuze landje op de hellingen van de Himalaya leren kennen uit de boeken van haar zoon Wim. Wim deed erg veel aan bergklimmen en een van zijn vrienden had in die tijd aan een heuse Mount Everestexpeditie deelgenomen. Grote opwinding natuurlijk, maar voor Margreet werden de gesprekken en verhalen pas echt spannend toen ze uitvond dat de Nepalezen in die tijd begonnen waren met het organiseren van voettochten voor toeristen. Eerst kon ze haar oren niet geloven.

'Bedoel je dat je als gewoon mens ook met zo'n trek mee kan?' had ze gevraagd, en: 'Dat kan toch niet waar zijn? Hoe kom je erbij.'

Maar de vriend van Wim had haar verzekerd dat het inderdaad zo was en had haar een Nepalese trekkersorganisatie aangeraden die niet duur was.

'Dan trekt u rond met een gids en een drager en een kok en het enige wat u zelf hoeft te doen is elke dag verder wandelen. In Nepal bestaat het verkeer alleen maar uit lopende mensen'

'Ik geloof er geen woord van en bovendien reis ik niet graag in groepen, dus dat is niets voor mij', had ze hem verzekerd. Maar de vriend beweerde met grote stelligheid dat je zo'n trek ook op je eentje kon doen.

Hoewel het haar na dat grote avontuur in Afrika dus wel wat leek kwam het er helaas voorlopig nog niet van. In begin mei 1972 werd Margreet als lerares afgekeurd en met ziekteverlof en later vervroegd met pensioen gestuurd. In die tijd sprak men nog niet van burn-out, maar Margreet was totaal overspannen geraakt, met alle bekende gevolgen van dien. Maar vooral in het begin maakte het feit dat ze geen les meer gaf de situatie alleen maar erger. In plaats van uit te rusten raakte ze steeds meer van de kook. Er zat geen regelmaat meer in haar leven en ze vond het moeilijk om zichzelf niet als een volledige mislukking te zien. Het duurde bijna een jaar voordat ze daar weer een beetje overheen was. In mei 1972 was ze dus opgehouden met lesgeven en pas in februari van het volgende jaar gebeurde er iets wat een soort omslag tot gevolg had.

Op een gure februariavond in dat jaar was Margreet met haar middelste dochter Martine in Krasnapolski in Amsterdam naar de

film geweest. Het was een gloednieuwe film, *The Turning Point* geheten.

De film sprak hun allebei erg aan. Behalve over ballet ging hij namelijk ook over gemiste kansen en Margreet kon goed begrijpen waarom dit onderwerp Martine aangreep. Martine was inmiddels met haar man en eerste kind naar Canada geëmigreerd en was daar met haar voltooide biologieopleiding naast het huishouden nog niet in staat geweest om aan de slag te komen. Maar waar haar eigen intense reactie vandaan kwam was Margreet volmaakt onduidelijk. Ze had bij het kijken naar de film ondertussen echter wel zitten piekeren, want toen Martine haar 's avonds laat, toen ze op het Centraal Station op de trein stonden te wachten, vroeg:

'Wat ga jij nu nog verder doen?' had Margreet geen moment gearzeld en prompt geantwoord:

'Vertalen'.

Ze stond er zelf van te kijken. Ze had zich natuurlijk al jarenlang gerealiseerd dat ze misschien het liefst van alles boeken had willen schrijven – ze was zo gek op lezen – en nu was het idee van vertalen zomaar ineens bij haar opgekomen. Ja, vertalen, dat moest toch gemakkelijker zijn dan schrijven? Ze wist immers maar al te goed dat ze voor schrijven de fantasie niet had, maar vertalen? Dat kon toch? Daar had je niet echt fantasie voor nodig en dan produceerde je toch boeken. Tegen Martine zei ze op die donkere avond op het ijskoude perron, terwijl de luidsprekers in drie talen waarschuwingen uitkraamden voor zakkenrollers, vooral op het eerste perron, waar ze stonden:

'Ja, vertalen. Dat heb ik nou altijd al gewild. Maar wel oppassen met je tas hoor. Waar heb je die van jou?'

Martine had de hare voor haar buik.

'Goh moeder, maak je toch niet zoveel zorgen!'

'Nou, die aankondiging was alleen maar voor ons hoor. Wij staan hier moederziel alleen. Het hele perron is leeg'.

Gelukkig kwam de trein er al gauw aan en verder hadden ze het niet meer over de wilde ideeën van Margreet gehad. Maar Margreet stelde zodra Martine en de baby weer naar Canada vertrokken waren een sollicitatiebrief op en stuurde die, zelfs zonder hem eerst aan Erica te laten lezen, naar een hele serie uitgevers.

'De rest weet je', zei ze nu tegen Erica, en gebaarde naar de plank vol vertaalde boeken. 'Je weet niet half hoe heerlijk dat was. Elke dag precies te weten wat je moest doen en toch niet op tijd naar school of waar ook heen te moeten. Het was niet altijd even gemakkelijk hoor, maar ik kreeg toch altijd weer nieuwe opdrachten. Heerlijk was dat. Gewoon achter de schrijfmachine, bij voorkeur met een kopje koffie in de zon in de tuin, maar ook als ik iets uit te zoeken had.

'Ik heb vaak de idiootste telefoongesprekken gevoerd. Weet je nog van die wapens?'

Ja, Erica wist dat nog heel goed. Haar moeder had iets moeten weten over handwapenen en had toen tot Erica's grote ontsteltenis gewoon de hoofdcommissaris van politie gebeld en was toen prompt hele goede vrienden met hem geworden.

'Ja, en wat gebeurde er toen toch ontzettend veel op een dag', zei Margreet. 'Ik heb dat een keer bijgehouden. Net alsof ik op reis was.'

Maandag 9 oktober 1989

Het eerste gebeurde om 11 uur. Ik had hard gewerkt en schoot geweldig op, dus ik vond dat ik een tweede koffiepauze had verdiend. Ik keek al koffiedrinkend naar de videoband van de Sonja-uitzending van de vorige avond waarin een violiste een schitterende uitvoering gaf van Liebesfreud van Kreisler. Maar ineens pats, alles tegelijk uit. Dat was waar ook. We zouden een stroomonderbreking krijgen van een paar uur. Heel gek gevoel gaf dat. Geen schrijfmachine, klokken stil, geen muziekkaparaatuur. Ik probeerde de telefoon, maar die deed het. Daar kwam dus geen elektriciteit aan te pas. Ik ging viool studeren, wat trouwens hard nodig was, want vanavond orkest. Later, toen ik bij mijn schrijfmachine met papier en potlood zat te vertalen, ging ineens mijn schrijfmachine rijden, de TV brullen, de lamp aan, kortom – er was weer stroom. En – de klok op de video liep nog op tijd. Hoe kon dat nou? De techniek staat voor niets blijkbaar.

's Middags de tweede vermeldenswaardige gebeurtenis. Ik reed op de fiets langs de fortgrachten naar Het Spectrum in Overvecht. Onderweg zag ik aan de slootkant een dotterplant geheel in bloei en in de verte een paar Vlaamse Gaaien die aan een bosrand bezig waren alsof ze aan het baltsen waren.

Bij Het Spectrum leverde ik een stuk manuscript af en maakte kennis met mijn nieuwe redacteur. Een aardige jongeman met een grijzende baard, die in de redactie van Mens en Melodie had gezeten. Hij vroeg van alles en ik vertelde over mijn vertaalcarrière – de volgende keer zou ik naar zijn loopbaan vragen. Die redacteurs kwamen vaak uit de merkwaardigste hoeken. Na dat gesprek moest ik ook nog even naar de leeszaal om een boek terug te brengen dat destijds alleen daar voorhanden was geweest. Ik bleef er veel te lang hangen en las in Vrij Nederland een groot artikel over een musicoloog die ik had gekend en dat me dus geweldig boeide. Tot mijn verbazing lag er ook een blad dat Vorsten heette en dat ik zelfs bij mijn kapper nog nooit had gezien. Prachtige foto's van al onze prinsen en zo. Toen ik buiten kwam zag ik een Hema vlakbij en ging daar theedrinken, hoewel ik eigenlijk al lang thuis had willen zijn om energie te verzamelen (in bed) voor het orkest. Maar toen ik dik een half uur later thuiskwam was ik te lui om naar bed te gaan en ook om te koken, dus at ik maar wat en hield toen een lang telefoongesprek met mijn jongste dochter, die ik haast een hele week niet had gesproken, en daarna had ik nog precies een kwartier om mijn contactlenzen uit te doen en even te gaan liggen.

Dochter Erica kwam me halen met een propvolle auto. De nieuwe fagottiste en mijn mede-altiste Wil en dan vier instrumentkasten en ik er bij. Het orkest was in de laatste tijd flink gegroeid en de klank, vooral die van de blazers, werd beslist beter. Er gebeurde iets gekks. De vader van de dirigent, een ongeveer tachtigjarige heer die contrabas speelde, werd vreselijk kwaad toen zijn zoon zei dat de bassen het wat kalmer aan moesten doen. Hij vertrok met veel misbaar. De andere bassist wist niet wat voor gezicht hij moest trekken en dat was nog het meest komische van de situatie. Die tweede bas is een bekende internist uit Soest, de man van onze voortreffelijke concertmeesteres en zelf een uitstekend pianist die met ons op het laatste concert het eerste pianoconcert van Beethoven had gespeeld als solist. Het had hem zo leuk geleden in een orkest te spelen, dat hij in een recordtijd contrabas had leren spelen en het toen heel aardig deed.

We speelden een deel van de Tsjechische suite van Dvorak, waarvan drie regels voor mij verschrikkelijk waren: 150 keer achter elkaar dezelfde noot. De beide andere alten mochten af en

toe een terts hoger en de vierde altiste had het laten afweten. Voorgoed, beweerde ze, maar dat geloofde niemand.

Om 11 uur was ik thuis. Dat zou een korte nacht worden, want uitslapen is een kunst die ik niet versta. Maar het was een boeiende dag geweest en dat had ik er dus best voor over.

Het grote voordeel van het vertalen was voor Margreet niet alleen dat ze zich weer nuttig voelde, maar ook dat ze elke keer wat extra geld op de bank had. Aangezien ze van de AOW en haar magere pensioentje maar net kon rondkomen, kon ze dat extra geld nu mooi gebruiken voor het maken van reizen.

De eerste grote reis die ze na Afrika maakte was dus inderdaad een trek in Nepal. Dat deed ze echter pas toen ze eenmaal op haar 63ste, weliswaar vervroegd, maar keurig echt gepensioneerd was. Omdat ze eerst op ziekteverlof was geweest had ze het in de vier jaar ervoor niet netjes gevonden om helemaal naar Nepal te gaan. Maar toen ze eenmaal onder die verplichting uit was had ze de plannen voor dat ongelofelijk fascinerende land kant en klaar. Ze had er alles over gelezen en ze popelde van ongeduld om het te doen.

De reis beviel haar uitstekend. Ze trok heel gezellig met een sherpa, een kok en een drager in de Kathmanduvalei rond. Het contact met de drie mannen, die nauwelijks Engels spraken maar wel uitstekend voor haar zorgden, verliep behoorlijk goed, maar iets uitvinden over hun eigen ervaringen met die verwarrende hoeveelheden goden en symbolen, dat was haar niet gelukt. Meestal zat ze 's avonds op een krukje bij haar tent bij een kaars in haar dagboek te schrijven of te lezen, terwijl de anderen zich bij het vuurtje met het eten of de afwas bezighielden en als ze daar dan zo'n beetje mee klaar waren kwam ze bij ze zitten om te proberen wat met hen te praten. Het wandelen door steeds weer nieuwe dorpen en stadjes, die allemaal tegen de steile en zeer hoge hellingen van het voorgebergte van de Himalaya aangesteld lagen, was een onverdeeld succes. Maar de overweldigende hoeveelheid tempels, gebedsmolens en godenbeelden, zowel hindoeïstisch als boeddhistisch, zat haar steeds meer dwars. Op den duur begon ze het net zo verwarrend te vinden als de kruiswegen en heiligenbeelden in het bos in Zuid Limburg waarvan ze destijds ook had geprobeerd alle verschillende heiligen en symbolische voorstellingen uit elkaar te houden. Maar, mede vanwege haar eigen, maar vooral ook Peters

diep gewortelde weerzin van en achterdocht voor de katholieke kerk – waar dat nou weer vandaan kwam kon ze met geen mogelijkheid zeggen – was de betekenis van de over het algemeen trouwens foielelijke voorstellingen voor haar een gesloten boek gebleven. Zelfs al pasten de voorstellingen in Nepal naar haar mening beter in het landschap, ze had aanvankelijk toch maar besloten alles net als destijds in Zuid Limburg gewoon te negeren. Daar slaagde ze in tot ze op een dag een tempel bezocht van de Hindoegodin Kali. Daar kwam ze terecht in een lange rij kleurig uitgedoste bedevaartgangers die allemaal offers met zich meedroegen of -voerden. Bloederige, net geslachte of nog levende geiten en schalen vol bloemen. Alles was rood, fel oranje en goud. Margreet wist natuurlijk wel dat dat, in combinatie met het blauw van de hemel en het wit van de sneeuw op de hemelshoge bergen rondom, de kleuren van het Tibetaanse Boeddhisme waren, maar opeens wist ze ook waar dat oranje en dat rood vandaan kwamen. Ze had namelijk al eerder tot haar verrassing opgemerkt dat het meest voorkomende onkruid langs de paden overal uit oranje gekleurde afrikaantjes bestond en dat de poinsettia's hier uitgegroeid waren tot hele bomen. De bloemenschalen waren dan ook gevuld met afrikaantjes en de schijnbloemen van de poinsettia's – oranje en rood. Misschien waren daarom de gewaden van de Bagwanmonniken ook oranje? Ze wist niet veel af van natuurlijke kleurstoffen, maar nam genoeg met die uitleg en genoot verder maar gewoon van de vele gebedsmolentjes en de uitbundige slierten gebedsvlaggetjes overal.

Die tweede grote reis werd gevolgd door een reis naar IJsland, in de voetsporen van Peter.

'Weet je wat nu zo merkwaardig was?', zei ze nu tegen Erica, die in Margreets Nepaldagboek zat te bladeren,

'Dat die reis naar IJsland haast nog heerlijker was dan Nepal. En dat kwam merkwaardig genoeg niet door de vulkanen, hoewel ik er daar dus genoeg van gezien heb. Maar weet je nog dat ik daar na die fantastische landrovertocht met tenten over het midden van het eiland, terecht was gekomen in een kolonie papegaaiduikers aan de zuidkust en dat ik daar toen prompt in de buurt een kamer heb genomen en elke dag weer terug ben gegaan naar de rotsige, met gras begroeide bovenkant van die vogelkliffen, waar de papegaaiduikers broedden? Daar zat ik dan op een rotsblok met prachtig uitzicht over

zee, midden tussen die koddige beesten in mijn dagboek te schrijven. Na een tijdje leerde ik ze echt kennen; ik wist precies welke vogels in welk nestholletje thuishoorden. Als ze wegvlogen hield ik mijn hart vast of ze het wel zouden halen met die korte vleugeltjes en hoopte ik van harte dat ze niet in de zee zouden storten, en als ze dan weer terugkwamen met hun bek vol visjes was ik minstens net zo blij als de jonkies in het nest. Het was ongelofelijk hoeveel vis er in die snavels kon, en pas later zag ik aan de schedeltjes die ik vond hoe dat zat.'

Ze liet het aan Erica zien – voor de zoveelste keer – maar ze zei ook:

'Toen ik aan het eind van die week met de bus weer terugreed naar Reykjavik en weer langs die kolonie kwam zag ik nog net mijn meest geliefde papegaaiduiker met een bek vol visjes naar zijn nestholletje toe terugvliegen. Ik zou er zo weer willen zijn.'

De reis naar IJsland werd gevolgd door reizen naar de Seychellen, Sri Lanka, Tibet, maar ook dichterbij huis Bretagne, Mallorca, Torremolinos, Kreta, Korfu en Portugal, en later zelfs Siberië met de Transsiberië-expres. Om geld te besparen nam ze meestal een georganiseerde reis, en maakte dan wel gebruik van de accommodatie, maar ging dan verder gewoon haar eigen gang. Ze nam de plaatselijke bus naar het binnenland of naar een of ander obscuur dorp, en kwam dan na een dag zwerven 's avonds vol nieuwe indrukken weer 'thuis' in haar hotel of pension.

In Spanje, in Torremolinos, had ze op die manier eens een verrassende ontdekking gedaan. Ze zat ergens in een stoffig dorpje op een terrasje, of liever op een van de krakkemikkige stoelen op de brede stoep voor het lokale cafeetje een kop koffie te drinken toen de dochter van de eigenaresse bij haar kwam zitten en probeerde Engels met haar te spreken. Margreet kende genoeg Spaans, zodat ze al gauw in een mengelmoes van Spaans en Engels in een diep gesprek verwickeld waren. Nee, haar vader was geen wijnboer. Hij was drie jaar geleden overleden. Hij was de eigenaar geweest van het lokale hotelletje en het café waar ze nu zaten. Nu was haar moeder – ze knikte naar een rimpelig, in het zwart gekleed vrouwtje met een doek om haar hoofd – daar de baas. Margreet vroeg of ze het niet saai vond om daar te wonen en of ze nog wat anders deed. Oh, in de zomer

hielp ze haar moeder en dan verdiende ze zoveel in fooien en extra toeschietertjes dat ze daar de hele winter van kon leven.

'Ja, in de winter zal hier wel niet veel te doen zijn', zei Margreet meewarig. Ze had het echt een beetje te doen met het levendige en vrolijke meisje.

'O maar in de winter studeer ik moleculaire biologie in Madrid.'

Margreets mond viel open van verbazing en ze gaf haar maar een extra grote fooi.

Om een vreemde taal te leren, wat ze toch wel noodzakelijk vond om zich op haar eentje te redden, kocht ze altijd op het vliegveld een Agatha Christie in de taal van het land waar ze heen ging en zocht dan van de eerste tien bladzijden alle woorden op. Als ze op die manier de taal zo'n beetje onder de knie had gekregen bleek ze zichzelf later heel goed te kunnen redden en kon ze na een paar dagen tenminste de opschriften en de kranten en zo lezen. Het boek zelf kon ze dan daarna ook gewoon uitlezen (in het Spaans, Portugees, Noors enz.), wat eigenlijk wel zo gezellig was op zo'n reis alleen. Maar als ze daarna aan een andere schrijver begon, ze herinnerde zich een Chandler in het Noors, moest ze weer helemaal opnieuw beginnen. Merkwaardig vond ze dat.

Als ze 's avonds in het hotel of in een bed & breakfast op haar kamer met een dompelaartje koffie maakte, schreef ze ook haar dagboek bij. Die dagboeken besloegen nu samen met de fotoalbums een halve plank in haar grote boekenkast.

Die reisdagboeken bevatten voornamelijk veel mooie en zeer levendige beschrijvingen, maar er was altijd nog iets anders, iets waar Margreet zich eigenlijk nooit aan had durven wagen en dat 'iets' was ook eigenlijk een van de redenen geweest dat ze met die schrijfcursussen was begonnen. Ze had gehoopt dat dat speciale 'iets', wat het ook maar was, met behulp van die schrijfcursussen misschien min of meer vanzelf tevoorschijn zou komen. Zoals die keer dat ze in de paasvakantie een week in Bretagne had rondgezworven. Op de terugweg zou ze haar reis onderbreken om in Parijs een avond naar een theater te gaan. Bij aankomst in Parijs nam ze de métro naar het gare du Nord, waarvandaan ze de volgende ochtend weer zou moeten vertrekken.

Toen ze uit de métro kwam liep ze met haar rugzak en weekendtas een willekeurige boulevard op en vond een goedkoop hotelletje. Aan

de balie zag ze in *La semaine à Paris* dat er in de grote opéra een balletvoorstelling zou zijn. Ze had nog net tijd om zich te wassen en iets aan te trekken waarin ze wel in de hoogste regionen van de opéra kon zitten. Per métro naar de opéra. Een fantastische avond. Geheel bedwelmd door de muziek en van de dans ging ze in de métro weer terug. Maar toen ze bijna weer bij het gare du Nord was realiseerde ze zich opeens dat ze het kaartje met het hoteladres in haar kamer had laten liggen. En natuurlijk herinnerde ze zich naam noch adres. Wat nu? Hoe had ze alles om haar heen zo kunnen vergeten?

Uiteindelijk kwam alles op zijn pootjes terecht. Ze was maar voor het gare du Nord gaan staan, deed net of ze een hotel ging zoeken en had het toen zowaar weer teruggevonden.

En die keer helemaal in het begin, toen ze op de Hardanger Vidda in Noorwegen achter een rotsblok had zitten uitrusten, dat was ook een zeer speciale ervaring geweest. De Hardanger Vidda was een grote hoogvlakte met heel weinig boomgroei, maar wel met plasjes en meertjes vol wollegras en meeuwen, een stenige bodem met lage toendraplantjes, heerlijk geurend naar veenbes en gagel. Op rotsblokken melancholiek roepende goudplevieren en in de verte het geluid van wulpen. En boven dat alles een hemel nog wijder dan op zee, met verschuivende wolkenmassa's die op de vlakte wisselende schaduwvelden wierpen. Dat verrukkelijke landschap was toen in haar geest gebrand. De hele mensenwereld, inclusief haar eigen kinderen en kleinkinderen, waren totaal uit haar verdwenen. Dat was ook weer zo'n ongrijpbaar moment waarin de realiteit radicaal veranderd was.

Dat had ze dus ook niet kunnen weergeven, maar wel dat ze daar opeens overvallen werd door een kudde van ongeveer tweeduizend daar in het wild voorkomende rendieren die grommend en snuivend om het rotsblok heen galoppeerden. En dat ze toen niet wist hoe gauw ze weer haar toevlucht moest gaan zoeken in de vertrouwde mensenwereld.

Tegen Erica, die het Ierse verhaal en het stukje over 9 oktober in de ringband zat te doen, zei ze nu echter alleen maar:

'En het heerlijke was dan altijd, dat ik na zo'n tocht gewoon weer thuis kwam. Op de vertrouwde plek. Eigen huis en tuin, omgeven door vertrouwde en hartelijke burens en met mijn eigen TV en radio

en mijn eigen Hollandse programma's. Zelfs was het dan goed om Nora's gezeur weer aan te horen'

Toen Margreet ouder werd, werd het op den duur te ingewikkeld voor haar om voor haarzelf een reis te regelen en werd het vanwege de artrose en haar verslechterende ogen ook steeds minder verantwoord om er helemaal alleen op uit te gaan. Ze moest steeds vaker met volledig georganiseerde reizen mee. Maar de reizen moesten wel bijzonder blijven en daarom had ze op een goed moment besloten per bus naar Moskou te gaan en vandaar met de Transsiberië-expres helemaal naar de Beringstraat te reizen. Haar inspiratie was natuurlijk afkomstig uit de Agatha Christie detective 'De Oriënt Expres'.

Ze had van tevoren heel uitvoerig geïnformeerd of dat wel kon voor iemand op haar leeftijd en ja, het kon, maar ze moest wel gewoon met iedereen meedraaien, want het was geen reis voor bejaarden en er ging geen extra personeel mee om haar speciaal bij te staan. Zou ze het aankunnen met de overstap in Moskou?

Margreet vond vooral dat ze veel te veel van haar eigen gewicht mee te dragen had en ze besloot voor de zoveelste maal in haar leven drastisch te gaan vermageren. De reis was in juni en op 15 maart had de fysiotherapeute die ze voor haar artrose had, en die ook aan acupunctuur deed, naaldjes in haar oren geplaatst om haar van haar snoeplust af te helpen. Ze viel kilo's af. Over het eerste deel van die reis naar Rusland had ze een stukje geschreven waarvan ze nu het handgeschreven klad aan Erica gaf. Voor de ringband.

De Transsiberië Expres

Voor het eerst van mijn leven ging ik met een georganiseerde busreis mee. Het was een reis naar Moskou, om daar in de Transsiberië Expres te stappen. We mochten van tevoren een koffer afleveren, maar we moesten wel zelf de rest met ons mee kunnen dragen. Om er zeker van te zijn dat ik dat met mijn overvolle weekendtas inderdaad zou kunnen nam ik de bus naar Utrecht. De weekendtas was zwaar en ik keek toch nog wat schichtig de ramen van de burens langs of niet één van hen me zag lopen en hulp zou komen aanbieden. Maar het was acht uur – de meesten sliepen nog. Toen ik in Utrecht aankwam was ik blij dat ik er was. Tot zover was alles goed gegaan.

De atmosfeer in de bus viel me eigenlijk reuze mee. Ik raakte al gauw in allerlei interessante gesprekken verwickeld en leerde van allerlei nieuws. Ik vond het reuze interessant om te zien dat de dingen waar men om gaf eigenlijk in wezen dezelfde waren als die mijzelf ook aangingen. Ik genoot echt van de gezelligheid en er waren maar een paar lui bij die vervelend zaten te zeuren. Ook werd ik al gauw dikke vriendinnen met Josefine, de reisleidster, die beloofde me te helpen bij het overstappen in Moskou.

We kwamen laat in de middag aan bij het grote station in Moskou waarvan ik onmiddellijk de naam kwijt was. Ik begreep niet hoe ter wereld de buschauffeur in staat was al die bagage uit elkaar te houden. Een deel ervan moest in de komende week in de bus blijven. Mijn koffer bijvoorbeeld. Ik had mijn spullen daarom in drie tassen gepakt, mijn weekendtas, die nu aanzienlijk lichter was, mijn zijtas en een heel raar canvas rugzakje dat ook als handtas gedragen kon worden en dat ik van het reisbureau cadeau had gekregen. Ik had het voor noodgevallen bovenin mijn niet zo grote koffer gelegd en dit telde dus als een noodgeval. Een week op stap zonder koffer. Wie weet hoe klein zo'n coupé in die Transsiberische spoorlijn wel zou zijn en of het openen van een koffer geen klus was die ik niet aan zou kunnen – als het ding bijvoorbeeld hoog in een net opgeborgen moest worden. Ik had me er de hele weg door Duitsland zorgen over gemaakt. Zouden we niet te ver hoeven lopen, zou mijn bagage niet te zwaar zijn?

Nu pakte ik het rugzakje dus maar vol met alles wat zwaar was, zoals schrijfspullen, boeken, toiletartikelen, koffieset, enzovoort. Mijn kleren voor een week deed ik in de weekendtas en mijn papieren en zo in mijn zijtas. Mijn koffer, voorzien van gele plakkertjes aan alle kanten zag ik in de bus verdwijnen. Toen liepen we een heel lang perron op, waar de trein, de beroemde Rossia, al klaar stond. Later hoorden we dat die trein 450 meter lang was. Waar moesten we er in godsnaam in?

Josefine had een lange lijst, riep de namen af en zei in welke wagon en in welke coupé iedereen geplaatst was. Zelf zou ze een van de eerste coupé's met mij delen. Spullen opgepakt en op in de richting van de locomotief. Ik liep zo snel als ik kon, wat niet zo erg snel was. Ik zei al dat het perron erg lang was, maar toch was het niet lang genoeg. Aangezien we in een van de eerste wagons moesten zijn moesten we dus van het perron af en verder door de sintels. Opzij zag ik in het voorbijgaan dat de

treeplanken akelig hoog waren. Maar daarom niet getreurd. Ze zouden me er heus wel op de een of andere manier in hijsen. Eindelijk waren we er; ik gaf al mijn spullen aan iemand die er uitzag als een conducteur en tot mijn grote vreugde merkte ik dat ik mijn been hoog genoeg kon optillen en mezelf eigenlijk moeiteloos kon ophijsen.

Die reis naar Moskou was dus de eerste van de reizen die ze met een bus zou maken.

'En het was ook de beste', zei ze nu tegen Erica. 'Ik heb later nooit meer zo'n interessant gezelschap meegemaakt. Ik ben toch wel een snob hoor... Maar het is waar, als je ouder wordt, wordt het steeds moeilijker om je aan je vroegere normen te houden. Iedereen wordt op den duur even oud en behoeftig – of je nu een koningin bent geweest of een winkelmeisje.'

'Ja', zei Erica, 'een collega van me noemde dat laatst "de kaalslag van de ouderdom".'

Maar Margreet zei: 'Ja, hier heb ik nog een verhaal over een reunie van het gymnasium waarin dat ook zo naar voren komt. Hoewel die kaalslag natuurlijk op zo'n reunie juist even wegvalt.'

Reunie

Ik fietste het hek van het Oude Tolhuys binnen en op het parkeerterrein zwaaiden Joost en Johanna me toe. Ik zie ze nog erg vaak op concerten en zo. Joost is op zijn stijve afgemeten manier de geestigheid zelve. Hun kinderen en de onze hadden bij elkaar op school gezeten. Tot mijn verbijstering waren ze net naar een serviceflat verhuisd. Een vrolijke begroeting en toen kwamen Wim en Toppie aanlopen. Wim was nog net als vroeger, een leuk gezicht vol lachrimpeltjes, een sportieve houding, prachtig spierwit haar. Maar van Toppie schrok ik. Een ingezakt, heel oud mannetje met een diep ingevallen mond als iemand die vergeten had zijn prothese in te doen. Hij was ook erg doof. Hij zat aan tafel ver van mij af en ik sprak hem dus niet direct. Toen kwam Chaggie er aanschommelen. Precies als vroeger met een brede grijns voor iedereen en een diepe stem. Over hem had ik me in de oorlog zorgen gemaakt. Ik wist dat hij met een uit Duitsland gevluchte joodse vrouw was getrouwd en hij zag er zelf ook nogal joods uit. Of hij joods was wist ik niet,

maar jaren na de oorlog, toen ik hem toevallig ontmoette, vertelde hij me dat hij een longsanatorium op de Veluwe had en acht kinderen. Na de lunch praatte ik even met Leo Jongkees, die ook na de oorlog in Amsterdam had gewoond. Hij was toen ook hoogleraar en zijn vrouw en ik kregen min of meer in dezelfde tijd kinderen en we maakten slabbetjes of trappelzakken voor elkaars baby's. Hun drie kinderen bleken ernstig gehoorgestoord te zijn. Hij vertelde dat ze alledrie via bijzondere scholen een goede opleiding hadden gehad en met behulp van moderne apparatuur goed konden horen. Ze waren gelukkig getrouwd en de zeven kleinkinderen waren geen van allen doof. Hij speelde nog steeds fanatiek cello, evenals de vrolijke Meta. Zij had een heel moeilijk leven gehad. Ze had het gym niet afgemaakt, en ze brak na een jaar haar studie na de schooltijd af om getrouwd met een luitenant naar Indië te vertrekken. Ze kreeg twee kinderen, raakte gedeeltelijk verlamd door kinderverlamming, werd door haar man in de steek gelaten en belandde met kinderen en al in een jappenkamp. Na de oorlog had ze de kans gezien in Holland de kost te verdienen en haar kinderen een uitstekende opleiding te laten volgen. Met ijzeren wilskracht had ze onder leiding van een heel bijzondere leraar weer opnieuw cello leren spelen en nu speelde ze vanuit Maarn in allerlei ensembles. Han met de mooie stem had naast haar huishouding (in onze tijd deden mannen helemaal niets in huis) heel veel onbetaald werk voor kerk en onderwijsvernieuwing gedaan en woonde nu in Boswijk. Z zat met een van haar dochters in een literaire kring.

Wim Kernkamp was in Utrecht een heel bekend advocaat geworden, maar hij was vooral beroemd geworden door zijn jarenlange voorzitterschap van Kampong. Hij was uiterlijk natuurlijk ouder geworden, maar nog even lang en recht. Toen ik hem even alleen sprak zei ik:

'Weet je nog dat we het laatste jaar bij elkaar in de klas hebben gezeten? Ik was Margreet Dijkstra.'

Ja, dat wist hij nog. Ik vatte moed en vervolgde: 'In dat jaar ben ik dodelijk verliefd op je geweest.'

Och, dat wist hij niet, maar hij had toen al een vriendinnetje. Natuurlijk. Dat was Livia. Zij had oude talen gestudeerd en later waren ze getrouwd en nu waren ze hier samen. Hun kinderen had ik later op school in de klas gehad.

'Ik voel me echt een beetje gevleid', zei hij.

Tegen het eind stonden we met enkelen in een kringetje en toen vertelde Toppie dat hij drie of vier jaar lang heel erg en op een afschuwelijke manier ziek was geweest. Een diepe depressie. Maar een paar maanden geleden had hij een ander geneesmiddel gekregen en de depressie was als bij toverslag verdwenen. Hij voelde zich herboren. Dit was de eerste keer dat hij weer ergens naartoe was gegaan.

Toen pas begreep ik het enorme verschil met een tiental jaren geleden, de laatste keer dat ik hem had gezien. Kort daarvoor was zijn afscheid bij de rechtbank grootscheeps gevierd en de kranten hadden bol gestaan van zijn verdiensten. Waarom dan dit? Geen werk meer en niets anders te doen soms? Iemand vroeg of hij nog piano speelde. Nee, dat kon ook niet meer.

'Kijk maar.'

Hij laat een kromme stijve pink zien, 'geopereerd door een of andere koekenbakker.'

Streng keek hij om zich heen naar de vier artsen in het kringetje. 'Daar had jullie soort tenminste wel iets aan kunnen doen! Maar nee hoor.'

Een deel van ons ging na afloop naar de school, naar de oudleerlingenreunie daar. Maar ik was moe en wilde naar huis. Op het parkeerterrein, op weg naar mijn fiets, riep Wim Kernkamp me nog na:

'Margreet, heb jij vervoer?'

En dat was dus ook het allerlaatste stukje dat op het stapeltje lag en toen Erica het in de ringband had gestopt zei Margreet:

'Goh, weet je wel wat dit is? Dit is mijn hele leven in een ringband!'

Het was ondertussen half negen geworden en Erica was blij de verhaaltjes uit de weg te hebben zodat ze thee kon gaan zetten. Om de ringband te vieren.

'Er zit geen enkel stukje bij over je kleinkinderen', zei ze echter.

'O, maar deze verhaaltjes gaan echt alleen maar over mezelf'.

Margreet had zich daar vaak genoeg bij de docenten van haar cursussen voor verontschuldigd:

'Ik kan alleen maar over mezelf schrijven', zei ze dan, 'alleen maar autobiografisch'. Maar nu sloeg de schrik haar om het hart. Had ze dan toch iets verkeerd gedaan? Maar toen herinnerde ze zich haar map kinderverhaaltjes en ze zei tegen Erica:

'Ja maar ik ben toch ook nog aan een aantal kinderverhaaltjes voor de kleinkinderen begonnen? Die heb ik hier allemaal bij elkaar in een apart mapje.'

'Ja maar dat bedoel ik niet. Die zijn meer voor ze dan over ze.'

'En de breimachine dan?'

'Ja, die breimachine, dat was typisch weer iets voor jou. Breien voor de kleinkinderen werd meteen een groots project en voor even bij me komen oppassen was daarom geen tijd meer.'

'Ja maar joh! Daar had ik toch helemaal geen tijd voor? Dat breien, dat kon tenminste tussendoor, in mijn vrije kwartiertjes. Dat weet je toch nog wel?'

'Ja hoor, dat was ook wel zo. Wat wil je trouwens dat ik met die kinderverhaaltjes doe?'

'Ik had gedacht ze in een aparte map te bewaren voor als ik later met mijn volgende carrière begin, maar nu weet ik het niet meer. Misschien moet ik maar net als andere oma's gewoon tevreden zijn met mijn kleinkinderen en met een poes op schoot onder de schemerlamp gaan zitten handwerken. Die arme Toppie toch. Helemaal geen liefhebberijen meer en ook geen toekomst.'

'Moeder, stop!'

'Ja maar, dat is toch verschrikkelijk, als je niets meer te doen hebt? Je hoort dat steeds weer, dat mannen na hun pensioen iets ergs krijgen. Geen zin in het leven meer en dan krijgen ze een hartaanval of iets dergelijks.'

'Nou, jij niet hoor. Jij hebt het nog veel te druk.' Erica legde de map kinderverhaaltjes bij de dagboeken neer en ging naar de keuken om thee te zetten. Margreet zat ondertussen in de ringband te bladeren. Opeens kreeg ze weer datzelfde gevoel dat ze woensdagochtend had gehad, toen ze voor het eerst weer alleen was. Haar hele leven leek zich samengetrokken te hebben.

En ik dacht nog dat ik zo'n lang en bijzonder leven had gehad, dacht ze. Ze had toch echt gehoopt nog veel meer te gaan schrijven, maar nu zag ze het allemaal niet meer zo zitten. *Die stomme arm ook.* Ze had moeite om haar tranen te bedwingen.

Erica kwam weer naar binnen en zette de kopjes op tafel. Er waren nog een paar chocolaatjes en er zaten ook nog een of twee koekjes in de trommel. Ze deed alles op een schaalte en ging er gezellig bij zitten. Ze zag de tranen in haar moeders ogen en zei:

'Drink nou maar lekker een kopje thee!'

Maar Margreet hilde nu echt. Erica kwam geschrokken overeind. Ze was te ver gegaan met die breimachine. Dat overkwam haar tegenwoordig steeds vaker.

'Kom nou moeder, zo erg is het niet. Die ringband is prachtig, daar hoef je niet van te gaan huilen. Hoewel... Je hele leven zit erin, daar mag je best kapot van zijn.'

'Ja dat kan wel zijn, maar ik snap niet wat je bedoelt met dat imposter-syndroom.'

'O dat. Dat is meer iets waar Martine en ik last van hebben. Ik weet ook niet wat het is.'

Erica boog zich over haar moeder heen en gaf haar een zoen op haar hoofd. 'Hier, neem nog een chocolaatje.'

'Ja, maar dat is het laatste op het schoteltje.'

'En het is voor jou, want jij bent heel erg bij de hand en nu ben je klaar met je ringband.'

Margreet moest daar gelukkig om lachen en ze nam de helft van het chocolaatje. Erica zei:

'Gauw opeten, dan help ik je zo even met je pyjama', en nam de andere helft.

Margreet ging naar boven. Terwijl ze onder de douche stond probeerde ze zich te bedenken waar ze het eigenlijk over hadden gehad. Iets was misgegaan toen ze aan het praten waren, maar ze kon er niet meer opkomen wat het was. Ze hoopte dat Erica niet boos was, juist nu ze haar nog zo hard nodig had. Ze verlangde bijna terug naar de thuiszorg. Die was tenminste neutraal. Ze stapte uit het bad en droogde zich zo goed en zo kwaad als het ging af. Toch had ze daar nog hulp bij nodig, 'Erica!'

'Joehoe, ik kom eraan. Voel je je nu een beetje beter?'

Gelukkig maar, dat was de oude Erica. De lieverd. Ja, ze moest toch wel iets goed gedaan hebben met haar kinderen.

'Wat doe je. Ga je meteen naar bed of blijf je nog even op?'

'Nee, ik denk dat ik naar bed ga. Ik ben doodmoe. Kun jij de lichtjes uitdoen en de achterdeur op slot en zo? En o ja, nog iets. Zou je de tekstverwerker op het kastje bij het raam kunnen zetten? Dan heb ik ruimte op mijn schrijftafel om met de hand nog een inleiding te schrijven voor die ringband. Wat een dág. Het begon vanmorgen met de oorlog en jullie geboortes en nu eindigt het met dochter op

middelbare leeftijd helpt bejaarde moeder in bed. Alles is maar heel betrekkelijk hoor, of maf, zoals Ineke het noemt. Hupsakee, naar bed. Heerlijk.'

Erica zat nog even op de rand van haar moeders bed en gaf haar een dikke zoen, net zoals ze vroeger deed met haar eigen kinderen.

'Slaap lekker, moeder,' zei ze. 'Morgen kan ik helaas niet want ik moet naar Friesland. Er is iets aan de hand in Drachten met mijn schoonmoeder.'

'Oh, dat hindert niet, maar er is niets ernstigs hoop ik?'

'Nee hoor, een paar verjaardagen en bezoek geloof ik. Ze was een beetje panikerig en ik heb haar beloofd dat ik zou komen helpen. Ik bel je wel als ik weer thuis ben.

'Ik ga morgen met Leo en Marjan naar Buren.'

'O ja, dat is waar ook. Hoe doe je dat?'

'O, gewoon, met de trein.'

'Moeder, je bent gek.'

'Nee hoor. Dat kan ik best.'

Erica was daar niet zo zeker van. 'Wat gebeurt er als je je jas niet aan kunt krijgen?'

Daar moest haar moeder even over nadenken, maar toen zei ze: 'Dat vraag ik toch gewoon aan de taxichauffeur en uiteindelijk hóéf ik niet te gaan...'

'Nou goed dan. Sterkte er maar mee en wens Leo veel succes.'

'Ja doe ik. Voorzichtig bij het rijden en niet vergeten om die tekstverwerker weg te zetten hoor. Bel je me nog even als je weer thuis bent?'

'Prima'

Margreet lag in bed nog een tijdlang door te tobben. *Zal Erica wel zonder ongelukken thuiskomen? Wat als zij ook iets krijgt? Of een auto-ongeluk op weg naar Friesland? Er gebeuren tegenwoordig steeds meer ongelukken. En wie doet dan de boodschappen voor me? Ja, daar moet ik toch iets op vinden, maar wat? De thuiszorg doet dat niet.* Margreet tobde door, maar ze besloot toch geen slaappil te nemen. Opeens ging de telefoon. Het was Erica. Ze was weer thuis. *Goed zo.* Dan hoefde ze zich daar geen zorgen meer over te maken, maar van slapen zou die avond niets komen. Dat voelde ze al aankomen. Ze zette een yoga-bandje op. O ja, yoga had ze ook nog gedaan en die acupunctuur natuurlijk. Ze was toch wel met de tijd

meegegaan. Misschien moest ze nu ook nog maar naar een computer gaan uitkijken. Marjan had er ook een voor het vertalen. Maar zij zelf vertaalde niet meer. *Maar voor het schrijven? Dat was een stom idee om die tekstverwerker weg te zetten. Hoeveel zou zo'n computer eigenlijk wel kosten? Ik heb nog wat geld over van mijn laatste twee boeken, maar dat gaat nu wel snel op met al die aanpassingen in het huis.* Toen begon ze te tobben of ze subsidie aan zou vragen en waar. *Als alles nou maar wat duidelijker was.* Margreet kwam met erg veel moeite overeind en pakte de folder die op haar nachtkastje lag. *Ik moet die dingen toch uitzoeken, want ik kan maar net rondkomen en er is helemaal geen geld meer voor al dat extra's. Hoe is het mogelijk. Ik heb mezelf zomaar overeind getrokken!* Margreet had zichzelf inderdaad in haar halfslaap opgetrokken, aan de stang die op aanraden van de ergotherapeut boven haar bed aan de muur was bevestigd maar de folder gleed van het bed af. Ze bedacht zich dat het misschien beter was als ze het overdag uitzocht en kroop weer onder haar dekbed. Daar had ze deze keer gelukkig ook geen moeite meer mee.

Wat gebeurde er nou ook alweer vanavond toen we aan het praten waren, Erica en ik? Wat is er in godsnaam verkeerd gegaan? Wat was er verkeerd met die breimachine? Dat is toch je reinste kolder en dat ik een imposter zou zijn en ze wist niet eens wat het was! Misschien omdat ik alleen maar een lerares ben geweest en toch geen echte moeder? Nee toch? Het maalde Margreet en ze draaide zich moeizaam om. Ze keek naar de grote rode nummers op haar klokradio. 12:30. *Half één. Zal ik dan toch maar een slaappil innemen?*

Ze deed het niet, want ze wist dat ze verslavend waren. Ze rolde zich weer op haar rug met haar knieën opzij. Dat was beter. Ze probeerde zich voor te stellen waarom ze een imposter geweest zou zijn.

Zou dat iets ergs zijn?

Ze zou het aan Martine vragen als ze haar morgen sprak. Ze probeerde uit te rekenen wanneer ze haar kon bellen.

Vijf uur tijdsverschil. Acht plus vijf is één uur.

Ze dacht aan de volgende dag en hoe het zou gaan met de trein. Die ging ook om één uur. Ze draaide zich weer zo goed en zo kwaad

als het ging op haar zij. 01:03 zei de klok. Ze had de klok beneden niet eens horen slaan.

Vreemd. Wat betekent in godsnaam imposter ook alweer?

Ze kon er niet opkomen. En waarom moest ze nu opeens een Toppie denken? Ze draaide zich nog eens een beetje op haar zij. Uit haar ooghoeken kon ze de klok net zien. O, bijna vier uur. Zou er morgenochtend wel iemand komen om haar uit bed te helpen? Zou ze het zelf niet kunnen? Ze had zichzelf toch net ook opgetrokken? Maar ze moest met de trein mee en naar Geldermalsen. Dat kon toch niet als ze niet eens behoorlijk aangekleed was? Zou ze Martine niet nu even bellen? Ze tuurde weer naar de klok. Het was kwart over vier. De nacht schoot niet op.

Zou Erica echt boos op me zijn?

Ze droomde van Toppie die met zijn stijve pink piano zat te spelen en prachtige muziek produceerde. *Beethoven*, dacht ze.

De inleiding

Wát?

De radio stond aan.

Zie je wel? Een pianosonate van Beethoven. Maar hoe kan dat nou? En Toppie dan?

Margreet was totaal in de war. Ze draaide zich moeizaam om en keek op de klok. Kwart over zeven uur. Eindelijk. De nacht was voorbij. De radio gaf nu het weerbericht. Het weer was omgeslagen en het zou koud worden en hard gaan regenen. Ze kon de wind en de regen al horen. Toen realiseerde ze zich opeens dat het zondag was en dat ze die middag naar Leo's concert in Buren moest. Ze dankte de hemel dat ze toch nog wat geslapen had. Ze dacht aan de ringband. Ze wilde er dus nog een inleiding bij maken. Misschien in de vorm van een brief of zo? Aan de kinderen? En de kleinkinderen natuurlijk. Die mocht ze niet vergeten. Maar ze dacht meer aan een brief vol informatie over hoe het met haar verder moest. Zodat de kinderen zich daar geen zorgen over hoefden te maken als ze bij een volgende gelegenheid niet meer zou kunnen praten. Nee dus, niet voor de kleinkinderen, maar wel voor de schoonkinderen. Zou ze vanmorgen nog genoeg tijd hebben om daaraan te beginnen? Ja, eigenlijk wilde ze het liefste ook maar meteen opstaan. Ze had zich vannacht toch ook kunnen optrekken?

Ze probeerde of het haar weer zou lukken en met zeer grote inspanning kreeg ze het inderdaad voor elkaar! Nog even doorzetten. Goed zo!

Uitgeput van de inspanning zat ze op de rand van haar bed uit te blazen. Haar botten deden overal pijn en ze was zo stijf als een plank. Ze boog zich maar wat voorover en zag toen de thuiszorgfolder op de vloer. Ze herinnerde zich dat ze nog iets had willen uitzoeken. Ze

paste alles toe wat ze ooit op yoga had geleerd op het gebied van ontspanning en concentratie en pakte de folder heel langzaam op. Het was eigenlijk een soort boekje en ze slaagde er zelfs in om het op haar kleine schrijftafeltje bij het raam te leggen. Toen stond ze op en boog zich voorover om haar rug uit te rekken en daarna richtte zich op en reikte met haar rechterarm naar het plafond. Toen ging ze naar de wc. Hè, dat voelde tenminste wat beter. Ze ging bij het schrijftafeltje zitten en zette haar bril op. Zonder bril had ze vannacht toch ook niets kunnen zien, maar het had haar in ieder geval ontzettend veel goed gedaan dat ze weer helemaal zelf overeind had kunnen komen.

Ze bladerde een beetje doelloos in het boekje en bedacht zich toen dat ze eerst de kachel maar eens aan moest steken. Daar moest ze zich ook diep voor bukken, maar dat ging nu best. Ze ging weer zitten. Hè, hè. Ze voelde zich nog wel slap hoor.

Ze keek in het boekje of ze een nummer kon vinden voor een instantie waar ze financiële hulp zou kunnen aanvragen. Maar dat gaf ze al gauw op, want eigenlijk zat ze nog steeds te piekeren over dat gesprek van gisterenavond. Waar had ze het met Erica in godsnaam over gehad? Ze kon het zich niet meer herinneren. Eindelijk, daar hoorde ze haar hulp de trap opkomen. Ze hoopte dat het Ans zou zijn. Ze had echt zin om haar te vertellen dat haar boekwerk af was, maar nee het was iemand anders. Iemand die ze nog niet kende, maar wel weer een allervriendelijkste, en deze keer niet zo jonge dame.

'Hallo, ik ben Margreet.'

'Ik ben Jeanette, op z'n Frans, met e, t, t, e aan het eind. Ik wist niet dat u al op zou zijn.'

'Ja, knap hè? Daar verbaasde ik me ook over. Maar ik ben nog wel erg slap hoor.'

Margreet legde uit hoe ze alles gedaan wilde hebben en al gauw stond ze zich bij de wastafel te wassen. De gordijnen waren half open en buiten regende het dat het goot. Jeanette was de was gaan sorteren en even later kwam ze weer terug om haar te helpen bij het aankleden. Margreet vertelde haar toch maar over de ringband.

'Mijn hele leven in een ringband vol kleine verhaaltjes,' zei ze.

'O, wat leuk. Ik zie het al voor me, net zoiets als spraakballonetjes in een strip.'

'Of geheugenwolkjes. Wolkjes uit zo'n stoomlocomotief van vroeger.'

'Nou, dat is de eerste keer dat ik een patiënt heb die zichzelf met een locomotief vergelijkt. Ik weet niet wat ik daar nou van moet denken.'

'Ja maar dat bedoelde ik natuurlijk ook niet.'

Margreet had teruggedacht aan de stoomflarden bij de paarden-tram in de winter vroeger, maar Jeanette zei:

'Ja, tuf, tuf, tuf'.

Ze barstten allebei in lachen uit. Margreet raakte er buiten adem van, maar toen ze weer op adem was en haar tranen had weggeveegd, vroeg ze aan Jeanette of ze ook kinderen had, want zij had er vijf. Erica, die haar gisterenavond nog met die ringband had geholpen, Wim en Bettie, die gisteren in de tuin hadden gewerkt, Martine, die in Canada ook in de thuiszorg zat en Leonard die die middag zou spelen.

'Heerlijk hoor, al die kinderen, én nog negen kleinkinderen en de schoonkinderen! Maar ook wel een zorg hoor.'

'Hoe bedoelt u?'

'Nou, Wim, die klimt op de steilste rotsen en Leo kanoot in de wildste rivieren en Martine en haar man skiën in Canada op de meest eenzame plekken, tussen de grizzleys en de elanden door, en Bettie, die wandelt over het wad van Friesland naar Ameland en steekt dan net op het nippertje de geul over. Ik zit altijd in doodsangst.'

'Maar wat wilt u dan? Dat ze allemaal thuis bij de tv blijven zitten?'

'O, nee hoor, dat kan natuurlijk ook niet. Daar zou ik me ook de grootste zorgen over maken.'

'Ik heb trouwens van de anderen gehoord dat u zelf ook erg actief bent. Dat hebben ze dus van niemand vreemd, zou ik zeggen.'

'Ja, maar stel je voor. Als ik niet meer actief was, zou ik mijn kinderen veel te veel tot last zijn want dan zouden ze voortdurend bij me langs moeten komen.'

Margreet vroeg zich af of ze over het gesprek van gisteren met Erica zou beginnen of over haar droom van Toppie, maar Jeanette begon over zichzelf te praten.

'Mijn dochter heeft vorige week haar derde baby gekregen en ik ben bij de bevalling aanwezig geweest. Dat was toch zo fantastisch mooi.'

'O, wat spannend. Dat heb ik nou nog nooit meegemaakt. Zelfs niet in de oorlog toen er geen goede kraamhulp was.'

Margreet vroeg zich wel even af of haar dochters haar wel aan hun kraambed getolereerd zouden hebben. Waarschijnlijk niet. Of had ze daar misschien ook meer belangstelling voor moeten tonen? Margreet wilde nog meer over die bevalling horen, maar Jeanette was ondertussen alweer naar beneden gegaan om thee te zetten en zij zelf moest eerst nog haar lenzen in doen. Toen ging ze boven aan de trap staan en zei:

'Ja maar Jeanette...'

'Ik kom er zo aan.'

En inderdaad, ze kwam vrij vlug weer naar boven, maar toen moest Margreet zich eerst nog concentreren op het afdalen van de trap. Beneden aangekomen zei ze:

'Maar vond je dochter dat dan zomaar goed?'

'O, ja, en ik heb ook haar voeten gemasseerd.'

'Goh.'

Margreet probeerde zich voor te stellen hoe dat bij haar en Erica of Martine gegaan zou zijn. Ze was even stil, maar toen zei ze:

'Zou jij jouw moeder bij je kraambed gehad willen hebben?'

En tot Margreets grote opluchting zei Jeanette:

'O Gossie nee. Absoluut niet. Ik moet er niet aan denken.'

Een uurtje later stond Margreet met een kop koffie in haar rechterhand in de zitkamer door het raam naar buiten te kijken. Jeanette was in haar auto gestapt en vertrokken en buiten was het donker en regende het dat het goot. De grote berk in de voortuin stond er kaal en troosteloos bij en het sierappelboompje ernaast zag er ook maar treurig uit. Toch leuk dat gesprek met Jeanette, en ook wel heel interessant om op die manier steeds weer nieuwe mensen en situaties te leren kennen. Bovendien was het toch wel erg fijn dat ze nu beslist minder tobde dan vroeger. Pas vannacht had ze weer eens slecht geslapen. Normaal kwam het toch veel vaker voor dat ze de hele nacht geen oog dicht deed.

Margreet had de kachel lekker hoog gezet en de radio stond aan. Mooie muziek. Daar kwamen de overburen naar buiten. De oude

mevrouw de Voois had kennelijk het gezin van haar jongste dochter op bezoek, want ze zag die dochter eerst met haar moeder naar buiten komen, snel in de auto stappen en weggrijden. De rest van de familie kwam later, met regenjassen aan en zuidwesters op en drie honden aan de lijn.

Daar gaan ze weer, dacht Margreet.

Ze wist dat ze op weg waren naar het katholieke kerkje aan het eind van de straat. Gezellig was dat, maar voor haar toch wel een wereldje apart. Jaar in jaar uit had ze de familie zo naar de kerk zien trekken. De kleintjes waren groot geworden. Toen had ze de familie een tijd lang niet veel gezien, maar later waren ze allemaal zo voor en na getrouwd en hadden ze kinderen gekregen, en nu waren ze er dus weer wel. Aan de ene kant vond ze het eigenlijk best leuk om de familie zo op zondag bezig te zien, maar aan de andere kant gaf het haar altijd het gevoel dat ze iets te verdedigen had. Wat ze in de loop der tijden aan godsdienst had ervaren was haar slecht bevallen. Ze dacht terug aan zuster Leonie, of liever Elly Verhey. Wat een openbaring was dat geweest toen ze twee jaar geleden opeens samen bij de Biltse Hoek een kopje koffie waren gaan drinken. Stel je voor, zij, Margreet van Ruysdael, biologielerares en de vrouw van Peter van Ruysdael, koffiedrinken met een non. Ja, wat zou Peter daar wel van gezegd hebben!

Die gebeurtenis was eigenlijk al dertig jaar eerder begonnen, toen Margreet les gaf aan de leraressenopleiding van de huishoudschool. Het vak dat ze gaf was natuurlijk wel biologie, maar vanwege de aard van de opleiding lag de nadruk meer op de biologie van de mens, hygiëne, ziekte- en voedingsleer en dat soort zaken, dan op de zuivere wetenschap. Margreet had echter haar wetenschappelijke achtergrond niet willen verloochenen en besteedde daarom aan het begin van het jaar toch altijd een aantal lessen aan het ontstaan van het leven op aarde en de evolutieleer. De eerste les in die serie ging over de toen net gepubliceerde proeven van Miller en Urey, waarover Margreet met grote opwinding alles had gelezen wat ze had kunnen vinden.

Die proeven waren het antwoord! Miller en Urey hadden een gasmengsel dat zoveel mogelijk op de oeratmosfeer leek, blootgesteld aan elektrische ontladingen. Tot hun verrassing hadden ze ontdekt dat er toen allerlei organische verbindingen waren ontstaan, tot zelfs aminozuren toe. Dit betekende dat het er voor het eerst op leek dat het

leven inderdaad op natuurlijke wijze ontstaan zou kunnen zijn. Vóór die tijd had Margreet altijd onderwezen dat er een fundamenteel verschil bestond tussen organische koolstofverbindingen en anorganische moleculen, in zoverre dat organische moleculen alleen maar door levende organismen gevormd konden worden. Nu leek het erop dat het 'Antwoord' niet lang meer op zich zou laten wachten.

Margreet vond het heerlijk om het verhaal van Urey en Miller te onderwijzen. Ze kreeg door de manier waarop ze het deed eigenlijk altijd de hele klas mee. Uiterst zorgvuldig pauzeerde ze op de juiste plaatsen, zodat de leerlingen na konden denken, en dan vertelde ze enthousiaste verhalen over de in die tijd nog zeer mysterieuze eiwitten en over de rol die ze misschien zouden spelen bij de erfelijkheid. Vooral op die leraressenopleiding, waar de leerlingen vaak wat ouder waren, gaf die les altijd aanleiding tot een stroom van vragen en verhitte discussies.

In 1962 had Margreet ook een non in de klas gehad. Zuster Leonie heette ze en na de les sprak Margreet haar nog even aan, terwijl ze in haar witte jas de plantjes voor het raam aan het water geven was:

'Ik hoop dat ik u niet beledigd heb met deze les. We doen ook nog een les over erfelijkheid en evolutie en daarna wordt het allemaal wat minder controversieel. Dat beloof ik u. Ik vind het gewoon ontzettend belangrijk om dit te behandelen aan het begin van de biologielessen. Het hoort er toch echt bij? Maar als u er moeilijkheden mee hebt, mag u best de volgende les overslaan hoor.'

Maar zuster Leonie had gezegd:

'Dat is helemaal niet nodig, mevrouw, ik vond de les juist erg mooi en u zei toch dat het een wonder was van die enorme variabiliteit? Misschien is dat het goddelijke wel. Voor mij is dat voldoende hoor.'

Margreet had destijds maar een beetje geglimlacht. God had volgens haar niet veel te maken met het ontstaan van het leven.

Maar twee jaar geleden had Margreet laat in augustus bij de post een kaart uit een of ander klooster in Driebergen gekregen. Eerst was ze natuurlijk stomverbaasd. Wie stuurde haar nu in godsnaam een kaart uit een klooster? Maar op de kaart stond het volgende:

Titia Rutten-Kooistra, Wietske Rutten

'Geachte mevrouw van Ruysdael,

Ik weet niet of u zich mij nog herinnert, maar ik zat in uw biologieklas in de leraressenopleiding van de huishoudschool van 1962 tot 1964. Ik was zuster Leonie.

Uw allereerste les is mij altijd bijgebleven. Het was een les over het ontstaan en de variabiliteit van het leven op aarde. Dat weet u vast en zeker nog wel. Een paar weken geleden kwam ik bij een bazaar in Driebergen een vriendin van uw dochter tegen en zij heeft me uw adres gegeven. Ik zou het een eer vinden om u weer eens te ontmoeten. Kunt u me alstublieft bellen zodat we iets kunnen regelen?

Hoogachtend,

Elly Verhey (zuster Leonie)

Margreet vond het natuurlijk reuze spannend en was er meteen voor te vinden. Ze belde het nummer dat zuster Leonie haar gegeven had en hoewel ze haar niet zelf aan de telefoon kreeg, had ze een uiterst interessant gesprek met de zuster die wel antwoordde. Ze wilde alles weten over het klooster en de orde waar zuster Leonie bijhoorde. En sinds wanneer was ze Elly Verhey geworden?

'Dat is ze eigenlijk meestal nog niet, maar sinds het concilie van 1965 mogen we weer onze eigen namen gebruiken. Niet dat er veel zijn die dat doen, maar zuster Leonie heeft van de zomer besloten die verandering door te zetten.'

Maar de zuster was er zelf nog helemaal niet aan gewend.

Ze praatten bijna een uur lang en ondertussen was zuster Leonie, of Elly Verhey dus, teruggekomen en nu kwam ze zelf aan de telefoon.

'Met Elly Verhey.'

'O, met Margreet van Ruysdael, weet u nog wel, uw biologielerares in de leraressenopleiding. Hoe gaat het met u?'

'U kunt me best Elly noemen hoor en je en jij zeggen. Het gaat goed met me, dank u, maar ik zou u ontzettend graag eens willen spreken.'

'Ik ben Margreet hoor, en ook jij en jou. Ik zou jou ook ontzettend graag willen ontmoeten. Je zou hier langs kunnen komen of we zouden naar de Biltse Hoek kunnen gaan of zo, of wil je dat ik naar Driebergen kom, hoewel dat nogal ver is?'

'Nee, de Biltse Hoek lijkt me reuze gezellig. Doen we toch!'

Ze spraken een tijd af, aan het eind van de week.

Margreet verheugde zich er geweldig op. Het was allemaal zo interessant. Ze had het er die avond nog met Erica over gehad, op orkest, over hoe leuk het wel zou zijn om die non van vroeger weer te ontmoeten.

Op de dag van de afspraak was ze best een beetje zenuwachtig, maar het was mooi zonnig weer en het fietstochtje naar de Biltse Hoek, onder de prachtige laat-zomerse bomen en langs alle prachtige tuinen aan de Blauwkapelse weg en het van Boetselaarpark, had een rustgevende invloed op haar. Toen ze bij de Biltse Hoek aankwam was ze in gedachten weer helemaal teruggekeerd naar de tijd dat ze nog les gaf.

Ze keek dus uit naar een non, maar zag er geen, totdat ze tot haar lichte wrevel stralend werd begroet door een willekeurige dame. Ze groette terug maar bleef om zich heen kijken. Ze was er nog niet. Jammer. Maar de dame was opgestaan en kwam nu op haar af. Ze had een mooi Fins groen en turkoois jak aan en een sjaaltje om haar hals dat haar ongelofelijk goed stond. Ze stak haar hand uit en toen zag Margreet dat ze een zilveren kruisje om haar hals droeg. Opeens realiseerde ze zich dat dit dus misschien zuster Leonie was. Ze stak ook een hand uit en zei aarzelend: 'Zuster Leonie?'

'Ja hoor, Elly dus. Hallo Margreet, wat leuk u, eh, je weer te zien.'

Margreet was met stomheid geslagen. 'O', was het enige dat ze uitbracht.

'Een beetje anders dan je verwacht had hè? Kom maar gauw hier zitten.'

'Ik kijk m'n ogen uit,' zei Margreet, 'wat zie je er goed uit en wat een mooi pakje heb je aan. Wat leuk is dit. Dit had ik helemaal niet verwacht. Stom natuurlijk, want ze hadden mij al verteld dat je kort geleden weer overgestapt was op je eigen naam, maar dit had ik toch niet verwacht.'

'Nou, ik moet er zelf ook nog aan wennen hoor. Vooral dat Elly Verhey. Dat gaat nog helemaal niet vanzelf.'

'En ik zat echt volmaakt vastgeroest in het beeld dat ik van je had van vroeger. Wat doe je tegenwoordig, als ik zo vrij mag zijn?'

'O, ik ben eerst directrice van een huishoudschool geweest en daarna een tijdje van een MAVO en nu ben ik alweer een jaar met

pensioen, maar ik doe nog wat onderzoek en werk natuurlijk extra hard voor de kerk en het klooster. En jij?'

'Ik ben in '72 afgekeurd en ben toen gaan vertalen, en na mijn pensioenering ben ik gaan reizen. Nu vind ik dat mijn geheugen niet goed genoeg meer is voor het vertalen en doe ik een schrijfcurcus.'

Ze dronken koffie en aten appeltaart en praatten honderduit.

'Ik ben aan het begin van augustus in Amerika geweest, naar een retraite van bijna een week met een internationaal groepje zusters. Het draaide allemaal om hetzelfde onderwerp als waar jij het in die eerste biologielessen over had. Het ontstaan van het leven op aarde en het ontstaan van het heelal. Fascinerend.'

'Wat bedoel je? Iets biologisch of astronomisch of zo? Over een of ander wetenschappelijk onderzoek?'

'Nee, dat niet. Meer zoals jouw eerste biologielessen. In de trant van "Dit is wat de wetenschap er tegenwoordig van af weet". Alleen nu natuurlijk met de oerknal erbij en ook nog allerlei astronomische gegevens uit de tijd vóór het ontstaan van de aarde en het leven. En ook: "Is de aarde niet prachtig – zo mooi en zo blauw", en massa's meditatie in de vrije natuur. Ik wilde gewoon de hele tijd uitroepen: "Ja maar hoor eens, dat is net zoals mevrouw van Ruysdael het vroeger deed in haar biologielessen, want die mevrouw van Ruysdael had ook zoveel liefde voor de natuur en het leven!".'

'O lieve hemel,' zei Margreet, 'kalm aan'.

Maar ze moest er wel even over nadenken,

'Ik snap er helemaal niets van', zei ze tenslotte en stond op het punt te zeggen dat zoiets in de katholieke kerk toch absoluut ondenkbaar was, maar toen besloot ze dat het veiliger was om niets te zeggen. Ze vroeg wel:

'Kan ik daar iets over lezen?'

Zuster Leonie noemde de titel van een Amerikaans boek dat net was uitgekomen en dat inderdaad door een onvervalste priester geschreven was.

Nu, terwijl ze de de Vooisjes in de regen om de hoek zag verdwijnen, moest Margreet aan die conversatie terugdenken. Ze had dat boek natuurlijk meteen gelezen, maar het had haar veel minder aangesproken dan wat de zuster zelf had gezegd. Het ging helemaal over hoe wonderlijk en fantastisch het ontstaan van het leven eigenlijk wel was, maar naar haar smaak was het veel te vaag. Er

stond niets nieuws in, en ze was heel wat meer onder de indruk geweest van het enthousiasme van zuster Leonie zelf. En voorlopig maakte ze toch liever een mooie fietstocht.

Margreet zette een andere cd op, maakte een nieuw kopje koffie en ging aan haar nu vrijwel lege schrijftafel zitten. Toch lekker om zoveel ruimte te hebben. Ze trok een la open en pakte er een van haar schrijfmappen uit, die daar klaar lagen voor een volgende reis. Ze legde hem naast de voltooide ringband neer. Eerst keek ze nog even tussen haar papieren in de la en vond toen nog een ander stukje dat Erica en zij over het hoofd hadden gezien. Het ging over haar moeders begrafenis, maar ze kon nu zonder Erica niet zo gauw besluiten waar ze het in de ringband wilde hebben.

Haar moeder was bijna tien jaar geleden, toen ze honderdéén was, overleden. Heel toevallig was dat net in de week geweest dat Martine met haar kinderen uit Canada, en Wim en Ineke met hun kinderen uit Brunei op bezoek waren. *Ja, hoe kwam dat ook alweer? O ja, we hadden een boerderij gehuurd voor mijn zeventigste verjaardag. Leuk muziek gemaakt.*

Ze besloot het verhaaltje voorlopig maar gewoon voorin de ringband te leggen. Nu eerst dus die inleiding. Eigenlijk had ze er niet echt genoeg tijd voor voordat de taxi zou komen, maar ze kon er in elk geval mee beginnen. Ze klapte haar schrijfmap open en begon te schrijven:

Lieve kinderen en schoonkinderen,

Deze ringband bevat mijn hele leven in de vorm van stukjes die ik tot en met vandaag, eind oktober 1992, heb geschreven. Van kinderen (en schoonkinderen) zijn jullie nu allemaal volwassen mensen geworden, en heel verschillende mensen. In stilte ben ik daar eigenlijk heel blij om. Natuurlijk zullen de genen daarbij de grootste rol hebben gespeeld, maar jullie hebben toch kennelijk ook de vrijheid gehad, of veroverd, om je eigen ontwikkelingsweg te gaan. Maar hoe verschillend jullie ook zijn, ik houd van iedereen precies evenveel en op allemaal ben ik even trots.

Mooi begin, bedacht ze zich, en nog waar ook. Maar ik mag de kleinkinderen niet vergeten. Ze ging verder:

'Letterlijk hetzelfde geldt voor de kleinkinderen. Wat een ongelofelijk geluk voor mij dat dat mogelijk is. Voor hetzelfde geld had er een rotzak tussen kunnen zitten of een waardeloze slapping, of een crimineel, om maar eens wat te noemen.'

Ja, wat was het ook alweer waar Erica zich gisteravond nou zo druk over maakte?

.Margreet kon het zich niet meer herinneren. Er was gisterenavond iets fout gegaan, dat wist ze wel, en het had iets te maken met de kleinkinderen, maar wat? Ze pakte de telefoon om Erica te bellen. Maar Erica zat in Friesland. Ze stond op en tuurde op haar telefoonlijst. De jongens zouden er niets van begrijpen. Ze wist zelf immers niet eens wat er precies aan de hand was?

Weer greep ze de telefoon en belde Bettie. Die was niet thuis. Wat moest ze doen? Het was nog te vroeg voor Martine. Ze was ten einde raad, maar toen keek ze in haar brievenla. De kaart van zuster Leonie. Waar was die ook alweer? Ze vond hem al gauw, maar zou ze haar wel kunnen bellen? Toch niet zeker? Het was zondag en zou ze wel met leken mogen spreken op zondag? Ze weifelde nog even maar toen draaide ze resoluut het nummer. Er was zowaar antwoord! Maar zuster Leonie was nog in de kapel. Er zou een boodschap voor haar achtergelaten worden of ze mevrouw indien mogelijk vóór 12 uur terug wilde bellen.

Margreet raakte steeds meer over haar toeren en ten einde raad belde ze Nora. Niemand thuis. Wat nu? *Rustig, Greet. Dit is niet goed voor je.* Als ze maar kon gaan fietsen. Ze probeerde haar winterjack aan te trekken. Ze kon op zijn minst gaan wandelen Maar dat lukte al helemaal niet. Met haar winterjas half aan zank ze neer op haar stoel. Toen stond ze resoluut op en probeerde het nog eens en nu lukte het wel! Gelukkig! Het was tenminste duidelijk dat ze vooruit ging. Toen ze haar jas eenmaal aan had ging ze meteen naar buiten, liep het tuinpaadje en de straat uit en toen langs de drukke Utrechtse Weg naar de brievenbus. Dat had ze natuurlijk honderden keren eerder gedaan, maar nog nooit zonder brief. Het regende pijpenstelen en ze was al gauw doorweekt. Het was ook koud, maar dat hinderde niet. Ze vond het juist heerlijk om buiten te zijn en de wind en de regen in haar rug te voelen. Ze liep dezelfde weg terug, nu wel zo hard als ze kon, want nu had ze ook nog de wind tegen. Toen ze thuis was ging

ze meteen naar boven om zich bij de kachel op de slaapkamer een beetje af te drogen. Gelukkig was er mooie muziek op de radio. Ze moest oppassen dat ze dit niet vaker deed, want ze was echt even in paniek geraakt en ze had ook nog hartkloppingen. Ze belde Bettie nog eens, maar er was nog steeds geen gehoor. Jammer. Ze ging voorzichtig weer naar beneden en zette de radio aan. Ze las wat in het zuurkoolstukje dat nog op het tafeltje bij haar stoel lag, want dat zat haar ook dwars. Er moest een beter begin bij. Mevrouw de Voois en haar dochter kwamen met een paar kleinkinderen in de auto weer terug en even later kwam de rest van de familie ook. De telefoon ging.

'Met mevrouw van Ruysdael.'

'Hallo Margreet, met Elly.'

'O, Elly, wat ben ik blij dat je terugbelt. Het spijt me dat ik je zomaar op zondag gebeld heb. Kun je wel met me praten?'

'Ja hoor, natuurlijk. Je boodschap klonk nogal dringend. Wat is er?'

'Ja, iets geks hoor. Ik weet niet of je me kunt helpen, maar ik dacht dat ik het maar even zou proberen. Nee heb je, en ja kun je krijgen.'

Margreet was vergeten wat haar dwars zat en ze hoopte dat ze er weer op zou komen als ze gewoon maar begon te praten. Ze legde alles uit van de hersenbloeding en de thuiszorg en haar schrijverij van de afgelopen twee jaar en van de ringband en toen van de conversatie die ze gisteren met Erica had gehad, maar het enige dat ze zich kon herinneren was dat impostersyndroom van Martine.

'Heb jij daar wel eens van gehoord?'

'Ja,' zei zuster Leonie voorzichtig. Ze had er inderdaad iets over gelezen toen ze in Amerika zat en ze begreep best waarom iemand het er met Margreet over gehad zou hebben. Maar ze moest wel voorzichtig zijn, want dit soort gesprekken kon gemakkelijk verkeerd uitpakken. Margreet verraste haar echter. Ze had zich al bedacht dat Martine en Erica onmogelijk bedoeld konden hebben dat ze een imposter was en ze zou het er vanavond nog met Martine over hebben. 'Stel je voor, ik een huichelaar. Dat is lariekoek'.

Zuster Leonie besloot haar maar niet te gaan vertellen dat imposter ook nog iets anders kon betekenen en zei dus niets, maar Margreet ging verder:

'Nee hoor, maar er was nog iets anders. Ik ben vanmorgen aan de inleiding voor die ringband begonnen en daar had het iets mee te maken. Zal ik eens voorlezen wat ik heb?'

Ze las het begin van de inleiding voor.

'Goh, wat een leuk idee, die ringband en dat lijkt me ook best een goed begin voor een inleiding', zei Elly.

'Ja hè', zei Margreet, 'en ik kan die inleiding toch gewoon zo afmaken?'

'Ja hoor, dat vind ik wel. Denk je dat ik die ringband dan later ook eens mag lezen?'

'O ja, natuurlijk. Leuk. Dan bel ik je wel als hij af is.'

Ze namen afscheid van elkaar en hingen op. Zuster Leonie had geen idee waarom Margreet haar zo nodig had moeten bellen. *Arme Margreet, ze is toch wel oud aan het worden.*

Margreet draaide het nummer van Bettie. Niet thuis. Ze keek op de klok. Het was bijna half twaalf. Half zeven in Canada. Nog steeds te vroeg voor Martine Die moest ze dus vanavond maar bellen. Nu had ze geen tijd meer, want ze moest een andere jas gaan opzoeken. Dat jack van vanmorgen was natuurlijk doorweekt. Die inleiding moest dan maar tot morgen blijven liggen.

Net toen ze haar andere, veel nettere winterjas van de kapstok naar binnen had gebracht ging de telefoon alweer.

'Met mevrouw van Ruysdael'

'O dag moeder. Wat ben ik blij dat u nog niet wegbent!'

Het was Marjan, de vrouw van Leonard.

'Ik had gedacht dat ik u met dit slechte weer best even kon komen halen.'

Margreet voelde een golf van opluchting door zich heen gaan, maar protesteerde nog even zwakjes:

'Ja maar, ik dacht dat ik het zelf weer zou proberen.'

'Nee hoor, ik ben er over een uurtje.'

Ze praatten nog even over het concert en over de moeder van Marjan, die met verhoging in bed lag en niet zou komen en toen hingen ze op. Margreet was totaal overrompeld door het gevoel van opluchting dat ze voelde. Ze had er kennelijk toch erg tegenop gezien om met de trein te gaan. Ze belde de taxi af en voelde de wanhoop van die morgen helemaal verdwijnen. Nu kon ze zich pas echt op de

middag gaan verheugen. Later ging ze naar de wc en toen ze eruit kwam was Marjan er gelukkig al. *Leuk!*

De stad zag er troosteloos uit en de snelweg en het land later ook, maar Margreet verheugde zich mateloos op het concert en dat zei ze ook tegen Marjan. En toen:

'Ik heb toch zo'n heerlijk gesprek gehad met die non waarmee ik twee jaar geleden bij de Biltse Hoek koffie heb gedronken.'

'Een non? Nee, daar weet ik niets van.'

Marjan schudde haar hoofd. Je wist maar nooit waar haar schoonmoeder nu weer mee aan kwam dragen. En dat terwijl ze nog geen week geleden bijna dood in het ziekenhuis had gelegen.

Margreet vertelde haar in geuren en kleuren het hele verhaal van hoe ze vroeger een non had lesgegeven en haar twee jaar geleden weer had ontmoet.

'Echt een ontzettend leuk mens', zei ze en toen pas:

'Komen de kinderen ook?'

Nee, de kinderen zouden er niet zijn. De jongste zat nog op school, in de zesde, maar speelde die avond ergens met zijn eigen bandje en was al 's morgens vroeg vertrokken, terwijl de oudste in Leiden studeerde en er dus ook niet was. Op de Lek stonden schuimkopjes en ze zagen in de verte op de dijk een fietser, voorover gebogen tegen de wind in.

Toen ze vanaf de afslag naar Geldermalsen reden en later over het kronkelige dijkje langs de Korne naar Buren toe dacht Margreet aan het gesprek van gisteravond. Het had ook iets met de kleinkinderen te maken gehad, dat wist ze tenminste nog wel, maar wat? Ze besloot er niet tegen Marjan over te zeuren. Van veraf konden ze de roodachtige kerktoren van de hervormde kerk in Buren al zien. Zelfs op zo'n regenachtige dag een uitnodigend gezicht

'En je moeder?'

'Ja, zij ligt met hoofdpijn en verhoging in bed. Ik ga er vanavond nog even langs nadat ik u naar huis heb gebracht.'

De moeder van Marjan woonde niet ver bij Margreet vandaan en Margreet had met Marjan geregeld dat die haar in haar pyjama zou helpen, zodat ze niet op tijd voor de thuiszorg thuis hoefde te zijn.

'Ja, wat jammer. Ik had me erop verheugd haar weer te zien. Ik hoop dat het gauw weer beter gaat met haar.'

'Nou, ik ook hoor. Het is wel lastig met al dat heen en weegerij.'

Ze arriveerden al spoedig bij de kerk in het centrum van Buren en haastten zich door de regen naar binnen. Het was nog vroeg, en Leo en de anderen waren nog aan het repeteren. Ondanks het slechte weer liep de kerk trouwens al aardig vol. Margreet keek nu, en ook later tijdens het concert, om zich heen of ze iemand zag die ze kende, maar er was niemand en ze ging maar in het programma zitten lezen. Ze was ontzettend blij dat het allemaal zo mooi gelukt was met Marjan en de thuiszorg en zo, en de muziek was prachtig.

Het was een vrij lang concert en na afloop gingen ze gezellig bij Leo en Marjan thuis eten. Wat had die Marjan het toch altijd allemaal keurig voor elkaar en wat woonden ze daar leuk aan de Linge. Leo redeneerde honderduit over de cd die ze gingen maken en over het orkest waar hij in zat, terwijl Margreet verhalen vertelde over het orkest waar zij en Erica in speelden. Zo gauw ze kon begon ze echter ook weer over de ringband, die nu af was op de inleiding na, en ook vertelde ze over de reunie in het Oude Tolhuys en over de problemen van het ouder worden.

'Ik moet oppassen, want ik kan zo weer een hersenbloeding krijgen. Vooral als ik me zo opwind, zoals gisterenavond met Erica.'

'O, wat gebeurde er gisterenavond met Erica?'

'Nou, het gekke is dat ik dat eigenlijk niet eens weet. We waren de laatste verhaaltjes in de ringband aan het doen en toen kregen we nota bene ruzie over dat ik het vroeger te druk zou hebben gehad met de breimachine om op haar kinderen te passen.'

'Ach, laat Erica toch. Die kan het je nog steeds niet vergeven dat je in het begin geen tijd had voor haar kinderen. Dat moet je gewoon zien als een redactionele opmerking voor je omaproject hoor. Marjan krijgt die de hele tijd voor haar vertaalprojecten en jij hebt die toch ook wel eens van je redacteuren gehad? Dat betekent toch niet dat je hele vertaling knudde is of dat je een slechte oma bent geweest?'

'Nou, eh.' zei Margreet

'Je wilt toch niet zeggen dat ze jou dertig boeken te vertalen hebben gegeven omdat ze je zo zielig vonden of zo?'

Daar moest Margreet even om lachen en Leonard zei:

'Als er iemand is die zich hier onzeker mag voelen dan ben ik het wel. Je hebt nog niks van mijn Bachsonate gezegd.'

'O, maar die was prachtig. Ik heb ervan genoten. Maar je inzetten in de Telemann waren twee keer nog een beetje te vroeg. Ik hoop dat je tegenwoordig wel telt?'

'Over redactioneel commentaar gesproken,' mompelde Leo voor zich heen.

'Wat zeg je?'

'O niets.'

Toen Margreet weer thuis was en Marjan goed en wel was vertrokken, greep ze meteen naar de telefoon die net op dat moment rinkelde. Het was Martine! Héérlijk

'Hoe gáát het met je, moeder.'

Margreet vertelde haar eerst over de driewieler die dinsdag zou komen en waar ze zich zo op verheugde. Vooral nu ze vanmiddag die man op de dijk had zien fietsen. En toen over de ringband, waar ze de hele week aan had zitten werken en die nu vrijwel af was. En toen vroeg ze:

'Wat is dat impostersyndroom toch waar jij en Erica het alsmaar over hebben?'

'O, moeder, dat is gewoon een gekkigheid waar ik haar over geschreven heb. Maar hoor es, daar kunnen we het dinsdagmiddag over hebben!'

'Wat bedoel je?'

'Nou, toen jij die stroke had gehad heb ik meteen de KLM hier in Halifax gebeld en gisteravond kreeg ik een telefoontje van de manager dat ik dinsdag toch met korting meekan. Ik heb net Erica en Wim gebeld en Leo en Bettie geë-maild. Wim komt me van Schiphol ophalen, maar Erica was niet thuis. Leo heeft me al teruggeschreven. Jij bent naar een concert van hem geweest hè? Wat leuk. Ging het een beetje?'

'Goh wat ontzettend leuk dat je komt! Ja, Leo speelde erg mooi en Erica zit in Friesland. Maar joh, dat had je niet hoeven doen hoor. Kan dat wel, met je werk en zo?'

'Ja, het is allemaal geregeld. Het is nou toch niet zo'n drukke tijd en ik heb nog een paar vakantiedagen over. Ik heb maar twee dagen onbetaald verlof hoeven nemen. Ik hoop dat je het leuk vindt? En weet je, Holland is tegenwoordig eigenlijk zo dichtbij, net een bustochtje hoor. Ik hoop dat ik bij Erica kan logeren.'

'O, Martine, dat zou heerlijk zijn. Dan kunnen we samen gaan fietsen en wordt alles weer gewoon. Ik vind het nog maar moeilijk hoor om mijn leven weer te vullen, zonder viool en zonder fiets, maar dat komt dinsdag dus ook weer in orde. Leuk, joh!'

Ze praatten nog een tijdje over de man van Martine en over de kinderen, maar Margreet vond het nog steeds moeilijk om overzees uitvoerig te gaan zitten kletsen, dus zei ze:

'Tot dinsdag!'

'Ja, tot dinsdag.'

Ze hing op en draaide meteen Betties nummer. Gelukkig, daar was ze:

'Met Bettie van Ruysdael.'

'Hallo, met moeder.'

'O, hallo moeder. Ik had een boodschap van je op mijn antwoordapparaat maar je was niet thuis. Wat is er?'

'Weet je al dat Martine dinsdag komt?'

'Goh, wat hartstikke leuk! Nog vanwege je beroerte of zo? Ik hoop niet dat ze verwacht een doodzieke moeder te vinden want daar kom jij niet meer voor in aanmerking hoor. Waar was je vanmiddag?'

'Dat wist je toch. Ik was naar een concert van Leo in Buren. Maar waar was jij?'

'Ik was naar een prentententoonstelling in Rotterdam met een vriendin en haar vriend. Hoe gaat het met je ringband?'

Margreet vertelde dat zij en Erica de ringband gisteravond samen af hadden gekregen en dat ze nu nog een inleiding wilde gaan schrijven. Bettie praatte een tijdje over de prentententoonstelling waar ze was geweest en de vrienden met wie ze was gegaan en toen hadden ze het weer over Martine. Margreet vond dat Erica op dinsdagavond maar iets voor de familie moest organiseren, want dat was haar nog echt te veel. Maar Erica zat vandaag in Friesland en wist het nog niet.

'Maak je daar nou geen zorgen over moeder. Zoiets kan toch bij allemaal?'

Zodra Margreet had opgehangen, belde ze Erica. Ze was nog niet thuis, dus liet ze een boodschap achter op haar antwoordapparaat met het nieuws, en dat ze haar terug moest bellen. 'Het doet er niet toe hoe laat het is!'

Toen belde ze Wim, maar die wist het natuurlijk al. Ja, hij kon Martine ophalen en naar Utrecht brengen. En ja, hij zou Erica morgen bellen om de details te regelen en dan meteen zijn moeder terugbellen.

Toen Margreet had opgehangen ging de telefoon bijna meteen wéér. Het was Erica. Margreet praatte uitvoerig met haar over Martines komst en of het Erica wel uitkwam om dinsdagavond de hele familie over de vloer te hebben.

'Nee joh, dat is toch hartstikke leuk?'

'Weet je het zeker? Bettie zei dat het ook bij haar kon want jij hebt het altijd zo druk...'

'Nee moeder, het is echt okee bij mij en veel praktischer en dan kunnen we in het weekend nog allemaal naar Wim of Bettie toe.'

'Nou, als het maar niet te druk is.'

'Nee, dat is het niet. Ik vind het juist ontzettend leuk en moeder, ik heb het net met Ben over je driewieler gehad en hij komt dinsdagmorgen bij je langs als je hem krijgt. Hij begint pas donderdag met zijn nieuwe baan.' Ben was de oudste zoon van Erica.

'O jeetje ja, dat was ik zomaar vergeten. Ja, dat zou heerlijk zijn!'

'Goed, dan komen Martine en ik je dinsdagmiddag na mijn werk samen ophalen, als ze dan tenminste niet al bij je is.'

'Ja, goed zo, heerlijk.' Ze hing op, zich helemaal opgewonden afvragend wie ze nu nog op kon bellen over Martine. Ze belde Bettie nog eens om haar te vertellen dat Erica inderdaad iets zou doen op dinsdagavond. Toen belde ze Leo, maar hij was in gesprek. *Kalm aan, Margreet*, zei ze tegen zichzelf en ze deed de tv aan. Heerlijk was het toch allemaal. Morgenochtend zou de thuiszorg weer komen – het zou Ans weer zijn – en dan kon ze al het nieuws aan haar kwijt. Ze hoefde zich nergens meer zorgen over te maken. Die inleiding zou nu ook wel van een leien dakje gaan. En toen het tv-programma afgelopen was ging ze lekker meteen naar bed.

Toen ze weer wakker werd was het al half zes.

Had ze wéér de hele nacht geslapen. Ongelófelijk. Ze besloot om net zo te doen als héél vroeger toen ze met moeder en haar broertje Wim op de trein stonden te wachten. Ze hield zich heel stil en realiseerde zich dat ze toen dus eigenlijk al geleerd had om te mediteren. Gek dat ze zich dat nooit meer herinnerd had in al die jaren dat ze in bed had liggen tobben en kniezen. Nu ging het alleen

niet om inslapen, maar om wachten op de thuiszorg. Nog anderhalf uur.

'Goedemorgen Margreet!'

Toen Margreet zag dat het Ans was, was ze meteen klaarwakker.

'O, Ans, wat leuk. Het grote nieuws is dat morgen mijn dochter uit Canada komt, leuk hè?'

'Is dat de dochter die ook in de thuiszorg zit?'

'Ja', zei Margreet en Ans hielp haar overeind.

'O wat leuk. Hoe laat komt ze?'

'Morgen om drie uur. Wim haalt haar van het vliegveld en brengt haar naar Erica toe en dan komen ze hier.'

'Goh, wat spannend!'

Terwijl Ans haar hielp bij het aantrekken van haar beha, zei Margreet: 'Maar wel eng hoor.'

'Waarom?'

'Nou, het vliegtuig kan bijvoorbeeld uit de lucht neerstorten. Ik maak me altijd zorgen als mijn kinderen gaan vliegen en ik vind ook het idee niet prettig dat Martine vrij heeft moeten nemen en misschien allerlei moeilijkheden heeft veroorzaakt voor haar patiënten. Ik moet er niet aan denken wat er zou gebeuren als jij bijvoorbeeld zomaar opeens weg ging.'

'O, poeha. Als mijn moeder ooit een beroerte krijgt sta ik nog vlugger bij haar op de stoep dan jouw kinderen en dan laat ik mijn werk hier vierkant in de steek hoor.'

'Ja maar er moet toch iemand zijn om het rooster weer in te vullen?'

'Ja hoor eens. Daar is toch juist zo'n roostermens voor? Als alles altijd gesmeerd liep zouden we zo iemand toch niet eens nodig hebben? Nee hoor, die zijn ervoor.'

Even later hielp ze Margreet naar beneden.

'Het is ongelofelijk hoe goed het met je gaat. Je hebt ons vrijwel niet meer nodig.'

'O, wat jammer. Het was allemaal juist net zo leuk aan het worden.'

De telefoon ging. Margreet pakte hem op de gang

'Met mevrouw van Ruysdael'

'O, met Lies van de thuiszorg.'

'Dag Lies, wat is er aan de hand?'

'Ik bel alleen maar om te zeggen dat uw hulp vanmiddag al om vier uur komt.'

'O, jé. Hoe moet dat dan? Ik ga niet om vier uur naar bed. Is dat een vergissing?'

'Ja het spijt me, maar het is alleen maar voor vandaag. Morgen komt er iemand om half acht en woensdag – laat eens kijken – om zeven uur. Ik hoop dat het u voor vanmiddag uitkomt?'

'Nou, ik had geen wilde plannen, dus toe dan maar.'

'Dank u wel. Dag mevrouw van Ruysdael.'

'Ja, dag Lies.'

Ans was ondertussen naar de keuken gegaan om thee te zetten en brood te roosteren – Margreet had haar hulpen er niet toe kunnen bewegen de 'broodkast' in de eetkamer te gebruiken – en nu zei Margreet in de keuken tegen haar:

'Mijn hulp komt vanmiddag al om vier uur. Wat moet ik daar nu mee? Er is niets dat ik om vier uur gedaan wil hebben.'

'Je kunt ze toch altijd vragen om je was op te vouwen of om eten te koken of zoiets?'

'Ja maar dan heb ik niemand om me met mijn pyjama te helpen.'

'Ja, dat is natuurlijk vervelend. Misschien kun je dat aan een van je kinderen vragen?'

'Nee hoor, daar begin ik niet aan.'

'Ja als dat zo is dan zul je dus om vier uur in je pyjama moeten.'

Margreet zei er verder maar niets meer van, maar ze zat er wel mee. Na een tijdje vertrok Ans en toen ging ze toch maar achter haar nu zo lege schrijftafel zitten. Daar lag haar ringband en daar was de schrijfmap, maar ze deed hem niet open. Met haar hoofd op haar rechterhand keek ze voor zich uit het raam uit. Het was nog steeds koud en winderig buiten. Ze dacht aan toen ze nog in het ziekenhuis lag, en aan Leo en Marjan gisteren, en hoe ze het vanmiddag zou gaan doen. Er liep een traan langs haar wang en ze moest haar neus snuiten, maar ze bleef gewoon zitten. De bomen voor het huis veranderden voor haar ogen in een zwemmerige massa. Ze liet het maar gebeuren. Toen deed ze haar schrijfmap open en knipperde met haar ogen. Wat had ze geschreven? Wat zou ze nog meer zeggen?

Ze pakte haar pen en schreef:

Wat me soms wel eens spijt, is dat ik als oma tekort ben geschoten en nog schiet, dat ik nooit de gezellige oma ben geweest waarbij de kleinkinderen altijd warmte en troost zochten. Ik zie als voornaamste oorzaak het feit dat ik altijd een intensief eigen leven heb geleid en niet met een handwerkje en de poes op schoot onder de schemerlamp op ze zat te wachten.

Margreet kreeg het nu helemaal te kwaad. Moeizaam kwam ze overeind, pakte haar zakdoek en snoot haar neus. Toen begon ze prompt weer en al huilend ging ze naar de keuken om koffie op te warmen. Wat een zegen toch, die magnetron. Ze ging naar de kamer terug en ging in haar gemakkelijke stoel zitten. Ze voelde zich langzamerhand tot rust komen. Ze pakte het zuurkoolverhaal, dat nog op het tafeltje naast haar stoel lag, en las het nog eens door. Gelukkig had ze nog zeeën van tijd voor vrijdag, want het was zeer beslist nog niet af. Maar eerst moest die inleiding af. Liefst nog voordat Martine er was. Voordat ze vanavond naar bed ging dus, want morgenochtend zou eerst haar nieuwe driewieler arriveren. Ze besloot de oude fietsenmaker uit het dorp, van Hemert, nog eens te bellen, of hij morgenochtend misschien ook kon komen.

'O, dag meneer van Hemert, met mevrouw van Ruysdael', zei ze toen hij antwoordde. 'Ik vraag me af of u morgenochtend misschien ook tijd heeft om hier te zijn als ze die driewieler komen brengen.'

'O ja, natuurlijk. Hoe laat komen ze?'

'Om ongeveer tien uur, zeiden ze.'

'Nou, dan kom ik toch om kwart voor tien.'

'Dat zou heerlijk zijn, dank u wel.'

Margreet voelde zich helemaal opknappen. Maar nu eerst verder met die inleiding. Ze wilde daar beslist ook een lijst aan toevoegen waarop bijvoorbeeld stond waar haar bank- en giroadministratie te vinden waren en ook de belasting, de OHRA-enveloppen, sleutels, adressen en alle verdere administratie, voor het geval dat ze eens niet meer zou kunnen praten, want ze dacht niet dat er iemand was die dat ooit allemaal zelf zou kunnen vinden. Zelfs haar superslimme kinderen niet. En natuurlijk informatie over haar sieraden en haar souvenirs, zoals bijvoorbeeld het gevlochten mandje dat ze in het smalle boekenrekje had staan en waar haar schaatsmedailles in zaten en de platte mitrailleursgogel die Peter destijds in de Amsterader

Allee had opgeraapt toen hij daar was gaan helpen bij het blussen van een brand. Dat was op 18 september 1944 geweest.

Margreet stond op en liep naar haar schrijftafel toe. De inleiding dus, maar eerst keek ze nog even in de ringband naar het bevrijdingsstukje. Ze ging weer bij de schrijftafel zitten om het nog eens door te lezen, maar na een tijdje ging de telefoon.

'Met mevrouw van Ruysdael.'

'Hallo Margreet, met Ria.'

Een hemels gerecht

Ria was zondagavond laat uit Frankrijk thuisgekomen en het eerste wat ze deed toen ze haar chaotische zitkamer binnenstapte en haar schoenen had uitgetrapt, was luisteren naar haar antwoordapparaat. Er waren twee berichtjes die met haar werk te maken hadden, eentje van een van haar volwassen zoons over haar verjaardagsfeest de komende vrijdag, en toen ook nog een paar bevestigingen voor datzelfde feest. Ze zou donderdag vijftig worden en ze had voor vrijdag een keldertje afgehuurd en een vriendin met een cateringbedrijfje gevraagd om een diner te verzorgen voor vijftig gasten. Na enig heen en weer gepraat met vrienden, collega's en opdrachtgevers – ze had in haar loopbaan een grote hoeveelheid kookboeken geredigeerd of vertaald – had ze besloten de gasten te vragen een recept mee te nemen, een liedje te zingen over eten, of iets anders te doen dat met voedsel te maken had.

Een van de bevestigingen die ze die avond op haar antwoordapparaat vond, verbaasde haar echter zeer. Het bericht was afkomstig van Margreet van Ruysdael – een oudere vrouw die een zeer goede vriendin van haar was en bovendien een van haar meest begaafde vertaalsters. En Margreet had haar nota bene ook nog een feestbijdrage beloofd.

De reden dat dat haar zo verbaasde was dat ze vorige week nog had gehoord dat Margreet van Ruysdael een beroerte had gehad en in het ziekenhuis lag. Bovendien had ze van Margreet helemaal geen bijdrage verwacht, zelfs al was ze kerngezond geweest. Margreet gaf namelijk openlijk toe dat ze geen fluit gaf om koken of eten, en haar eerste reactie toen ze hoorde van Ria's plannetje was dan ook geweest:

'O, maar ik hoop dat je het niet erg vindt als ik daar niet aan meedoe.'

Ria had natuurlijk meteen gezegd dat er genoeg anderen zouden zijn met leuke bijdragen en dat Margreet zich daar geen zorgen over hoefde te maken. Margreet was voor haar altijd een grote bron van inspiratie geweest en een ware rots in de branding van Ria's eigen tumultueuze bestaan, en nu – zo vlak na die beroerte, als elk normaal mens volledig tot stilstand gekomen zou zijn – had ze haar gebeld met het meest intrigerende idee dat Ria ooit had gehoord. Volgens het berichtje zou Margreet niet alleen die vrijdag komen, maar ook een stukje meenemen dat zowel over Indonesië ging als over zuurkool met spek.

Een vreemdere combinatie kon Ria zich niet indenken, maar ze was vooral ook zeer verheugd om iets van Margreet te horen. Ria had zelf nog geen tijd gehad om iets meer aan haar te doen dan het sturen van een kaartje en ze had er eerlijk gezegd erg tegenop gezien om haar te gaan opzoeken. Ze zou haar morgen dus meteen terugbellen en dat had ze nu op die maandagochtend dan ook gedaan:

'Hallo, Margreet, met Ria.'

'O, hallo Ria, wat leuk dat je belt. Hoe was je weekend in Frankrijk?'

'Heerlijk, allemaal rotzooi opgeruimd en een gezellig dineetje gehad zaterdagavond, maar hoe gaat het met jou? Ik dacht dat je nog in het ziekenhuis lag.'

'Nee hoor, ik ben vóór het vorige weekend al ontslagen en het valt allemaal reuze mee.'

'Goh, gelukkig maar zeg. Heb je er nog iets aan overgehouden?'

'Ja, maar dat valt ook erg mee hoor. Mijn linkerarm is min of meer verlamd, maar dat is alles.'

'Je zei in je boodschap dat je vrijdag komt. Wat ontzettend leuk, maar als het je te veel is moet je het niet doen hoor!'

'Ja, maar het lijkt me juist zo ontzettend leuk. Ik heb de hele week binnen gezeten en ik heb geen sterveling gezien.'

'O, maar je kinderen dan?'

'Ja, die natuurlijk wel, en ik ben vrijdag ook met Wim en Ineke naar Amsterdam geweest en zondag naar een mooi concert van Leo in Buren. Maar ik verheug me er geweldig op om weer eens iets anders te doen.'

'En je zei dat je ook nog een bijdrage had?'

'Ja, dat is een verhaaltje dat ik voor een van mijn schrijfcursussen geschreven heb. Weet je wat ik deze week gedaan heb?'

'Nee...'

'Ik heb al mijn schrijfcursusstukjes in chronologische volgorde in een ringband gestopt. Mijn hele leven in een ringband! Het wordt ontzettend leuk. Als het af is maak ik ook een kopie voor jou.'

'Goh wat leuk. Ja, dat zou ik ontzettend leuk vinden. Maar hoor es, voorlopig zien we elkaar vrijdag wel weer. Ik hoop dat het je lukt!'

'Ja, tot vrijdag dan!'

'Dag'

Margreet werd er helemaal opgewonden van. Ze stond op, pakte het zuurkoolstukje en legde het naast de schrijfmap neer. Eerst ging ze nog een kopje koffie maken. Daar had ze opeens ontzettend veel zin in.

Toen ze weer bij de schrijftafel zat las ze het zuurkoolstukje nog eens een keer door. Er moest dus nog een begin bij.

. Ze klapte haar schrijfmap open en staaarde voor zich uit. De mensen die buiten voorbij fietsten moesten hard trappen en ze hadden allemaal winterkleren aan. De auto's reden zonder uitzondering door de grote plas bij haar garagepad heen. Indonesië dus. Hoe kon ze nou in een paar woorden die overweldigende plantengroei daar in Indonesië in verband brengen met zuurkool met spek? Of haar eigen teleurstelling dat ze er vrijwel niets mee aan kon vanwege de regels van de BPM? Ze deed een paar pogingen, maar het leek nergens op. Eigenlijk wilde ze ook nog het een en ander *in* het verhaal veranderen, maar moest ze daar dan haar typemachine weer voor tevoorschijn halen? Ze keek verlangend naar de tekstverwerker die op het kastje bij het eetkamerraam stond. Zuchtend pakte ze haar pen en schreef nog een alinea, maar toen stond ze op en rekte zich uit. Het ging niet. Ze ging eerst maar eens wat eten.

Ze liep naar de 'broodkast', maar *verdorie, nu heeft de thuiszorg alles in de keuken gezet*. In de keuken smeerde ze een paar boterhammen en schonk een glas melk in. Ze deed de deur van de doorgeefkast, die zich heel handig tussen de keuken en de eetkamer bevond, open om het hengselmandje te pakken dat ze daar tegenwoordig neerzette, maar dat was er ook niet.

Waar is mijn hengselmandje nou, dacht ze geërgerd, maar een van haar hulpen had het op de bank bij de voordeur gezet.

Waarom kunnen ze het niet gewoon terugzetten?

Ze at bij de eettafel en las ondertussen de krant. Er stond een foto in van Barbara Bush, de vrouw van de Amerikaanse president, die een kind zat voor te lezen. Het moest aangeven dat Bush zoveel om het gezinsleven gaf.

Ja, wat weet ie er eigenlijk vanaf in zijn Witte Huis met zijn rode kruisrakettentelefoon, dacht Margreet verontwaardigd en ze keek maar gauw naar het muzieknieuws en de boekenbijlage. Ze wilde weer verder, maar nu eerst maar weer met de inleiding. Voor het zuurkoolverhaal had ze haar typemachine nodig, anders kon ze het niet. Niet nu tenminste.

Toen ze om vier uur haar hulp door de achterdeur hoorde binnenkomen, zat ze nog steeds te schrijven, maar ze vond dat de inleiding nu wel zo'n beetje af was. Het was Nellie.

'Dag Margreet, hoe gaat het?'

'O, hallo Nellie, wat leuk om je weer te zien.'

'En wat doen we vanmiddag, Margreet?'

'Nou, misschien kun je wat eten koken, een maaltijdsoep of zo voor een paar dagen? Ik heb er alles voor in huis – gehakt, uien, paprika, aardappeltjes, selderij, noem maar op – en dan heb ik hulp nodig met mijn pyjama – een beetje gek zo midden op de dag, maar vooruit dan maar. Dan kan ik vanavond rustig doorwerken, dat heeft ook zijn voordelen.'

Nellie ging aan het werk en Margreet ging naar boven om zich bij de wastafel op haar slaapkamer te wassen en haar tanden te poetsen. Toen Nellie even later naar boven kwam om haar te helpen bij het aan- en uitkleden zat ze op haar bed een boek te lezen. Ze keek op en zei:

'Mijn dochter zegt altijd: "vliegen is wachten", maar nu lijkt het er meer op dat verzorgd worden uit wachten bestaat.'

'O, maar ik wist niet dat u zo vlug al klaar zou zijn. Ik had me trouwens niet eens gerealiseerd dat u al naar boven was gegaan. Het spijt me.'

'Geeft niet, ik had er zelf ook niet bij gedacht. Ik zit alsmaar aan andere dingen te denken. Weet je dat morgen mijn dochter uit Canada komt?'

'O, wat leuk! Komt ze hier slapen?'

'Nee, en ze komt ook niet meteen hier naar toe, maar we gaan wel allemaal morgenavond bij mijn oudste dochter eten. Ze had eerst wel gevraagd of ze hier kon logeren, maar ik vind het juist wel fijn om na al die drukte weer rustig op mijn eentje te zijn en dank zij de thuiszorg is dat tegenwoordig nog mogelijk ook.'

'Maar u heeft morgenavond wel afgezegd, hoorde ik. Wat wilt u aan?'

Margreet had alles al klaar gelegd, en toen ze klaar waren vroeg ze aan Nellie:

'Nellie, zou jij me straks ook nog even willen helpen bij het opzetten van mijn tekstverwerker?'

Het was eruit voordat ze het zich had gerealiseerd, maar vooruit dan maar. De tekstverwerker of de typemachine, wat deed het er toe? Maar Nellie antwoordde:

'Nou ik weet niet of ik dat wel kan hoor. Stel dat hij nou eens kapot gaat?'

'Dat is klinkklare kolder. Je hoeft hem alleen maar op mijn schrijftafel te zetten en de stekker in het stopcontact doen.'

'Nou, ik zal het proberen, maar ik beloof niets.'

Toen Nellie weer weg was zat Margreet dus beneden op haar gemakkelijke stoel met een kopje thee, op klaarlichte dag met haar pyjama en haar nieuwe kimono aan, en in de keuken had ze een pan vol lekkere soep en op haar schrijftafel stond de tekstverwerker klaar voor het gebruik. Wat zou ze nu eerst eens gaan doen?

Ze stond op en liep naar de tekstverwerker toe. Ze zou eerst proberen of ze het nog kon. Na afgelopen donderdag had ze het gevoel dat het wel zou gaan. Ze wilde het in ieder geval even proberen. Eerst het zuurkoolverhaal dus maar.

Alles ging goed.

Heerlijk toch om weer aan het typen te zijn! Voordat ze het wist had ze het deel af dat ze voor het feest van Ria wilde gebruiken. Toen keek ze naar alle pogingen van die morgen voor een begin van het verhaal, maar er was niets bij waar ze tevreden over was. Toen begon ze maar aan de inleiding. Dat ging gelukkig ook goed. Ze slaagde er zelfs in een mooi lijstje te maken. Ze keek op haar horloge. O jé! Het was al acht uur en ze had honger als een paard. Ze deed de tekstverwerker uit, de tv aan en ging naar de keuken om een bord

soep op te warmen in de magnetron. Een boterham erbij, in het mandje en naar haar schrijftafel. Er was een leuk programma op de tv en de soep was lekker. Heerlijk!

Toen ze de soep op had haalde ze een glaasje melk en ging weer op haar gemakkelijke stoel zitten om het slot van het programma te zien. Toen was het negen uur en belde ze Erica nog even, maar die was in gesprek. Ze ging dus maar naar bed.

Diep in gedachten over het zuurkoolverhaal, en waarom ze nou eigenlijk precies zo ongelukkig was geweest in Djambi, viel ze vrijwel onmiddellijk in slaap.

Even later ging de telefoon. Ze schrok wakker. Wat was er? Wie belde haar zo laat? Ze keek op de klok. Het was vijf voor tien.

'Met mevrouw van Ruysdael.'

'Dag Margreet, met Edith. Ik hoop niet dat het te laat is voor je?'

'Nou zeg, ik schrok me rot, maar ik ben blij dat jij het bent. Er is toch niets ergs aan de hand hoop ik?'

'Nee hoor, helemaal niet, maar ik had net een lang gesprek met Erica en ze vertelde me dat Martine morgen komt. Wat ontzettend leuk voor je!'

'Ja, heerlijk hè? Zeg Edith, weet jij nog iets over de tijd dat Peter en ik in Djambi zaten? Heb jij er enig idee van wat de moeder van Peter toen eigenlijk van me verwachtte?'

'Nou, dat zou ik niet weten hoor. Niet van die tijd, maar ik heb haar wel altijd heel bijzonder gevonden.'

'O, jij ook al', zuchtte Margreet, 'Je was niet de enige. Iedereen vond mijn schoonmoeder altijd zo bijzonder.'

'Maar jij toch ook? Weet je dan niet meer hoe gezellig het was als de ouders van Peter bij jouw ouders in Zeist kwamen eten?'

'Ja, dat is zo. Dat was ik eigenlijk een beetje vergeten. Het enige wat ik me nog kan herinneren is het genante gedrag van mijn moeder, maar niet hoe interessant ik de van Ruysdaels eigenlijk wel vond. Later, toen we eenmaal in Indië woonden was daar niets meer van te bekennen. Ik had geen flauw benul van wat ze eigenlijk van me wilde.'

Jammer. Edith kon haar dus ook niet helpen. Maar Edith zei wel:

'Wat ik wel weet is dat je schoonmoeder zich ontzettend veel zorgen heeft gemaakt bij je scheiding.'

'Ja, zorgen of ik het wel goed genoeg was voor Leo en Wim.'

'Nou, dat denk ik niet hoor. Ze maakte zich vooral veel zorgen of je het financieel wel zou kunnen redden en ook vond ze het naar dat ze je in die omstandigheden helemaal niet kon helpen. Ze had het zelf natuurlijk ook erg moeilijk in die tijd, met de emigratie van Annetje en Frits bij wie ze in huis woonde.'

'Denk je dat echt?'

'O, ja. Ze was er toch helemaal niet tegen opgewassen om alleen te gaan wonen en ze vond het vooral ook heel erg om jou in de steek te laten.'

'Nou, daar heb ik nooit iets van gemerkt. En ik vond het eerlijk gezegd maar vreemd dat ze niet alleen kon wonen. Gepromoveerd en slim, en toch kon ze niet op haar eigen benen staan.'

'Ja vreemd hè, maar zo was het wel.'

Na dit gesprek dacht Margreet terug aan die etentjes van vroeger en aan Edith bij Wim, en aan de schaatstochten met de van Ruysdaels, toen ze nog klein was. Peter en zijn vader helemaal voorop en de zusjes van Peter en zij en mevrouw van Ruysdael wat langzamer en het ijs op de Loosdrechtse plassen pikzwart en de zon voor hen uit dicht bij de horizon en dan, als ze allemaal hijgend op een kluitje bij elkaar stonden en het ijs begon te kraken en ze in alle richtingen weg stoven. En dan zaten ze met zijn allen aan tafel en praatten over zilverreigers. Margreet vond het heerlijk om er zo bij te horen, maar vooral in het begin kon ze zo'n discussie over zilverreigers nog maar nauwelijks volgen. Wel nam ze zich toen, zo heel in het begin al heilig voor om later ook zoveel mogelijk te leren en uit te vinden over de natuur.

Ze draaide zich met enige moeite om en vroeg zich af hoe het mogelijk was dat voor haar hyperintellectuele schoonmoeder de familie toch belangrijker was geweest dan wat ze zelf had kunnen presteren. Djambi. Familie. Misschien was het dus toch niet de tropische flora geweest. Misschien moest ze het maar gewoon op heimwee gooien.

Margreet keek op de klok. Het was half elf. Opeens voelde ze gewoon een nieuwe inleiding voor het zuurkoolstukje in zich opwellen. Ze deed het licht aan en trok zich op. Ze wilde het in haar opschrijfboekje op haar nachtkastje opschrijven, maar het opschrijfboekje viel op de grond. Wat nu? Ze had dat opschrijfboekje juist op haar nachtkastje liggen voor als ze 's nachts een goede inval zou

krijgen. Je wist maar nooit. Teleurgesteld keek ze naar het boekje op de grond en toen nam ze een kloek besluit. Ze zou opstaan en naar beneden gaan.

Ze stapte uit haar bed, deed de lichten aan en probeerde haar kimono aan te doen. Maar dat lukte niet en uiteindelijk gooide ze hem maar gewoon naar beneden. Dan kon ze hem later aandoen. Toen ging ze zelf ook uiterst voorzichtig de trap af, duwde haar kimono opzij – voor later – deed de lichten aan en in de kamer deed ze de kachel aan. Ze ging achter haar tekstverwerker zitten en begon te typen. Ja, dat was het wel. Ze las het resultaat tevreden door en bracht nog een paar veranderingen aan. Ze gaf het stukje ook een nieuwe titel en toen had ze het af. Ze las het nog eens door:

Een hemels gerecht

Ria, vier jaar voor jouw geboorte heb ik een gerecht gegeten dat als manna uit de hemel op mijn tong wegsmolte en waarbij mij de tranen uit de ogen sprongen. Je kunt het geloven of niet, maar dat was zuurkool met spek.

In 1937 was ik zó van de universiteit en uit het ouderlijk huis vertrokken om met de Johan van Oldenbarnevelt naar Indië te varen. Op Java deelde ik het lot van alle geologenvrouwen bij de BPM – onze mannen kwamen zelden thuis en we mochten niet mee naar hun onderzoeksterrein. Ik was dus veel alleen. Dat nam niet weg dat ik jubelende brieven naar huis schreef over het tropenleven, over de sawahs, de planten, de vogels en over alles wat ik meemaakte. Maar ik had vreselijke Heimwee. Mijn man niet – die had Indische wortels. Die heimwee wilde ik voor hem en voor iedereen verborgen houden en ik probeerde hem diep in mij onder een stevig deksel weg te stoppen.

Een half jaar na mijn aankomst kreeg mijn man, die er anderhalf jaar op had zitten, Javaverlof. We hadden besloten daarin te proberen de hoogste vulkaan van Java, de Smeroe (3676 m) te beklimmen. De hele expeditie zou veertien dagen duren en er zouden een gids en een koelie met een pakpaard meegaan, want onze bagage was omvangrijk. Warme kleren, kampeeruitrusting en eten: dubbelgebakken broden, veel blikken, een baal rijst enz.

Vanuit Tosari begon de eerste étappe. Het doel daarvan was de Smeroehoeve, het woonhuis van de legendarische boer

Gisius, eigenaar en beheerder van een groot agrarisch bedrijf op ongeveer 2000 m hoogte. De eerste nacht zouden we daar doorbrengen.

De klimtocht erheen was lang en zwaar, maar was tijdens de eerste helft van de dag een pure verrukking. Na al die maanden hitte konden we weer diep ademen en genieten van lichamelijke inspanning. En dan de wisselende uitzichten, de veranderende flora en fauna, de apen, de fantastische vogels – we keken onze ogen uit. Bij het rusten zongen we Franse liedjes, tot groot vermaak van de beide Javanen.

Maar later op de dag veranderde onze stemming. Dichte nevels begonnen uit de bomen op te stijgen. Dikke koude waterdruppels vielen van de bladeren; we werden doornat. Het uitzicht verdween achter de dikke mist. De koelte werd kou. Van een beetje moe werden we dóódmoe. Vogels en apen zwegen, wij ook. Maar net toen ik dacht dat ik niet meer verder kón, gaf een van de mannen een schreeuw, hij zag als eerste een Hollandse vlag op een hoge paal door de mist schemeren. We waren er.

De grote, prachtig ingerichte eetkamer, verlicht door een groot houtvuur en brandende kaarsen, was heerlijk warm en allergezelligst. Gisius, een indrukwekkende reus met een grote grijze baard, begroette ons hartelijk en stelde ons voor aan de andere gasten, Hollanders en Engelsen, die op gemakkelijke stoelen om de haard zaten.

'We hebben met het eten (eten – óh!) op U gewacht, dus we zijn allemaal extra blij met Uw komst.' Tijd voor een drankje kon er nog af, en door het vrolijke gesprek met Gisius en de anderen, die ons plaagden met ons ambitieuze plan om ook de puinkegel van de Smeroe te beklimmen, leek het op een Hollandse thuiskomst.

Gisius gaf even laten aan zijn Madoerese djongos een teken; gongslagen verkondigden dat we aan tafel konden gaan. We waren intussen droog en warm geworden en we rammelden van de honger. De verse tomatensoep met even verse kruiden smaakte dan ook lekkerder dan ooit.

Toen gebeurde het. De rij djongossen in hun perfect verzorgde adatkleding kwam binnen met het hoofdgerecht op open schalen. De geur die eruit opsteeg sloeg totaal onverwacht een bres in mijn heimweedeksel. Thuis na een schaatstocht aten we ook zulke zuurkool met glimmende roze plakken gekookt spek. Tranen schoten mij in de ogen toen ik de eerste hap nam.

Margreet keek op haar horloge. Het was bijna twee uur! Erica zou wel ontzettend kwaad zijn als ze er achter kwam wat haar moeder nou weer had gedaan. Schuldbewust zette ze de tekstverwerker af en wilde het oorspronkelijke zuurkoolverhaal wegleggen. Maar waar? Ze stopte het uiteindelijk maar in de ringband, na het Sipinmeer-verhaal. Het stukje over oma's begrafenis liet ze los voorin liggen en van het hemelse gerecht en van die inleiding kon ze later wel eens een print maken. Ze gooide al haar kladjes weg, legde de lap weer over de tekstverwerker, net als toen ze uit het ziekenhuis kwam, en keek tevreden naar het resultaat: schrijfmap, tekstverwerker, ringband, allemaal keurig naast elkaar, voor als de hele meute hier morgenmiddag zou zijn. Ze deed de lichtjes en de kachel uit en ging intens tevreden naar bed.

Op dinsdagmorgen parkeerde Ans om acht uur 's morgens haar auto voor het huis van Margreet. Ze stapte uit en liep over het smalle garagepad tussen de met klimop begroeide muur en het met clematis begroeide huis door naar het schuurtje in de achtertuin. Het was guur buiten maar het regende tenminste niet meer. In het schuurtje vond ze de sleutel van de achterdeur en ze liet zichzelf naar binnen in het stille huis. De keuken was een bende en ze vond Margreets kimono onder aan de trap. Wat die daar deed wist ze niet. Ze ging maar gauw naar boven. Ze hoorde de radio, maar toen ze de slaapkamerdeur opendeed lag Margreet vast te slapen.

'Margreet', zei ze zachtjes en toen nog eens, harder:

'Margreheet!'

Margreet deed haar ogen open

'Lieve help. O, hallo Ans, is het alweer zo ver?'

'Ja, en je hebt een drukke dag voor de boeg. Je dochter en de driewieler en vanavond gezellig met de hele familie bij je oudste dochter...'

Margreet voelde grote opwinding in zich opwellen,

'Ja, en ik heb gisteren mijn zuurkoolverhaal ook nog afgekregen!'

'O, waar is het?'

'Het zit nog in de tekstverwerker zodat ik het later nog eens kan nakijken, maar ik hoef me er tenminste niet meer druk over te maken. Zo kan ik dus volop genieten van Martine en mijn nieuwe fiets. Heerlijk hè!'

Margreet was in recordtijd gewassen en aangekleed en zat nu bij de eettafel met een kopje thee de krant te lezen. Toen kwam Ben. Hij kwam achterom. Margreet haastte zich naar de keuken.

'Kom binnen, Ben. Ik denk dat we nog net tijd hebben om koffie te drinken voordat mijn fiets komt.' Maar van Hemert kwam er ook al aan en toen gingen ze met zijn drieën in de zitkamer koffie zitten drinken. Margreet had voor de gelegenheid speciale taartjes bij de koffie. Erica had ze vorige week nog voor haar gekocht en in het vriesvakje gedaan. Margreet praatte honderduit over de ringband en over hoe alle verhaaltjes net spraakballonnetjes waren. Net als in een strip.

"Geheugenballonnetjes", noemde een van mijn hulpen ze.'

'Ja, mijn moeder heeft er iets over gezegd', zei Ben. 'Ik zie het al voor me, sommige groot en fel gekleurd en andere misschien wat gewoner.'

Margreet vond dat een mooi beeld en ze zat er helemaal van te genieten. Van Hemert vroeg of er misschien ook nog geheugenballonnetjes bij zaten voor hemzelf als Sinterklaas op zijn schimmel, maar toen werd er weer gebeld. Dit keer was het de driewieler!

'Zet hem maar in het garagepad', zei Margreet en zichzelf, van Hemert en Ben liepen achterom terwijl de man van het fietsbedrijf de driewieler het garagepad op reed. Margreet vroeg zich af waarom ze het eigenlijk zo nodig had gevonden om Ben en van Hemert er bij te hebben, want de man van het fietsbedrijf was allervriendelijkst en zeer behulpzaam. Ze stapte zonder enige moeite op en begon triomfantelijk te fietsen. Daar was nou helemaal niets aan. Ze draaide om en reed het garagepad uit, de weg op, om het plantsoentje heen en weer terug naar huis. Ben reed haar tegemoet op zijn eigen fiets die hij gauw had gepakt. Heerlijk was het.

Van Hemert had ondertussen het stuurtasje van haar oude fiets af gehaald en hij maakte het nu gauw aan het stuur van de driewieler vast.

'Hoe moet het nou met m'n fietstas? Ik moet toch een fietstas hebben?' vroeg Margreet bezorgd aan de man van het fietsbedrijf. Zonder een fietstas kon ze niet, dat snapte hij toch wel? Maar de man van het bedrijf liet haar zien dat daar juist een speciale plek voor was, aan de achterkant.

'Maar dan moet ik afstappen om er iets uit te halen!'

'Maar dat moet u nou toch, mevrouw. U kunt echt nog steeds uw linkerarm niet gebruiken. Daar kunnen we zelfs bij ons helaas niets aan doen.'

Margreet tekende het ontvangstbewijs en toen was de driewieler van haar.

'Zullen we een stukje gaan fietsen?' stelde ze voor en Ben hielp haar in haar jas. Met zijn drieën reden ze naar het dorp en zij en Ben brachten van Hemert terug naar zijn werkplaats. Van Hemert zette het zadel nog even op een betere hoogte en zei dat de breedte van de driewieler hem reuze meeviel. Margreet stelde voor om over het smalle fietspad langs de Kerklaan weer terug naar huis te fietsen.

Op de terugweg vertelde ze Ben dat Martine die middag aan zou komen en ze bediscussieerden de plannen voor het eten die avond. Erica had gisteren kennelijk al een grote pot soep gekookt en iedereen zou er zijn. Margreet vroeg hem honderduit over wat hij deed en in de opwindning over de driewieler vergat ze helemaal om tactvol te zijn. Maar Ben had gelukkig goed nieuws. Hij was eindelijk vast aangesteld bij de zaak waar hij zo lang als tijdelijke kracht had gewerkt.

'O, maar dat is fantastisch. Dat moeten we vieren!'

Margreet reed het garagepad op en Ben volgde.

'Waar zetten we hem neer?' vroeg ze terwijl ze de donkere garage in tuurde. Ben ging naar binnen en verschoof het een en ander. Toen zette hij Margreets oude fiets tegen de zijmuur en zijn eigen fiets helemaal aan de ene kant van het fietsenrek.

'Ziezo, nu is er genoeg ruimte voor nóg een fiets en uw driewieler.'

'O ja, prachtig. Prachtig. Handig hoor. Bedankt!'

Ben maakte een grapje en Margreet moest er uitbundig en hard om lachen. Ze liepen naar de keukendeur, maar toen ze de keuken ingingen zei Margreet:

'O hemel', en zakte neer op het keukenkrukje.

Ze had opeens het idee dat haar hele hoofd volvloeide met pijn. Even dacht ze nog aan de lijst in de inleiding die niemand zou kunnen vinden, maar ze kon niets meer zeggen. Ze kon ook niets meer zien en ze voelde zich alsof ze in heel diep en ijskoud water was gevallen. Totale paniek. Ze verdronk. Ze kon geen adem meer halen. De pijn was onverdraaglijk. Opeens realiseerde ze zich dat ze wél kon ademhalen. Ze was dus niet verdronken. Ze ademde uit en ze zag de

luchtbellen uit haar mond komen en naar de oppervlakte stijgen. Ze zat in elke luchtbel. Ze zag, nee ze leefde alle herinneringen die in die luchtbellen zaten, totdat ze de oppervlakte bereikten en openbarstten in de wijde witte buitenlucht geheel gevuld met herinneringen. Het water bewoog alsof ze door een golf werd meegenomen. Ze hoorde alle muziek die ze ooit gehoord had. Ze hoorde Martine's stem en dan die van de anderen, allemaal door elkaar heen. Ze praatten als baby's, als sprekers bij lezingen, als kinderen die iets vertelden. Allemaal door elkaar heen en toch kon ze alles verstaan. Het gepraat werd muziek, de laatste luchtbel bereikte de oppervlakte en barstte open en toen was alles wit en stil. Het was niet meer.

Ben had Margreet opgevangen en legde haar zo voorzichtig mogelijk op de grond neer. Hij voelde in haar hals naar haar hartslag. Gelukkig, ze leefde nog. Hij wist niet wat hij moest doen en dus rende hij de zitkamer in, greep de telefoon en draaide terug bij Margreet het alarmnummer en toen ook het nummer van zijn moeder op haar werk.

'Oma is flauwgevallen. Ja, ik heb het alarmnummer al gebeld. Ze komen haar zo halen. Nee, het lijkt me het beste als je gewoon naar het ziekenhuis gaat.'

Het ziekenhuis was in de Uithof, waar zowel Erica als Leonard en Bettie ook werkten, weliswaar in verschillende gebouwen. Erica belde de anderen. Bettie en Leonard zouden onmiddellijk naar het ziekenhuis komen, maar Wim kon ze niet bereiken. Die was al op weg naar Schiphol om Martine op te halen. Ze liet een boodschap achter op zijn antwoordapparaat en bij Ineke's consultatiebureau. Haar eigen kinderen werkten in de stad en in Amsterdam en ze belde ze wel, maar ze zouden die avond toch langskomen vanwege Martine, dus voorlopig geen verandering in het plan.

De kinderen van Margreet – behalve Wim en Martine – arriveerden vrijwel allemaal tegelijk angstig en bezorgd bij het ziekenhuis en daar vonden ze Ben in een gang. Ze moesten lang wachten op die gang, maar Ben vertelde hun hoe hij met oma in de ambulance was meegereden en wat er precies gebeurd was. In de ambulance hadden de broeders beademingsapparatuur aangesloten met een slang in haar keel, waardoor ze beter had kunnen ademen dan eerst, maar ze was niet bijgekomen. Over hoe het nu met haar ging kon hij echter niets zeggen. Erica voelde de kopie van het

codicil dat haar moeder met behulp van de Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie had opgesteld in haar tas tegen haar been branden. Nu misschien? Nee toch, hoopte ze.

Er kwam een dokter op hen aflopen, of ze even mee wilden komen. Nee, ze konden nog niet naar hun moeder toe, want de cardioloog wilde hen eerst even spreken. De cardioloog zat met een ernstig gezicht achter zijn bureau. Er waren genoeg stoelen en ze gingen dus allemaal maar zitten.

'Uw moeder heeft een zeer ernstige hersenbloeding gehad. Ze leeft nog, maar dat is alleen maar dankzij de beademing. Haar bloeddruk is veertig over twintig. Een operatie lijkt ons uitgesloten en haar hersenen zijn in elk geval zo ernstig beschadigd dat als we er al in zouden slagen haar te redden er een zeer lange en intensieve revalidatie zou volgen. Hoe oud is uw moeder?'

Bettie greep Erica's hand en begon te snikken. Leo wist zich met zichzelf geen raad en Erica zat totaal verstijfd de dokter aan te staren.

Na enige tijd nam zij het woord:

'Ik heb hier een kopie van een codicil van mijn moeder', zei ze bijna onhoorbaar. 'Ik geloof dat we u, als er geen hoop meer is kunnen vragen om de beademing af te sluiten. Maar mogen we het daar eerst met elkaar over hebben? En zou het mogelijk zijn om op nog een dochter en een zoon te wachten? We verwachten dat die elk ogenblik hier kunnen zijn.'

De dokters waren blij met het codicil en leidden Erica, Leo, Bettie en Ben naar het bed van hun moeder en oma. Daar lag ze. Het leek wel of ze sliep. Toen Erica een beetje gekalmeerd was vroeg ze aan Ben om oom Wim nog eens te bellen, maar net toen hij op de gang een verpleegster had gevonden die hem de telefoon van het verpleegstation wel wilde laten gebruiken, hoorde hij de stemmen van zijn oom en tante. Wim en Martine keken hem totaal verbijsterd aan toen hij hun vertelde wat er gebeurd was. Martine was totaal verbleekt en barstte in huilen uit. Ze ging zitten. Wim hield haar schouder stevig vast.

Toen ze wat bedaard was gingen ze op zoek naar de anderen. Ze vonden hun broer en zusjes in een soort wachtkamertje, diep in discussie over wat er besloten moest worden. Erica ging uiteindelijk op zoek naar een dokter om hun besluit kenbaar te maken.

Ondertussen omhelsde Martine Bettie en Leo, in tranen. Erica kwam terug.

'Over een half uur misschien', zei ze. Twee uur later mochten ze weer naar hun moeder toe. Hoewel Ineke, Marjan en de ex-man van Erica, die in het ziekenhuis werkte, er inmiddels ook bij waren, gingen alleen de kinderen van Margreet nu met zijn vijven naar hun moeder toe. Ze stonden en zaten heel stil om hun moeders bed heen. Leonard had zijn hoofd op de schouder van Martine, Wim had zijn arm om Bettie heen, Erica hield haar moeders hand vast en toen zeiden ze allemaal heel rustig iets tegen haar, in de hoop dat ze het zou horen. Toen kwam de arts en werd de machine afgesloten.

Het was voorbij.

Epiloog

De volgende morgen zaten de vijf kinderen van Margreet en Marjan en Ineke met zijn allen in het huis van Margreet rond de eettafel. Ze waren op zoek geweest naar Margreets administratie en telefoonnummers en andere belangrijke zaken maar hadden nog niets kunnen vinden. Ondanks het feit dat moeder altijd alles zo keurig voor elkaar had. Ze waren allemaal moe en gespannen, geheel verdoofd door het verlies van hun moeder. Geen van allen durfde of wilde nu nog het initiatief te nemen. Maar de begrafenisondernemer zou er over een uurtje zijn. Zenuwachtig giechelend wisten ze niet waar ze moesten beginnen. Totdat Erica opeens verklaarde:

'Moeder heeft in elk geval iets opgeschreven over de rikketikke-doos. Dat weet ik zeker, want ik zat er zelf bij toen ze het deed.'

Vroeger, toen ze nog klein waren, was de rikketikke-doos bij Opa en Oma in Zeist altijd het meest geliefde speelgoed geweest. En later hadden hun kinderen er bij moeder in De Bilt ook altijd graag mee gespeeld. Het was een ronde, gele, houten plank met een rood randje erlangs en kuiltjes van verschillende kleuren erin. In de plank paste een rode spiraalvormige metalen toren en het rikketikgeluid kwam van de knickers die je langs die spiralen toren naar beneden kon laten lopen. Het leukste was om alle knickers achter elkaar op de toren vast te houden en ze dan allemaal tegelijk los te laten. En dan tellen hoeveel punten je had. Er stonden nummertjes bij de kuiltjes.

Leonard beweerde nu dat moeder de rikketikke-doos speciaal aan hem beloofd zou hebben en toen barstte er eindelijk een echte ruzie los. Erica ging in tranen en zenuwachtig trekkend aan een sigaret pas echt fanatiek op zoek naar moeders papieren. De anderen zaten er eerst een beetje bedremmeld bij te kijken. Ze waren haast bang om zich te bewegen, maar toen gingen ze de een na de ander zo goed en zo kwaad als het ging Erica helpen. Ze zochten overal en uiteindelijk vond Erica zelf het stuk waarop Margreet had geschreven dat de rikketikke-doos naar haar zou gaan. Ze vond het onder in de boeken-

kast onder in een metalen geldkistje, waarvan ze de sleutel had gevonden in een mandje op een smal boekenrekje tegen de muur.

Ze las het stuk triomfantelijk voor en iedereen stemde ermee in. Hun enige ruzie over moeders nalatenschap was op die manier bijgelegd, het ijs was gebroken en ondertussen waren ze ook de meeste andere benodigde paparassen tegengekomen.

Even later arriveerde de begrafenisondernemer. De crematie zou vrijdagmiddag plaatsvinden om één uur, en wat moest er op de kaart en in de advertenties? Later die middag waren de kaarten klaar en iedereen zat de rest van de middag en avond adressen te schrijven. Moeder had daar een handig boekje voor. Lekker gemakkelijk.

De burens kwamen langs en sommige bleven thee en koffie drinken. Woensdagavond laat gingen de laatste kaarten de deur uit. De volgende dag begonnen de telefoontjes en de bezoekers binnen te stromen. Er zou veel belangstelling zijn bij de crematiedienst, dat was duidelijk. Leonard selecteerde de muziek en het gezin van Wim zou iets spelen. De kinderen van Margreet zouden alle vijf iets zeggen, maar er was helaas nog één probleem. Een van de mensen die belden was Ria, Margreets opdrachtgeefster en vriendin. Ze was natuurlijk helemaal kapot van het nieuws, maar ze had ook een speciaal verzoek. Konden ze in Margreets papieren ook een stukje opzoeken dat over zuurkool met spek ging? Ja, ze had het zeker opgeschreven en het lag vast en zeker ergens klaar. Ze zou het vrijdagavond op Ria's vijftigste verjaardag voorgelezen hebben. Kon iemand het haar morgen misschien bij de crematie overhandigen? Dan kon ze het alsnog gebruiken.

Erica was een beetje in haar wiek geschoten. Daar stond hun hoofd nou toch helemaal niet naar? Maar Bettie vond het wel een leuk verzoek en ging op zoek tussen Margreets papieren op haar schrijftafel en op het bijzettafeltje. Maar alles wat op volledige verhaaltjes leek zat allemaal netjes in een donkerrode ringband die 'memoires' heette – de ringband waar haar moeder in de afgelopen week zo hard aan had gewerkt. Behalve één verhaal dat los voorin die ringband lag en dat over de begrafenis van oma ging. Bettie las het en de tranen schoten haar in de ogen. Ze vroeg de anderen of ze het goed vonden als ze dit verhaal dan morgen maar aan Ria zou geven. Het ging dan misschien niet over zuurkool met spek, maar het was wel

toepasselijk. Ze las het aan de anderen voor en iedereen werd er stil van.

Oma's begrafenis

De auto's met haar kinderen, klein- en achterkleinkinderen waren de een na de ander aan komen rijden en op het parkeerterrein gezet en nu stonden de kleinsten in hun zondagse zomerjurkjes en pakjes wat onzeker naar de grote mensen te kijken.

Door een plechtige jongeman in een lange zwarte jas werd de groep verdeeld over grote begrafenisauto's die langzaam vóórreden. Mijn moeder, of wat er van haar was overgebleven, lag, was mij verteld, half opgevouwen in een kist in de auto die voor ons uit zou rijden. Ik had niet in de kist mogen kijken. Dat had ik ook niet gewild. Mijn moeder was er al zo lang niet meer. Het omhulsel dat van haar was overgebleven en dat nog zo lang een beetje was blijven leven, was mijn moeder niet en ik wilde het liever vergeten.

In een rustig tempo reden de auto's over de grote gladde asfaltwegen naar het noorden. Schudden zou ze dus niet, in die kist. Misschien zweefde haar geest wel mee, die geest die haar in de laatste tien jaar bij stukjes en beetjes had verlaten. In het bejaardenhuis waarin ze op haar dringend verzoek werd opgenomen toen ze 90 jaar oud was, werd dat niet zo gemerkt. Ze verzette zich tegen de regels en voorschriften van het huis; ze was immers haar hele leven gewend geweest zelf regels en voorschriften te stellen. Dat verzet werd gewoon gevonden. Ook zij zou zich wel aanpassen.

Dat tijdens dat aanpassingsproces haar trotse houding van zelfstandigheid steeds meer moest plaatsmaken voor een machteloosheid die haar slechtere eigenschappen deed bovenkomen, werd alleen opgemerkt door degenen die haar van vroeger kenden. 'Och ja, ze is wel vaak onaardig en moeilijk tegen het personeel, maar het koppie is nog prima,' zei de directrice.

Het was een afbraakproces dat onomkeerbaar bleek te zijn en dat zich in een geleidelijk, maar steeds sneller tempo, voortzette. Het eindigde in een verpleeghuis waar aan haar geest niets meer viel af te breken, maar alleen haar machteloze lichaam nog leefde, in een verkrampde houding als van een kind in de baarmoeder, tot haar hart, na ruim honderd jaar onafgebroken

gewerkt te hebben, bleef stilstaan, nu drieëneenhalve dag geleden.

De wijde polder, de zwartbonte koeien, de bolle witte wolken in de blauwe lucht – het was haar eigen Friese jeugd die wij binnenreden. Ergens bij zo'n kerktorentje had ze op zondagmiddagen met haar vriendinnen gewandeld, op die brede sloten had ze geschaatst, haar handen in een mof van echt bont; op een dorpschooltje in het midden van het land, waar haar leerlingen op hun klompjes van de verre boerderijen waren komen aankleppen, had ze haar eerste baantje als onderwijzeres gehad.

De autostoet kwam tot stilstand. De lange zwarte jongeman en zijn chauffeur wisten niet welk van die kerktorentjes hun einddoel was. We waren geheel verdwaald.

'Wat zou oma gelachen hebben', zei een van de kleinzoons.

Zij zou echter precies hebben geweten welk torentje het moest zijn, want door de ramen van haar ouderlijke boerderij had ze er uitzicht op gehad. Een wegwerker wist het gelukkig ook.

Bij het kleine kerkhof stonden de dragers uit het dorp al klaar om de kist plechtig tweemaal om de kerk heen te dragen. De kerkklok begon te luiden. We wandelden zwijgend achter de kist aan. Twee kwikstaartjes leken mee te huppen van steen tot steen. De jongste achterkleinkinderen in hun zondagse kleertjes probeerden met gespannen gezichtjes zo groot mogelijke stappen te nemen.

Ik had een sterk gevoel dat mijn moeder hier bij ons was en van alles genoot. Bij het open graf naast de kerkmuur – de plek had ze me meermalen zelf gewezen – kwam alles tot stilstand. De kerkklok zweeg. Één van haar kleinzoons ging bij de kist staan en vertelde over zijn oma, hoe flink en sterk ze altijd was geweest en hoe fijn het vroeger was om bij haar en opa te logeren. Hij herinnerde zich dat hij hijgend bij haar was gekomen om haar te vertellen dat hij de hele tuin was rondgehold.

'Nee maar jongen wat gewéldig', had ze gezegd. Wat was hij trots geweest.

Nu werd ze in haar kist neergelaten naast opa, mijn vader, haar man, en bij haar ouders en haar voorouders. Het was zoals ze het gewild had, het was zoals het hoorde, en het was goed zo.